

4.1.- L'Ibèric Ple (ss. IV-III a.C.). Els precedents²⁴⁸.

L'arqueologia indica que els voltants de l'actual ciutat de Tarragona foren ocupats per l'home des del Paleolític, iniciant-se una llarga i lenta evolució que els prehistoriadors, a partir de l'estudi de la cultura material de les societats humanes, han pogut dividir en diferents períodes. Aquesta evolució paulatina va conduir als grups humans vers un darrer període anomenat protohistòric, en el qual les societats àgrafes entraren en contacte amb altres que posseïen l'escriptura. Durant aquest període protohistòric, es produïren les migracions de pobles indoeuropeus (hallstàtics) de principis del I mil·lenni a.C., que van provocar arreu d'Europa la transició entre les cultures de l'Edat del Bronze i de la del Ferro. Aquest importantíssim fenomen queda testimoni a la Catalunya meridional, per exemple, a la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta), amb els seus grans túmuls²⁴⁹. La generalització de l'ús del ferro, va suposar un considerable avenç tecnològic, doncs es tractava d'un mineral abundant a la natura que contrarestavat el manteniment de les complexes rutes de coure i d'estany i que, tot i que més difícil de treballar que el bronze, presentava unes magnífiques qualitats (duresa, tenacitat, elasticitat i homogeneïtat)²⁵⁰.

²⁴⁸ Consultar Mapa 2, Annex II, i Gràfica 3.

²⁴⁹ Sobre la transició de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro a l'actual territori català, podeu consultar: J. Maluquer, "Las culturas Hallstáticas en Cataluña", *Ampurias*, VII-VIII (1945-1946), pp. 115-184; *Idem*, "Panorama económico de la primera Edad del Hierro", *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Ponencias presentadas en la 1ª Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Barcelona 1968, pp.61-79; *Idem*, *El poblado paleoibérico de la Ferradura, Ulldecona (Tarragona)*, Departamento de Prehistoria y Arqueología, VII, Barcelona 1983; *Idem*, *La necrópolis paleoibérica de "Mas de Mussols", Tortosa (Tarragona)*, Departamento de Prehistoria y Arqueología, VIII, Barcelona 1984; S. Vilaseca, J.M. Solé i R. Mañé, *La necrópolis de Can Banyis (Banyeres, prov. de Tarragona)*, Trabajos de Prehistoria, VIII, Madrid 1963; J. de C. Serra Ràfols, "Notes sobre la indústria del ferro a Catalunya abans de la romanització", *Comunicaciones a la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, València 1968, pp. 43-53; J. Rovira, "Algunos comentarios en torno al substrato indígena de la Edad del Bronce en el origen del mundo ibérico en Cataluña", *Actes del Simposi Internacional. Els orígens del món ibèric*, *Ampurias*, 38-40 (1976-1978), pp. 549-558; *Idem*, "La penetració durant el Bronze Final de les influències Nord-Pirinenques cap a l'interior de Catalunya i el seu impacte", *Els pobles pre-romans del Pirineu. 2^{on} Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1976)*, Puigcerdà 1978, pp. 69-82; J. Rovira i J. Santacana, "Recientes campañas de excavación en el poblado del Bronce Final de La Mussara (Tarragona)", *XV Congreso Nacional de Arqueología (Lugo, 1977)*, Saragossa 1979, pp. 513-520; *Idem*, *El yacimiento de La Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Cataluña*, Monografías Arqueológicas, 2, Barcelona 1982; F.J. Lomas, "Origen y desarrollo de la cultura de los Campos de Urnas", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 13-51 (especialment pàgines 19-23); M. Tarradell, "Primeras culturas. La penetración indoeuropea", *Historia de España*, M. Tuñón de Lara (dir.), Madrid 1980, pp. 91-99; *Idem*, *Les arelles de Catalunya*, Història de Catalunya, vol. 0, Vicens-Vives, Barcelona 1983 (1ª ed. Barcelona 1982), pp. 163 -198; M. Ferrer, "Necrópolis del Coll del Moro, Gandesa", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 238-241; M.D. Molas, N. Rafel i F. Puig, "Necrópolis del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta), Campaña de 1984 al sector Maries", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 21-71; *Idem*, "El ritual funerari a la necrópolis del Coll del Moro, Gandesa (Terra Alta)", *Cota Zero*, 2 (1986), pp. 48-52; *Idem*, "La necrópolis tumular del Coll del Moro, sector Maries. Campaña 1984 (Gandesa, Terra Alta)", *Tribuna d'Arqueologia 1985-1986*, pp. 43-52; E. Pons, "Les necrópolis d'incineració en el període entremig de l'Edat del Bronze a la del Ferro", *Cypsela*, IV (1982), pp. 91-101; *Idem*, "El pas de l'Edat del Bronze a la del Ferro a Catalunya", *Protohistòria Catalana. 6^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Puigcerdà 1986, pp. 15-27; *Idem*, "El ritual funerari de la incineració. Concepte i significació. Una aplicació a l'Empordà", *Cota Zero*, 2 (1986), pp. 25-32; *Idem*, "Orientalisierende Funde von der Grabung 1984 in der Nekropole des Coll del Moro de Gandesa (prov. Tarragona)", *Madridrer Mitteilungen*, 28 (1987), 51-57; G. Ruiz Zapatero, *Los campos de urnas en el N.E. de la Península Ibérica* (2 vols.), Madrid 1985 (Tesi Doctoral); *Idem*, "Comercio protohistórico e innovación tecnológica: la difusión de la metalurgia del hierro y el torno de alfarero en el NE. de Iberia", *Gala*, 1 (1992), pp. 103-116; M. Genera, "Els pobles dels camps d'urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)", *Tribuna d'Arqueologia 1985-1986*, pp. 53-61; *Idem*, "El món funerari a l'Antiguitat: les necrópolis de l'Ebre final", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional*, *Citerior*, 1 (1995), pp. 73-90; J. Rovira i M. Cura, "El món tumular català des del Bronze Antic fins a l'època ibèrica. Continuitat versus substitució", *Espacio, Tiempo y Forma*, 2 (1989), pp. 153-171; M. Almagro Gorbea, "La introducció del ferro en la Península Ibérica. Contactos precoloniales en el Período Protorientalitzante", *Complutum*, 4 (1993), pp. 81-94; G. Ruiz Zapatero i J. Rovira, "La producció, la circulació i el control del metal: del Bronze mitjà a la Edat del Ferro en el nord-est de la Península Ibèrica", *Gala*, 3-5 (1994-1996), pp. 33-47; J. Mestres, M.R. Senabre i J. Socías, "L'Alt Penedès a la primera Edat del Ferro: consideracions a l'entorn d'un model d'ocupació del territori", *ibidem*, pp. 247-263; D. Asensio Vilaró et alii, "El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze Final i la Primera Edat del Ferro", *ibidem*, pp. 301-317; N. Rafel, *La necrópolis del Coll del Moro de Gandesa: les estructures funeràries*, Tarragona 1989; *Idem*, *La necrópolis del Coll del Moro de Gandesa: els materials*, Tarragona 1991; *Idem*, *Necrópolis del Coll del Moro. Gandesa, Terra Alta. Campanyes 1984 a 1987*, Barcelona 1993; *Idem*, "Usos rituals a la necrópolis de Coll del Moro (Gandesa, La Terra Alta)", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional*, *Citerior*, 1 (1995), pp. 51-71; J. Mestres, J. Nadal, M.R. Senabre, J. Socías i N. Moragas, "El Pujolet de Moja (Olèrdola, Alt Penedès). Ocupació d'un territori durant el Neolític i la primera Edat del Ferro", *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pp. 121-148; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre* (2 vols.), Tarragona 1997 (Tesi Doctoral).

²⁵⁰ I. Montero, "L'archéoméallurgie", *Atlas historique des zones minières d'Europe*, A. Orejas (dir.), Luxembourg 2001 (Dossier IT 1A); *Idem*, "Le Fer", *ibidem* (Dossier 2T 1A).

Paral·lelament, fenicis i grecs començaren a establir xarxes comercials arreu de la Mediterrània, cercant recursos que no podien produir a les seves terres. Aquests pobles avançats van aculturar a les poblacions indígenes costaneres amb les quals entraren en contacte i fomentaren la seva transformació. Així es produí el naixement de la cultura ibèrica, resultat, d'una banda, de l'evolució del substrat indígena local, adaptat als recursos del territori al llarg de milers d'anys, i, d'altra banda, de l'aportació conjunta de les migracions indoeuropees, ocorregudes vers el 1200 a.C., i de les colonitzacions fenícia i grega, esdevingudes al llarg de la primera meitat del I mil·lenni a.C.²⁵¹ (Fig. 48).

A Catalunya, la influència dels grecs²⁵², assentats a les colònies de *Rhode* (Roses, Alt

²⁵¹ Podeu trobar informació general sobre els fbers i el procés d'iberització a: J. Maluquer *et alii*, *España Prerromana. Etnología de los pueblos de Hispania*, *Historia de España*, R. Menéndez Pidal (dir.), tomo I, vol. III, Espasa-Calpe, Madrid 1963; E. Cuadrado, "Corrientes comerciales de los pueblos ibéricos", *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Ponencias presentadas en la Iª Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Barcelona 1968, pp. 117-142; D. Fletcher, "Esquema general sobre economía del pueblo ibero", *Comunicaciones a la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, València 1968, pp. 43-53; M.E. Sanahuja, "Instrumental de hierro agrícola e industrial de l'època ibero-romana en Catalunya", *Pyrenae*, 7 (1971), pp. 61-110; AA.VV., *Actes del Simposi Internacional. Els orígens del món ibèric*, *Ampurias*, 38-40 (1976-1978) (especialment, pel que fa a les comarques tarragonines, l'article d'E. Sanmartí i J. Padró, "Ensayo de aproximación al fenómeno de la iberización en las comarcas meridionales de Cataluña", pp. 157-176); M.A. del Rincón, "Els fbers: fonts literàries i tribus", *Història de Catalunya*, vol. I, Salvat, Barcelona 1978, pp. 168-175; J. Maluquer, "Els fbers: art, arquitectura, llengua i escriptura", *ibidem*, pp. 176-196; *Idem*, "Condicionaments i connotacions de l'art ibèric", *L'Avenc*, 14 (1979), pp. 27-35; E. Sanmartí Greco, "La societat i l'economia del fbers", *ibidem*, pp. 20-26; *Idem*, "Els fbers a Emporion (segles VI-III a.C.)", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Laietània*, 8 (1993), pp. 85-101; J.M. Blázquez, "Las raíces clásicas de la cultura ibérica. Estado de la cuestión. Últimas aportaciones", *Archivo Español de Arqueología*, 52 (1979), pp. 141-165; J. de Hoz, "Escritura e influencia clásica en los pueblos prerromanos de la península", *ibidem*, pp. 227-250; A. Blanco Freijeiro, "Los pueblos ibéricos", *Historia de España I. La España antigua. De Altamira a Sagunto*, Historia 16, Extra XIII, Madrid 1980, pp. 89-108; M. Tarradell, "Primeras culturas. La civilización ibérica", *Historia de España*, M. Tuñón de Lara (dir.), Madrid 1980, pp. 133-152; *Idem*, *Los arrels de Catalunya*, *Història de Catalunya*, vol. 0, Vicens-Vives, Barcelona 1983 (1ª ed. Barcelona 1982), pp. 237-275; F. Presedo, "Los pueblos ibéricos", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 151-170; *Idem*, "Economía ibérica", *ibidem*, pp. 171-182; *Idem*, "Organización política y social de los iberos", *idem*, pp. 183-214; *Idem*, "Cultura y religión ibéricas", *ibidem*, pp. 215-236; *Idem*, "El arte ibérico", *ibidem*, pp. 237-275; N. Rafel, "El ritual d'enterrament ibèric", *Fonaments*, 4 (1984), pp. 13-29; AA.VV., *Iberos. Actas de las I Jornadas sobre el Mundo Ibérico (Jaén, 1985)*, Jaen 1987 (especialment, doncs es centra a la Catalunya meridional, l'article d'E. Sanmartí Greco, "La cultura ibérica del sur de Catalunya", pp. 67-75); R.J. Harrison, *España en los albores de la Historia de España*, J. Sánchez García-Gutiérrez (trad.), Madrid 1988; E. Huntingford, "El món ibèric", *Història del Camp de Tarragona. El Tarragonès*, Enric Olivé (dir.), vol. I, Publicacions de la Diputació de Tarragona, Tarragona 1989, pp. 19-23; A. Pujol Puigvehí, *La población prerromana del Extremo Noreste Peninsular. Génesis y desarrollo de la cultura ibérica en las comarcas gerundenses* (2 vols.), Bellaterra 1989; J.M. Blázquez i M.P. García-Gelabert, "Estudio del armamento prerromano en la Península Ibérica a través de las fuentes y de las representaciones plásticas", *Hispania Antiqua*, XIV (1990), pp. 91-115; S.J. Keay, *Hispania Romana*, Barcelona 1992, pp. 11-28; J. Santacana, "Difusión, aculturación e invasión: apuntes para un debate sobre la formación de las sociedades ibéricas en Cataluña", *Cartago, Gadir, Ebusus y la influencia púnica en los territorios hispanos. VIII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica*, Eivissa 1993, pp. 145-163; A. Ruiz i M. Molinos, *Los Íberos. Análisis de un proceso histórico*, Crítica, Barcelona 1993; J.L. Maya, "En torno al origen del mundo ibérico catalán: problemas de sustrato", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Laietània*, 8 (1993), pp. 7-19; M. Genera, "El món funerari a l'Antiguitat: les necròpolis de l'Ebre final", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional, Citerior*, 1 (1995), pp. 73-90; J. Diloli, *La cultura ibèrica al curs inferior de l'Ebre*, Tarragona 1995; *Idem*, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre* (2 vols.), Tarragona 1997 (Tesi Doctoral); E. Gailledrat, *Les Ibers de l'Ebre a l'Hérault (VIe-IVe s. Avant J.C.)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 1, París 1997; S. Molera, P. Otiña i E. Ramon, "Dossier: Els fbers al Camp de Tarragona. Estat de la qüestió", *Kesse*, 26 (agost 1998), pp. 4-18.

²⁵² Sobre la colonització grega en general, consultar: A. García Bellido, "La colonización phókaia en España desde los orígenes hasta la batalla de Alalie (siglo VII-535)", *Ampurias*, II (1940), pp. 55-83; *Idem*, "La colonización griega en España. Periodo massaliota, desde Alalie (535) hasta las guerras Púnicas (218)", *ibidem*, IV (1942), pp. 111-138; *Idem*, *Hispania Graeca* (3 vols.), Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona 1948; M. Almagro i A. García Bellido, *España Protohistórica. La España de las invasiones célticas y el mundo de las colonizaciones*, *Historia de España*, R. Menéndez Pidal (dir.), tomo I, vol. II, Espasa-Calpe, Madrid 1960; G. Trias, "Economía de la colonización griega", *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Ponencias presentadas en la Iª Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Barcelona 1968, pp. 99-115; C. Mossé, "La colonisation Grecque. L'époque archaïque (VIII -VIe siècle)", *La colonisation dans l'antiquité*, Fernand Nathan, París 1970, pp. 27-66; J.M. Blázquez, "La colonización griega en España en el marco de la colonización griega en Occidente", *Simposio de Colonizaciones 1971*, Barcelona 1974, pp. 66-77; J. Boardman, *Los griegos en ultramar: Comercio y expansión colonial antes de la era clásica*, Madrid 1975; J.P. Morel, "L'expansion phocéene en Occident: dix années de recherches (1966-1975)", *Bolletín de Correspondance Hellénique*, XLIX (1975), pp. 853-896; G. López Monteagudo, "Panorama actual de la colonización griega en la Península ibérica", *Archivo Español de Arqueología*, 50-51 (1977-78) pp. 3-14; N. Santos i M. Picazo, *La colonización Griega*, Madrid 1979; J. Alvar, "Los medios de navegación de los colonizadores griegos", *Archivo Español de Arqueología*, 52 (1979), pp. 67-83; J. Arce, "Colonización griega en España: Algunas consideraciones metodológicas", *ibidem*, pp. 105-109; L. García Iglesias, "La Península Ibérica y las tradiciones griegas de tipo mítico", *ibidem*, pp. 131-140; R. Olmos Romera, "Perspectivas y nuevos enfoques en el estudio de los elementos de cultura material (cerámica y bronce) griegos o de estímulo griego hallados en España", *ibidem*, pp. 87-104; A. Blanco Freijeiro, "La colonización griega", *La España antigua. De Altamira a Sagunto*, *Historia de España I*, Historia 16, Extra XIII, Madrid 1980, pp. 63-74; F.J. Fernández Nieto, "La colonización griega", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 521-552; *Idem*, "Los griegos en España", *ibidem*, pp. 553-580; E. Lepore, "La colonización griega y sus problemas", *Historia y civilización de los griegos*, R. Bianchi Bandinelli (dir.), vol. I, Barcelona 1982, pp. 239-263; M. Tarradell, *Les arrels de Catalunya*, *Història de Catalunya*, vol. 0, Vicens-Vives, Barcelona 1983 (1ª ed. Barcelona 1982), pp. 199-236; E. Ripoll, *Els grecs a Catalunya*, Barcelona 1983; M.S. Ruipérez *et alii*, "Los comerciantes del Mediterráneo", *Cuadernos de Historia 16*, núm. 142, Madrid 1985; M. Pellicer Catalán, "Precisiones sobre las colonizaciones orientales en Iberia", *Empúries*, 48-50 (1986-89),

Empordà)²⁵³ i d'Emporion (Empúries, Alt Empordà)²⁵⁴, fou més important que la dels fenicis,

vol. II, pp. 190-205; A.J. Domínguez Monedero, "La presencia griega en la Península Ibérica", *Revista de Arqueología*, 57 (1986), pp. 22-30; *Idem*, *Colonización griega y mundo funerario indígena en el Mediterráneo Occidental*, vol. III, Madrid 1987, pp. 1558-1687 i 1703-1750 (Tesi Doctoral); *Idem*, "La colonización y el comercio griego en la Península Ibérica", *Hispania Antiqua*, XVII (1993), pp. 469-486; *Idem*, *La polis y la expansión colonial griega. Siglos VIII-VI*, Madrid 1993; D. Plácido, "Realidades arcaicas de los viajes míticos a Occidente", *Gerión*, 7 (1989), pp. 41-51; P. Rouillard, "Les colonies grecques de la Péninsule Ibérique: leur mode de fonctionnement et leur rôle", *Actas del 1er Congreso Peninsular de Historia Antigua (Santiago de Compostela, 1-5 de julio de 1986)*, G. Pereira Menaut (ed.), vol. II, Santiago de Compostela 1988, pp. 111-117; D. Plácido, J. Alvar i C. González Wagner, *La formación de los estados en el Mediterráneo occidental*, Madrid 1993, pp. 149-198.

²⁵³ J. Maluquer, "La colonia griega de Rhode localizada", *Zephyrus*, XIV (1963), pp. 13-18; *Idem*, "Rhode, Rosas, la ciudad más antigua de Cataluña", *Revista de Gerona*, 31 (1965), pp. 13-18; *Idem*, "En torno a las fuentes gregas sobre el origen de Rhode", *Seminario Internacional de Colonizaciones 1971*, Barcelona 1974, pp. 125-138; M. Oliva Prat, "Historia de las excavaciones de Rosas", *Revista de Gerona*, 31 (1965), pp. 63-74; L. Pericot, "El destino de la antigua Rosas", *ibidem*, pp. 7-12; M. Tarradell, "El descubrimiento de Rosas y la colonización griega en el Extremo Occidente", *ibidem*, pp. 32-37; L. Villaronga, "Presencia rodia en Rosas (Gerona) a finales del siglo III antes de J.C.", *Ampurias*, XXXV (1973), pp. 247-248; M.A. Martín, "Aportació de les excavacions de Rosas a l'estudi del comerç massaliota a l'Alt Empordà, en els segles IV-III a.C.", *Cypsela*, IV (1982), pp. 113-122; A.M. Puig, C. Carrascal, M. Pujol, M. Teixidor i G. Vieyra, "Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà)", *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*, pp. 123-132; D. Vivó Codina, "Arquitectura y urbanismo griego en la Península Ibérica: el caso de Rhode", *XXII Congreso Nacional de Arqueología (Vigo, 1993)*, vol. I, Vigo 1995, pp. 395-400; A.M. Puig i M. Teixidor, "Cinquena campanya del conveni 93-96 a la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà)", *IV Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona (Figueres, 20 i 21 de novembre de 1998)*, Figueres 1998, pp. 136-148; A.M. Puig i Griessenberger, "La localització topogràfica de l'antic port de Rhode (Rosas, Alt Empordà)", *Comerç i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC). XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1998, pp. 115-123; *Idem*, "Tres intervencions menors a la Ciutadella de Rosas (Alt Empordà): la barbacana del Portal de Mar, el safareig del Jardí del Governador i el camp de treball", *IV Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona (Figueres, 20 i 21 de novembre de 1998)*, Figueres 1998, pp. 335-340; *Idem*, "El jaciment de la Ciutadella de Rosas. Una valoració global", *Revista de Girona*, 193 (1999), pp. 46-48; *Idem*, "Aproximació cronològica a la muralla de Rhode. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria", *Empúries*, 51 (1999), pp. 139-164.

²⁵⁴ Sobre la colonització grega del nord-est peninsular i, més concretament, sobre l'assentament d'Emporion: J. Maranges de Marimón, *Compendio histórico, resumen y descripción de la antiqüísima ciudad de Empuries*, Barcelona 1803 (ed. facsímil amb comentari preliminar d'E. Ripoll Perelló, Barcelona 1968); J. Botet i Sisó, *Noticia Histórica y Arqueológica de Emporion*, Madrid 1879; J. Pella Forgas, *Historia del Ampurdán*, Barcelona 1883; A. Frickenhaus, "Griechische Vasen aus Emporion", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 2 (1908), pp. 195-240; J. Puig i Cadafalch, "Les excavacions d'Empúries. Estudi de la topografia", *ibidem*, pp. 150-194; *Idem*, "Crónica de les excavacions d'Empúries", *ibidem*, p. 558; *Idem*, "Crónica de les excavacions d'Empúries", *ibidem*, 3 (1910), p. 706; *Idem*, "Les temples d'Empúries", *ibidem*, 4 (1912), pp. 303-322; *Idem*, "Excavacions d'Empúries", *ibidem*, 5 (1915), p. 838; *Idem*, "La colònia grega d'Empúries", *ibidem*, 6 (1920), pp. 694-712; *Idem*, "Les excavacions d'Empúries", *ibidem*, 8 (1936), p. 56; *Idem*, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romana a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romana*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2^a ed. facsímil, Barcelona 1983); R. Casellas, "Les troballes escultòriques a les excavacions d'Empúries", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 3 (1909-1910), pp. 282-295; M. Cazorro i E. Gandía, "La estratificació de la ceràmica de Ampurias i la època de sus restos", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5 (1913-1914), pp. 657-686; P. Bosch Gimpera, J. de C. Serra Ràfols i A. del Castillo, *Emporion*, Museu d'Arqueologia de Barcelona, Barcelona 1929 (ed. ampliada, Barcelona 1934); P. Bosch Gimpera, *L'Art Grec a Catalunya*, Barcelona 1938; N. Lamboglia, "La fondazione di Emporion ei periplo di Avieno", *Rivista di Studi Liguri*, XV (1949), pp. 149-158; P. Pericay, "El problema de la mención de Ampurias en el poema 'Ora Maritima' de Avieno", *Ampurias*, XII (1950), pp. 242-249; M. Almagro, "Las fuentes referentes a Ampurias", *ibidem*, pp. 145-235; *Idem*, *Ampurias. Historia de la Ciudad y Guía de las Excavaciones*, Barcelona 1951; *Idem*, *Inscripciones ampuritanas*, Saragossa 1951; *Idem*, *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Monografías Ampuritanas, I, Barcelona 1951; *Idem*, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Monografías Ampuritanas, II, Barcelona 1952; *Idem*, *Las Necrópolis de Ampurias* (vol. I, Introd. i Necrop. Griegas / vol. II, Necrop. Romanas e Indígenas), Monografías Ampuritanas, III, Barcelona 1953-1955; *Idem*, *Excavaciones en la Palaíópolis de Ampurias*, Excavaciones Arqueológicas en España, 27, Madrid 1964; E. Sanmartí Greco, "Ampurias y la colonización griega en Occidente", *Ampurias*, XXXIII-XXXIV (1971-1972), pp. 405-408; *Idem*, "Acerca del período tardorrepúblicano en Emporion", *Acta Numismática*, III (1973), pp. 12-24; *Idem*, "De topografía emporitana: unes puntualitzacions", *Cypsela*, II (1978), pp. 197-199; *Idem*, *La ceràmica campaniana de Emporion y Rhode*, I-II, Monografies Emporitantes, IV, Barcelona 1978; *Idem*, "Emporion, port grec a vocation ibérique", *La Magna Grecia e il lontano occidente. Atti del ventinovesimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Istituto per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia*, Tarento 1989, pp. 390-410; *Idem*, "Ampurias", *Cuadernos de Arte Español*, Madrid 1993; E. Junyent et alii, *Dossier: Emporion: la ciutat grega d'Empúries, L'Avenç*, 38 (1981), pp. 19-48; E. Ripoll Perelló, *Ampurias. Description des ruines et musée monographique*, Barcelona 1982; J. Rovira i E. Sanmartí, "Els orígens de l'Empúries precolonial i colonial", *Informació Arqueològica*, 40 (1983), pp. 95-110; J. Aquilué, R. Mar i J. Ruiz de Arbulo, "Arquitectura de la Neápolis ampuritana. Espacio y función hacia el cambio de Era", *ibidem*, pp. 127-137; E. Sanmartí, J.M. Nolla i J. Aquilué, "Les excavacions a l'àrea del parking al sud de la Neápolis d'Empúries (informe preliminar)", *Empúries*, 45-46 (1983-1984), pp. 110-153; A. Pujol Puigvehí, "El comercio de Emporion", *Studia Historica (Historia Antigua)*, 2-3 (1984-85), pp. 15-71; M.J. Pena, "Le problème de la supposée ville indigène à côté d'Emporion. Nouvelles hypothèses", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 11 (1985), pp. 68-83; *Idem*, "Hipótesis nuevas sobre Empúries a partir del análisis de las fuentes literarias", *Fonaments*, 7 (1988), pp. 11-45; A.J. Domínguez Monedero, "La ciudad griega de Emporion y su organización política", *Archivo Español de Arqueología*, 56 (1986), pp. 3-12; E. Sanmartí i M. Santos, "Algunes observacions entorn dels nivells tardo-repúblicans d'Empúries", *Empúries*, 48-50 (1986-1989), vol. II, pp. 292-309; J. Padró i J. Sanmartí, "L'ocupació del territori per la polis emporitana i la seva significació econòmica", *Fonaments*, 6 (1987), pp. 23-26; R. Marcet i E. Sanmartí, *Empúries*, Barcelona 1989; X. Barral i R. Manent, *L'Arqueologia a Catalunya*, Barcelona 1989, pp. 200-209; J. Ruiz de Arbulo, "Excavaciones en Ampurias 1908-1936", *Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (siglos XVIII-XX)*, J. Arce i R. Olmos (coord.), Ministerio de Cultura, Madrid 1991, pp. 167-172; *Idem*, "Contextos cerámicos de la primera mitad del siglo II a.C. en la Neápolis emporitana", *Homenaje al Prof. Miquel Tarradell (Barcelona, 1989)*, Barcelona 1993, pp. 629-646; R. Plana, *La Chora d'Emporion. Paysage et structures agraires dans le Nord-est catalan à la période pré-romaine*, Paris 1994; E. Sanmartí, P. Castanyer, J. Tremoleda i M. Santos, "Amphores grecques et trafics commerciaux en Méditerranée occidentale au IVe s. av. J.-C. Nouvelles données issues d'Emporion", *Sur les pas des Grecs en Occident. Hommages à André Nickels, Études Massaliètes*, 4 (1995), pp. 31-47; E. Gaillardet, *Les Ibères de l'Ebre a l'Hérault (VIe-IVe s. Avant J.C.)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 1, Paris 1997, pp. 304-306; X. Aquilué, P. Castanyer, M. Santos i J. Tremoleda, *Empúries. Guies del*

ja que aquests últims ubicaren les seves factories a les costes meridionals de la península²⁵⁵. Tot i això, cal incidir en el fet que s'han documentat importants indicis de comerç fenici arreu del Llevant peninsular fins al mateix golf de Lió²⁵⁶. A les terres tarragonines, evidentment, arribaren les influències dels foces de *Emporion* (600-575 a.C.) i de *Massalia* (600 a.C.)²⁵⁷, però, donada la seva ubicació a la Catalunya meridional i la proximitat respecte a les illes Balears, jugaren un paper fonamental els estímuls procedents d'*Ebussus* (Eivissa)²⁵⁸, fundació fenícia de l'any 654 a.C., i de les mateixes factories fenícies ubicades al sud peninsular. Les necròpolis de Mianes (Santa Bàrbara, El Montsià)²⁵⁹ i de Mas de Mussols (Tortosa, Baix Ebre)²⁶⁰, molt properes a la costa, mostren com al costat dels aixovars indígenes apareixen perfums i artesanies fenícies, mentre que al jaciment del Castell d'El Catllar, ubicat uns vuit quilòmetres al nord de Tarragona²⁶¹, i a l'assentament fortificat

Museu d'Arqueologia de Catalunya, El Mèdol, Tarragona 1999; AA.VV., *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996. De l'assentament precolonial a l'Empúries actual)*, Monografies Emporitanes, IX, Girona 1999. Respecte a la bibliografia sobre Empúries consultar específicament: E. Sanmartí Greco, "Bibliografia emporitana 1901-1995", *Cypsela*, XI (1996), pp. 161-173.

²⁵⁵ Al llarg de les costes de l'Andalusia Oriental i del sud-est peninsular trobem tot un seguit de colònies fenícies fundades a partir de mitjans del s. VIII a.C.: *Gadir*, Cerro del Prado, Cerro del Villar, *Malaka*, Toscanos, Morro de Mezquitilla, Chorreras, Almuñecar, Adra, Almeria, Villaricos i Guardamar.

²⁵⁶ L'arqueologia ha detectat l'existència de contactes comercials fenicio-púnics amb les costes catalanes i del *Languedoc* Occidental, en temps anteriors a la fundació d'*Emporion* (600-575 a.C.). Les excavacions realitzades des de principis de la dècada dels 70 a diversos jaciments com l'Illa d'en Reixach (Ullastret), Santa Bàrbara (Castellet), Alorda Park (Calafell), El Vilarenc (Calafell), Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), Can Canyís (Banyeres del Penedès), Tarragona, Els Tossals (Vinebre), El Puig-Roig (El Masroig), Coll del Moro (Gandesa), Barranc de Gàfolls (Ginestar), Aldovesta (Benifallet), Turó de Xalamera (Benifallet), Mas de Mussols (Tortosa), La Moleta del Remei (Alcanar), La Ferradura (Ulldecona), Mianes (Santa Bàrbara), Vinarragell (Borrjana, Castelló), Serra de Crevillent (Crevillent, Alacant) o Los Saladares (Orihuela, Alacant), entre altres, han permès posar als investigadors sobre la pista d'unes navegacions fenícies, que des de les factories ubicades a les costes meridionals de la península, conduïen als mercaders fenicis fins al mateix golf de Lió. L'estranya retirada del comerç fenici d'aquestes costes, a partir del segon quart del s. VI a.C., quan havia imposat la seva supremacia econòmica, tot i la presència dels grecs foces, que havien arribat cap al 600 a.C., només pot ser justificada per la caiguda, l'any 573 a.C., de Tir, la metròpoli fenícia que sempre havia resistit els atacs dels grans imperis pròximo-orientals, davant l'exèrcit neobabilònic de Nabucodonosor II (605-562 a.C.), esdeveniment que produí la crisi generalitzada del comerç fenici. La coincidència existent entre les informacions donades per les fonts escrites i els resultats de les excavacions realitzades des d'Andalusia fins a Catalunya, ho corroboren. Sens dubte, aquesta crisi del comerç fenici afavorí de manera immediata la colonització focea, que no trigà gaire en consolidar les seves posicions al *Languedoc* i a Catalunya. Precisament, a terres catalanes, sobretot a Empúries i al Puig de Sant Andreu (Ullastret), s'han recuperat també materials etruscs, especialment *bucchero nero*, la ceràmica més característica d'aquest poble itàlic. Les petites quantitats de materials trobats al territori català han fet pensar, especialment a **J.-P. Morel**, que els etruscs, que mantingueren un actiu comerç amb la costa lligur, mai establiren relacions comercials directes amb les costes catalanes i que els materials trobats foren portats pels grecs massalotes, doncs a la zona de *Massalia* el material etrusc era habitual. Els materials etruscs amb datacions de finals del s. VII a.C., és a dir, abans de l'arribada dels foces, i els trobats al delta de l'Ebre, sobretot al jaciment de la Moleta del Remei (Alcanar), són atribuïts al comerç fenici (veure III Part, nota 262).

²⁵⁷ Sobre la fundació focea de *Massalia* (actual Marsella) podeu consultar bàsicament: F. Benoît, "Rélations de Marseille grecque avec le monde occidental", *Rivista di Studi Liguri*, XXII (1956), pp. 5-32; M. Clavel-Lévêque, *Marseille grecque la dynamique d'un impérialisme marchand*, Jeanne Laffitte, París 1977.

²⁵⁸ J.M. Blázquez, "La colonización cartaginesa en Ibiza", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 463-504; J. Ramon, "Sobre els orígens de la colònia fenícia d'Eivissa", *Eivissa*, 12 (1981), pp. 24-31; *Idem*, "Las relaciones de Eivissa en época fenicia con las comunidades del Bronce Final y Hierro Antiguo de Catalunya", *Gala*, 3-5 (1994-1996), pp. 389-422; J.H. Fernández, C. Gómez Bellard i R. Gurrea, "La première période de la colonisation punique à Ibiza", *Early Settlement in the Western Mediterranean Islands and the Peripheral Areas*, W.H. Waldren, R. Chapman, J. Lenthwaite i R.C. Kennard (eds.), Oxford 1984, pp. 785-796; J.H. Fernández, "Necrópolis del Puig des Molins (Ibiza): nuevas perspectivas", *Aula Orientalis*, 3 (1985), pp. 149-175; B. Costa i J.H. Hernández, "Ibiza en época arcaica (650-475 a.C.): fundación fenicia-colonia cartaginesa. Estado actual de la cuestión", *Empúries*, 48-50 (1986-1989), vol. I, pp. 254-263; M.E. Aubet, *Tiro y las colonias fenicias de occidente*, Crítica, Barcelona 1994, pp. 289-296.

²⁵⁹ J. Maluquer, "Mianes, Santa Bàrbara", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 224-225; *Idem*, *La necrópolis paleoibèrica de Mianes en Santa Bàrbara (Tarragona)*, Barcelona 1987; G. Munilla, "Elementos de influencia etrusca en los ajuares de las necrópolis ibéricas", *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, J. Remesal i O. Musso (eds.), Barcelona 1990, pp. 107-167; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre*, vol. II, Tarragona 1997 (Tesi Doctoral), pp. 219-220.

²⁶⁰ J. Maluquer, "Mas de Mussols o la Palma, Tortosa", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 226-228; *Idem*, *La necrópolis paleoibèrica de "Mas de Mussols", Tortosa (Tarragona)*, Barcelona 1984; G. Munilla, "Elementos de influencia etrusca en los ajuares de las necrópolis ibéricas", *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, J. Remesal i O. Musso (eds.), Barcelona 1990, pp. 107-167; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre*, vol. II, Tarragona 1997 (Tesi Doctoral), pp. 10-12.

²⁶¹ S. Molera, A. Ollé, P. Otiña, J.M. Vergés i J. Zaragoza, "L'Era del Castell (El Catllar). Un assentament de la Primera Edat del Ferro al Camp de Tarragona", *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, pp. 7-17; P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 123-124.

d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre), situat Ebre amunt²⁶², s'han documentat, igualment, abundants importacions d'àmfores fenícies²⁶³. Al costat d'aquestes primeres importacions fenícies començà a aparèixer la ceràmica grega, sobretot àtica²⁶⁴, contemporània al ple desenvolupament de la cultura ibèrica i dels seus *oppida*²⁶⁵ (és a dir, ss. V i IV a.C.), amb una

²⁶² M.T. Mascort, J. Sanmartí i J. Santacana, "Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya", 7^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1986), Puigcerdà 1988, pp. 185-199; *Idem*, "L'establiment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre). Un punt clau del comerç fenici a la Catalunya meridional", *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*, pp. 69-76; *Idem*, "El jaciment protohistòric d'Aldovesta i el comerç fenici al curs inferior de l'Ebre", *Acta Arqueològica de Tarragona*, II (1989), pp. 21-28; *Idem*, "Noves aportacions sobre el poblament protohistòric a les comarques del curs inferior de l'Ebre. Els resultats de la campanya de prospecció desenvolupada l'any 1988", *La romanització del Pirineu. 8^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà, 1990), Puigcerdà 1991, pp. 165-171; *Idem*, *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya meridional*, Tarragona 1991; A. Alaminos, M. Ojuel, J. Sanmartí i J. Santacana, "Algunas consideraciones sobre el comercio colonial en la costa central y meridional de Catalunya en época arcaica", *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, J. Remesal i O. Musso (eds.), Barcelona 1990, pp. 275-294; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre*, vol. II, Tarragona 1997 (Tesi Doctoral), pp. 46-52.

²⁶³ Sobre l'existència de contactes comercials fenicis amb les costes llewantines i catalanes i la seva contribució a la formació de la cultura ibèrica, podeu consultar: O. Arteaga i M.R. Serna, "Influjos fenicios en la región del Bajo Segura", *XIII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa 1957, pp. 737-750; *Idem*, "Los Saladares-71", *Noticario Arqueológico Hispánico*, 3 (1975), pp. 7-90; M. Tarradell, "Economía de la colonización fenicia", *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Ponencias presentadas en la Iª Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Barcelona 1968, pp. 81-97; *Idem*, "Primeras culturas. Las "colonizaciones": fenicios y griegos", *Historia de España*, M. Tuñón de Lara (dir.), Madrid 1980, pp. 107-123; J. Maluquer, "Los fenicios en Cataluña", *V Symposium Internacional de Prehistoria Peninsular. Tartessos y sus problemas (Jerez de la Frontera, 1968)*, Barcelona 1969, pp. 241-250; *Idem*, "El comerç mediterrani: grecs, fenicis i etruscs", *Història de Catalunya*, Salvat, vol. I, Barcelona 1978, pp. 140-167; *Idem*, "La dualidad comercial fenicia y griega en Occidente", *Aula Orientalis*, 4 (1986), pp. 203-210 (també publicat a G. Olmo i M.E. Aubet (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, vol. II, Sabadell 1986, pp. 203-210); A. González Prats, "Sobre las excavaciones realizadas en el yacimiento de la Peña Negra (Sierra de Crevillente, Alicante)", *Pyrenae*, 13-14 (1977-78), pp. 121-135; *Idem*, "Las importaciones fenicias en la Sierra de Crevillente (Alicante)", *Aula Orientalis*, 4 (1986), pp. 279-302 (també publicat a M.A. Aubet i G. del Olmo (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, vol. II, Sabadell 1986, pp. 279-302); O. Arteaga, J. Padró i E. Sanmartí, "El factor fenici a les costes catalanes i del Golf de Lió", *Els pobles pre-romans del Pirineu. 2^{on} Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà, 1976), Puigcerdà 1978, pp. 129-135; *Idem*, "La expansión fenicia por las costas de Cataluña y del Languedoc", *Aula Orientalis*, 4 (1986), pp. 303-314 (també publicat a G. Olmo i M.E. Aubet (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, vol. II, Sabadell 1986, pp. 303-314); J.M. Blázquez, "Los fenicios en la Península Ibérica (1100-final siglo VI a.C.)", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 277-297; *Idem*, "Poblados y necrópolis fenicios", *ibidem*, pp. 299-324; *Idem*, "Poblados y necrópolis indígenas de influencia semítica", *ibidem*, pp. 325-364; *Idem*, "El arte de influjo fenicio", *ibidem*, pp. 365-388; *Idem*, "Colonización cartaginesa en la Península Ibérica", *ibidem*, pp. 409-438; *Idem*, "Religion fenicia y púnica", *ibidem*, pp. 505-519; M.E. Aubet, "Los fenicios en España: estado de la cuestión y perspectivas", *Aula Orientalis*, 3 (1985), pp. 9-30; *Idem*, "El comerç fenici i les comunitats del Ferro a Catalunya", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Laietània*, 8 (1993), pp. 23-40; *Idem*, *Tiro y las colonias fenicias de occidente*, Barcelona 1994, pp. 144-172 i 225-296; J.M. Blázquez, "El influjo de la cultura semita (fenicios y cartagineses) en la formación de la cultura ibérica", *Aula Orientalis*, 4 (1986), pp. 163-178 (també publicat a G. Olmo i M.E. Aubet (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, vol. II, Sabadell 1986, pp. 163-178); P. Gassull, "Problemática en torno a la ubicación de los asentamientos fenicios en el sur de la Península", *ibidem*, pp. 193-202 (també publicat a G. Olmo i M.E. Aubet (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, vol. II, Sabadell 1986, pp. 193-202); M.T. Mascort, J. Sanmartí i J. Santacana, "Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya", 7^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1986), Puigcerdà 1988, pp. 185-199; *Idem*, "Noves aportacions sobre el poblament protohistòric a les comarques del curs inferior de l'Ebre. Els resultats de la campanya de prospecció desenvolupada l'any 1988", *La romanització del Pirineu. 8^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà, 1990), Puigcerdà 1991, pp. 165-171; M. Magí, "Materiales fenicios en la zona costera al sur del macizo del Garraf (Barcelona)", *XIX Congreso Nacional de Arqueología (Valencia, 1987)*, vol. I, Saragossa 1989, pp. 575-582; G. Munilla, "Elementos de influencia etrusca en los ajueres de las necrópolis ibéricas", *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, J. Remesal i O. Musso (eds.), Barcelona 1990, pp. 107-167; A. Alaminos, M. Ojuel, J. Sanmartí i J. Santacana, "Algunas consideraciones sobre el comercio colonial en la costa central y meridional de Catalunya en época arcaica", *ibidem*, pp. 275-294; M. Martín Camino i B. Roldán, "Aportación al conocimiento de la presencia fenicia y púnica en el litoral del sudeste peninsular", *XX Congreso Nacional de Arqueología (Zaragoza, 1989)*, Saragossa 1991, pp. 355-361; M. Adserias et alii, *L'assentament pre-romà de Tarragona*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 216-217; E. Gaillardat, *Les Ibères de l'Ebre a l'Hérault (VIe-IVe s. Avant J.C.)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 1, Paris 1997, pp. 306-307; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre* (2 vols.), Tarragona 1997 (Tesi Doctoral). Podeu consultar una extensa selecció bibliogràfica a C.J. Pérez, "Bibliografía sobre los fenicios en la Península Ibérica", *Los fenicios en la Península Ibérica*, M.A. Aubet i G. del Olmo (eds.), Sabadell 1986, vol. II, pp. 315-338.

²⁶⁴ S'han trobat materials producte d'un comerç grec arcaic als jaciments d'Adarró (Vilanova i La Geltrú), Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), Alorda Park (Calafell) i a la mateixa Tarragona. Veure: A. Alaminos, M. Ojuel, J. Sanmartí i J. Santacana, "Algunas consideraciones sobre el comercio colonial en la costa central y meridional de Catalunya en época arcaica", J. Remesal i O. Musso (eds.), *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, Barcelona 1990, pp. 275-294; M. Adserias et alii, *L'assentament pre-romà de Tarragona*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 216-217.

²⁶⁵ El terme *oppidum* és utilitzat pels arqueòlegs per a definir un assentament indígena emmurallat, un poblat fortificat. Tot i això, cal tenir present que el seu significat llatí era diferent i molt més complex i que feia referència a un centre urbà important dins un determinat territori. Al llarg del present capítol, farem ús en determinades ocasions del susdit terme per a referir-nos a assentaments ibèrics rellevants, és a dir, en la seva accepció moderna, però procurarem no abusar de la seva utilització, buscant alternatives terminològiques, donats els inconvenients que presenta la seva utilització i el fet que pot induir a importants confusions i més considerant que hem fet servir a altres parts del present treball d'investigació l'accepció antiga del terme.

poliorcètica i un urbanisme profundament influenciats per la cultura grega. Bons exemples d'això serien els poblats del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), del Coll del Moro (Gandesa, Terra Alta) i de la Moleta del Remei (Alcanar, El Montsià)²⁶⁶.

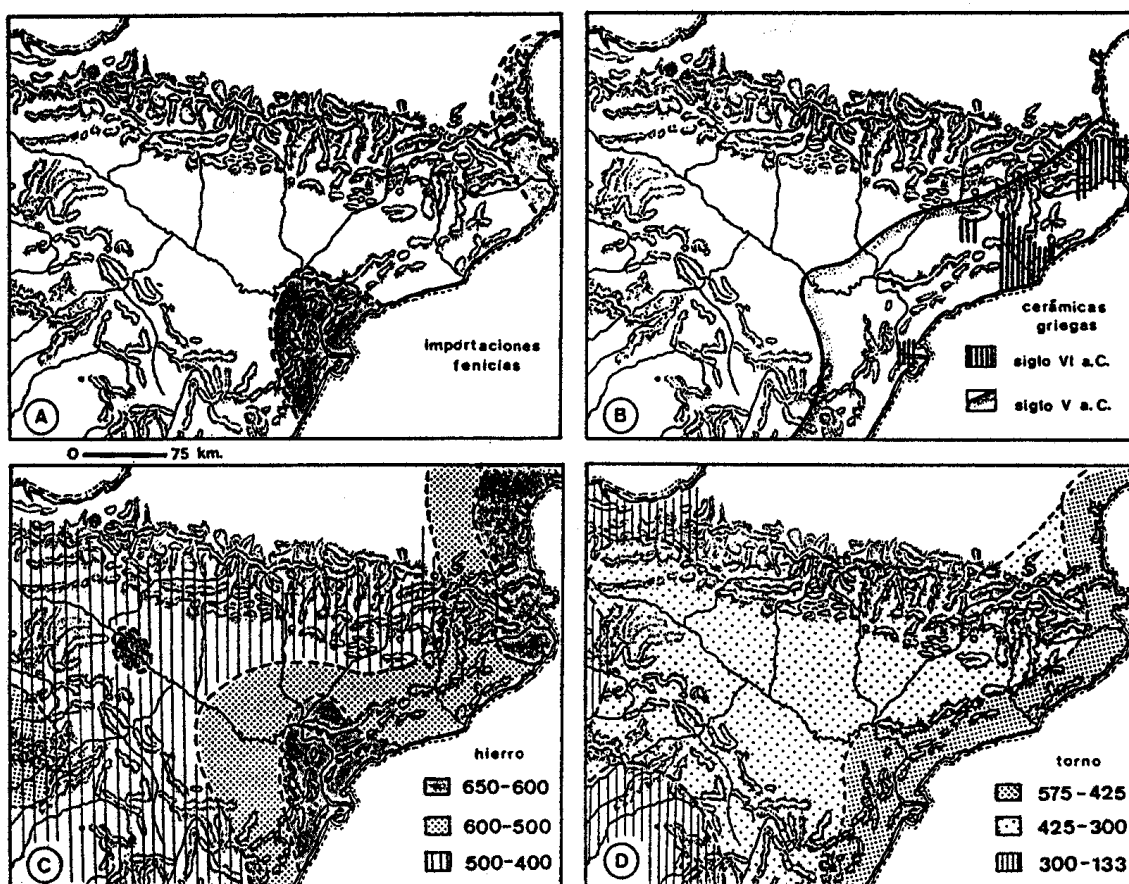

Figura 48. A) Àrees de dispersió de les importacions fenícies (630-575/550 a.C.).
 B) Fases de les importacions de ceràmica grega (segons P. Rouillard).
 C) Fases de difusió de la metal·lúrgia del ferro.
 D) Fases de difusió del torn de terrisser (segons M. Almagro Gorbea).

No coneixem encara gairebé el món de l'Ibèric Ple al Camp de Tarragona (i a la Cessetània en general), especialment, pel que fa a les formes d'ocupació del territori. Tot sembla indicar que es trobava estructurat, bàsicament, entorn a poblats (*oppida*), com a centres de poblament estable, una bona part del quals posseïen dimensions considerables i ja es trobaven emmurallats des del s. IV-III a.C., els quals, utilitzant la nomenclatura encunyada per J. Sanmartí i J. Santacana, podríem denominar assentaments de "primer ordre", doncs ocuparien el lloc més elevat dins la jerarquia del patró d'assentament (Figs. 49 i 50).

²⁶⁶ J. de C. Serra Ràfols, "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa-Bajo Ebro)", *Ampurias*, III (1941), pp. 15-34; R. Pallarés, "El sistema defensivo frontal del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre", *Pyrenae*, 19-20 (1983-84), pp. 113-125; N. Rafel i F. Puig, "Contribución al estudio de la arquitectura defensiva ibérica: El Coll del Moro de Gandesa", *XVII Congreso Nacional de Arqueología (Logroño, 1983)*, Saragossa 1985, pp. 603-610; R. Pallarés, F. Gracia i G. Munilla, "Avance sobre el sistema defensivo y urbano del poblado ibérico de la Moleta del Remei (Alcanar-Montsià-Tarragona)", *XVIII Congreso Nacional de Arqueología (Canarias, 1985)*, Saragossa 1987, pp. 661-668; F. Gracia, G. Munilla i R. Pallarés, *La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià). Campañas 1985-86*, Tarragona 1988; *Idem*, "Estructuración del poblamiento y sistemas defensivos en el área de la desembocadura del Ebro. Dos casos de estudio: la Moleta del Remei (Alcanar) y el Castellet de Banyoles (Tivissa)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa 1991, pp. 67-78; F. Gracia i G. Munilla, "Estructuración cronocupacional del poblamiento ibérico en las comarcas del Ebro", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, Laietània, 8 (1993), pp. 209-255; J. Diloli, *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre*, vol. II, Tarragona 1997 (Tesi Doctoral), pp. 169-177.

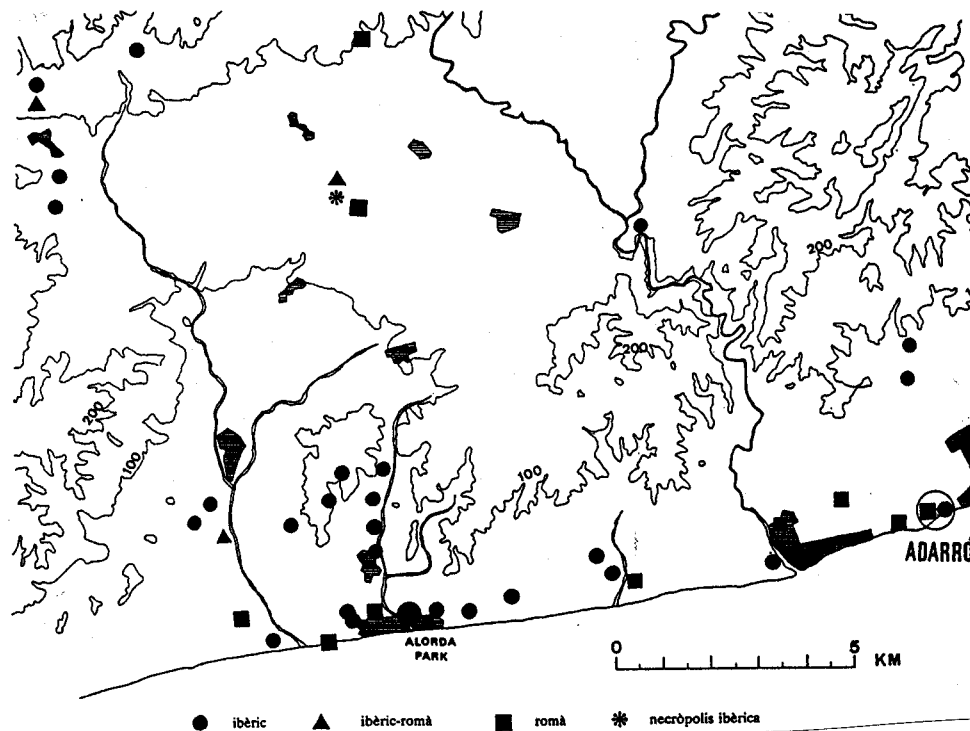

Figura 49. Localització dels nuclis de poblament antic documentats a la Cessetània nord (segons J. Sanmartí i J. Santacana).

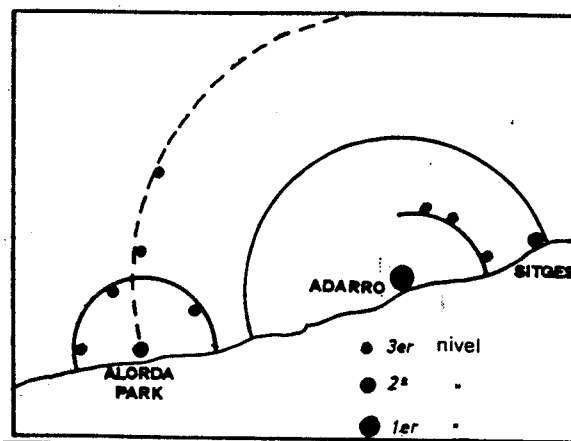

Figura 50. Distribució espacial dels assentaments ibèrics a la Cessetània nord (segons J. Sanmartí i J. Santacana).

Una de les novetats més importants al respecte ha estat la localització d'un nucli ibèric a la Part Baixa de la mateixa Tarragona, la qual cosa ha suposat, juntament amb els infructuosos resultats de les excavacions realitzades a la Part Alta de la ciutat, l'absoluta superació de la teoria tradicional que defensava, a partir de la suposició, avui totalment desmentida per l'arqueologia, que el basament ciclopi de la muralla tar-do-republicana romana conservada en aquesta zona datava del període romà (Fig. 24)²⁶⁷, l'existència a

²⁶⁷ Actualment, ja no existeixen dubtes sobre la plena romanitat de la tècnica i el sistema de construcció d'aquestes muralles a base de grans blocs amb reblit de petites pedres, i les antigues teories que afirmaven l'origen ibèric de les muralles han quedat totalment desfasades. L'ús coetani de dues tècniques constructives, l'*opus quadratum* i els grans blocs irregulars, ha estat la causa per la qual, durant molt de temps, es va parlar d'una fase constructiva romana i d'altra anterior, ibèrica, segons E. Hübner i P. Bosch Gimpera, o etrusca, segons A. Schulten. J. Puig i Cadafalch, ja es va desmarcar d'aquests posicionaments al considerar que la construcció de les muralles fou projectada i dirigida pels romans, tot i que en aquesta van participar treballadors indígenes, fet que testimoniaven tot un seguit de signes que, suposadament, considerava ibèrics. Però van ser els estudis realitzats per J. Serra Vilaró, entre els anys 1932 i 1949, N. Lamboglia i J. Sánchez Real, el

la Part Alta d'un assentament ibèric anterior a l'any 218 a.C., moment en el qual els romans s'instal·laren i construïren el famós *praesidium* militar per ordre de Cneu Corneli Escipiò, una hipòtesi que, tot i la força de les evidències empíriques, es resisteixen a descartar alguns investigadors²⁶⁸ (Fig. 51).

1951, i, posteriorment, **T. Hauschild**, al llarg dels anys 70 i 80, els que ens han permès documentar la romanitat de les dues tècniques constructives i de totes les fases de construcció de la muralla, una conclusió a la que ja havia arribat **E. Morera** el 1910. A més, **A. Balil**, l'any 1983, demostrà també que els signes existents en nombrosos carreus de la segona fase constructiva, tradicionalment identificats com ibèrics, són marques de picapedrer plenament romanes. El grafit que acompanya al relleu de la deessa Minerva documentat a l'anomenada Torre de Minerva o de Sant Magí, una de les tres torres de planta quadrangular que reforçaven els paraments de la primera muralla del *praesidium* escipion, segons els estudis realitzats per **G. Alföldy** constituiria la inscripció llatina més antiga de Tarraco i de tota la Hispania romana, exceptuant que *instrumenta domestica*, i permetria definitivament atorgar a la construcció una datació de finals del s. III o de principis del s. II a.C., en relació amb els esdeveniments de la II Guerra Púnica, que ja havia estat apuntada per **Hauschild**, a partir dels resultats de les seves excavacions i que han continuat corroborant intervencions arqueològiques posteriors com la realitzada l'any 1983 a la Torre del Cabiscol, durant la qual es van evidenciar ceràmiques de vernís negre, en concret, campaniana A "antiga" (formes Lamboglia 23, 27, 31 i 33) i una cràtera de la sèrie Morel 3500, datables a partir de finals del s. III a.C., juntament amb àmfores d'importació greco-itàlica i de producció púnica i amb diversos fragments de *kalathos* ibèrics, de ceràmica gris de la costa catalana i de ceràmica comuna (gerres, vasos, bols, tapadores, olles, etc...), un conjunt de materials que **M. Vegas** ha datat als primers anys del s. II a.C. (Fig. 18). Veure: E. Hübner, *Römische Herrschaft in Westeuropa*, Berlín 1890, p. 181; E. Morera Llauredó, *Província de Tarragona, Geografia General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, pp. 175-178; P. Bosch Gimpera, "Problemas d'història antiga i d'arqueologia tarraconenses", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, 28 (1925), pp. 125-130; J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 38-40 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsimil, Barcelona 1983); A. Schulte n, *Tarraco*, Barcelona 1948, p. 21 (reed. Tarragona 1976); J. Serra Vilaró, "La muralla de Tarragona", *Archivo Español de Arqueología*, 22 (1949), pp. 221-236; J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 85-87 i 111-110; N. Lamboglia, "Il problema delle mura e delle origini di Tarragona", *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, E. Ripoll (dir.), vol. I, Barcelona 1974, pp. 397-405; T. Hauschild, "Torre de Minerva (Sant Magí). Una torre de la muralla romana de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 49-73 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 51-85); *Idem*, "Die römische Stadtmauer von Tarragona", *Madridrer Mitteilungen*, 20 (1979), pp. 204-250 (recopilat i traduït a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 10); *Idem*, "Ausgrabungen in der römischen Stadtmauer von Tarragona. Torre de Minerva (1979) und Torre de Cabiscol (1983)", *Madridrer Mitteilungen*, 26 (1985), pp. 75-90 (traduït a T. Hauschild, "Excavaciones en la muralla romana de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7, 1984-85, pp. 11-38); *Idem*, "Excavaciones en Tarraco", *Arqueología de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas*, Saragossa 1985, pp. 171-177; D. Neubauer, "La construcción megalítica de las murallas íbero-romanas de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 2 (1980), pp. 107-112; Ll. Papiol, "La muralla romana de Tarragona: nuevas aportaciones", *ibidem*, pp. 113-120; G. Alföldy, "Die älteste römische Inschrift des Iberischen Halbinsel", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 43 (1981), pp. 1-12; *Idem*, "La cultura epigráfica de la Hispania romana: inscripciones, auto-representación y orden social", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, p. 290; A. Balil, "Segni di scalpellino sulle mura romane di Tarragona", *Epigraphica*, XLV (1983), pp. 231-237; W.S. Kurtz, "Excavaciones en la Torre del Cabiscol. Muralla de Tarragona. Cerámica fabricada a mano del corte B. 1983", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 39-44; M. Vegas, "Estudio de algunos hallazgos cerámicos de la muralla de Tarragona, torre del Cabiscol", *ibidem*, pp. 45-54; J. Sánchez Real, "La exploración de la muralla de Tarragona en 1951", *Madridrer Mitteilungen*, 26 (1985), pp. 91-117; *Idem*, "El método de la arqueología tarraconense. La muralla", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 35-54; *Idem*, "La primera exploración estratigráfica en la muralla de Tarragona (1951)", *Recull Pau Delclòs i Dols (1865-1942)*, Tarragona 1998, pp. 205-234; TED'A, "El foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia", *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), p. 149; M. Güell i J. Sánchez Real, "Para una revisión del material del corte Sánchez Real de la muralla de Tarragona", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XIII (1994), pp. 77-94; A. Bareda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218-14 d.C.)*. Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valencia, Bellaterra 1998 (Tesis Doctoral), pp. 108-122; J. Menchón i J. Massó, *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat del s. II a.C.-XX d.C.*, Tarragona 1999; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 119-121 i 131-134; M. Díaz García, "Tipocronología de los contextos cerámicos tarro-republicanos en Tarraco", *Empúries*, 52 (2000), p. 202.

²⁶⁸ J. Sánchez Real, "El método en la arqueología tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. B. El Foro", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 49-98; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 22-23. Fins ara, no s'ha trobat cap element empíric que certifiqui l'existència d'un centre indígena a la Part Alta de la ciutat, on s'instal·laria, a partir del 218 a.C., el *praesidium* romà, doncs les muralles daten de l'època de la conquesta militar romana i els únics nivells estratigràfics anteriors a la gran reorganització arquitectònica de la Part Alta que esdevingué ja en època imperial, concretament en temps de Vespasià, vers el 69 d.C., són els documentats a les excavacions que l'any 1984-85 va realitzar **X. Dupré** a la seu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC), que donen una datació de tercer quart del s. II a.C. A part d'això, només han aparegut de forma residual, a les diverses intervencions arqueològiques realitzades a la Part Alta de la ciutat, alguns fragments de ceràmiques anteriors a aquestes dates, però que no es poden prendre com a proves de que hagués existit un assentament indígena anterior a l'ocupació romana d'aquesta zona de la ciutat. N'hi han hagut excavacions al carrer Puig d'en Sitges (núms. 8-10-12), a l'antic Ajuntament (carrer Major núm. 37), al carrer de Santa Tecla, a l'Antic Hospital de Santa Tecla (carrer de Les Coques), a la Torre del Cabiscol, al carrer de la Nau, a la Plaça del Rei, al carrer d'en Vila-Roma, al carrer de la Civaderia (núms. 22-24 i 36), al carrer del Vidre (núm. 13), al carrer de la Mare de Déu del Carme (núm. 3), al carrer Escrivanes Velles (núms. 6 i 13), al carrer Merceria (núm. 11), a l'església de Sant Miquel del Pla, al Col·legi d'Arquitectes (carrer de Sant Llorenç núms. 20-22), a la Plaça dels Àngels, al carrer de Santes Creus (núms 5-9), al jardí i claustre de la catedral, a la Casa Elias, a la Rambla Vella (núm. 3), al carrer del Trinquet Vell (núms. 2, 4, 4 bis i 12), al carrer Sant Ermenegild, a la Plaça de la Font (núms. 5 i 29) i al carrer dels Ferrers (núm. 20). Aquesta manca de restes, ja va fer que diversos investigadors, com **N. Lamboglia** o **J.M. Recasens**, consideressin la possibilitat de que el poblat indígena de Tarraco s'ubiqués a la Part Baixa de la ciutat, una suposició que fou confirmada de manera definitiva arran de les excavacions efectuades al carrer dels Caputxins. Que l'ocupació de la Part Alta de la ciutat començà amb l'assentament dels romans l'any 218 a.C., també coincideix amb les dades aportades per les fonts literàries, especialment per la controvertida cita de **Pini** «colonia Tarraco Scipionum opus sicut Poenorum Carthago» (*N.H.*, III, 4, 21). Veure: J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 86; J. Sánchez Real, "Exploración arqueològica en el Jardín de la Catedral de Tarragona", *Madridrer Mitteilungen*, 10 (1969), pp. 216-295; N. Lamboglia, "Il problema delle mura e delle origini di Tarragona", *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de*

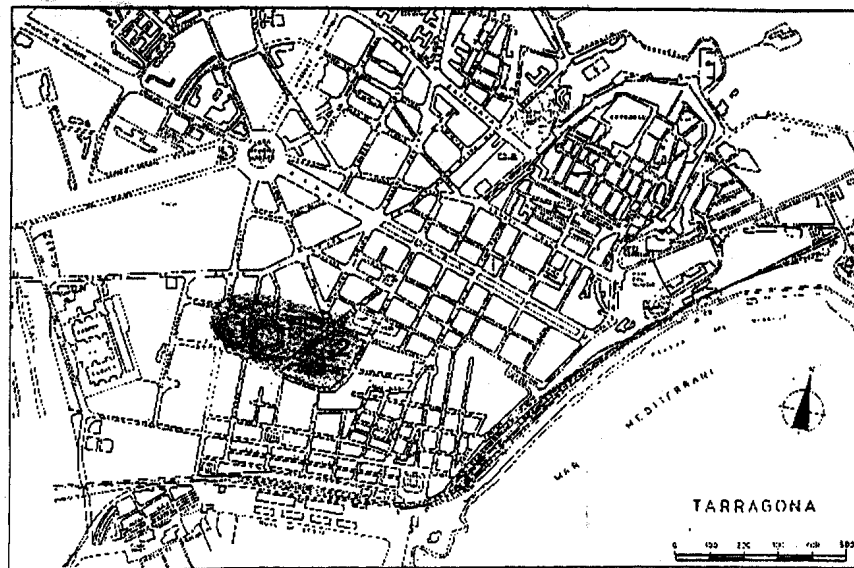

Figura 51. Extensió hipotètica del poblament ibèric localitzat a la Part Baixa de la ciutat i situació dels solars excavats (segons M. Adserias *et alii*): 1.- Pere Martell; 2.- Caputxins, núm. 33; 3.- Caputxins, núm. 24.

los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971), E. Ripoll (dir.), vol. I, Barcelona 1974, pp. 397-405; T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983; *Idem*, "Excavaciones en Tarraco", *Arqueología de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas*, Saragossa 1985, pp. 171-177; X. Dupré i A. Pàmies, "Antiguo Ayuntamiento (Tarragona, Tarragonès)", *Arqueología* 82, Madrid 1983, p. 157; *Idem*, "Carrer de Santa Tecla (Tarragona, Tarragonès)", *ibidem*, p. 158; X. Dupré i T. Hauschild, "Antic Hospital", *Arqueología* 83, Madrid 1984, pp. 194-195; E. Fuste i A. Pàmies, "Carrer de la Nau, Tarragona", *ibidem*, p. 199; X. Aquilué, "Aportacions al coneixement de la terrassa superior de Tàrraco en l'època altoimperial", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 165-186; *Idem*, "Terraza Alta de Tarragona", *Arqueología* 84-85, Madrid 1987, p. 114; M.J. Pena, "Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania", *Estudios de la Antigüedad*, 1 (1984), p. 77; J. Negueruela i L. Avellà, "Tarragona. Excavaciones en la calle S. Lorenzo, 1977. Los materiales y las etapas de la historia de la terraza alta de la ciudad (s. II a.C.-s. XIV dC)"; *Noticario Arqueológico Hispánico*, 21 (1985), pp. 299-350; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, pp. 3-6 i 14-15; M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 287 (també publicat a *Itaca. Annexos I*, Barcelona 1998, p. 378); TED'A, "El foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia", *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), pp. 149-150, 158-160 i 179-181; *Idem*, *Un abocador del segle V d.C. en el fórum provincial de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, 2, Tarragona 1989; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 249-252 i 254-255; A. Bermúdez, "Estructuras del foro provincial documentadas en Escrivanies Velles, 13", *ibidem*, èp. V, 13 (1991), pp. 83-109; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 221-238; R. Mar (ed.), *Els monuments provincials de Tarraco. Noves aportacions al seu coneixement*, Documents d'Arqueologia Clàssica, 1, Barcelona 1993; X. Dupré, *La seu del Col·legi d'Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona 1993; X. Dupré i J.M. Carreté, *L'Antiga Audiència de Tarragona. Aportació al coneixement del sector sud-occidental del Forum Provinciae Hispaniae Citerioris*, Tarragona 1988 (Memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya); *Idem*, *La "Antiga Audiència". Un accés al Foro Provincial de Tàrraco*, Excavacions Arqueològiques en España, 165, Madrid 1993; J.A. Remolà, *Estudi de les àmfors de diversos contextos tardo-romans de Tarragona (Segle Vè). Una primera aproximació a les àmfors tardo-romanes de Tàrraco*, Tarragona 1993 (Treball d'Investigació); P. Gebellí, "Intervenció arqueològica al carrer Escrivanies Velles núm. 6 (Casa del Degà) Tarragona, Tarragonès", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 169-178; *Idem*, "Noves aportacions al coneixement històric de la part alta de Tarragona: la intervenció arqueològica a la Plaça de la Font de Tarragona", *ibidem*, 19-20 (1997-98), pp. 153-195; Ll. Piñol, "Els nivells tardo-romans i visigòtics del carrer Merceria, 11. El canvi funcional de les estructures alto imperials de la Part Alta de Tarragona", *ibidem*, pp. 179-227; *Idem*, "El circ romà de Tarragona. Qüestions arquitectòniques i de funcionament", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 53-60; M. Díaz García, "Excavacions a la Rambla Vella: anàlisi dels nivells republicans", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 155-189; *Idem*, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *ibidem*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; I. Peña i M. Díaz, "Una nova Torre d'accés entre el recinte de culte i la Plaça de Representació del fórum provincial de Tàrraco", *ibidem*, pp. 191-226; P. Gebellí i Ll. Piñol, "Intervencions a la part alta de Tarragona", *Tribuna d'Arqueologia 1996-1997*, pp. 99-116; I. Arrayás, *Tàrraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 114-115; I. Peña, "Intervencions del Servei Arqueològic de la URV en el sector oest de la plaça de representació del fórum provincial de Tàrraco", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 17-26; C.A. Pociña i J.A. Remolà, "La plaza de representació de Tàrraco: intervencions arqueològiques en la plaza del fórum i la calle d'En Compte", *ibidem*, pp. 27-45; A. Vilaseca i J. Diloli, "Excavacions a l'àrea del fórum provincial: plaça del Rei núm. 4 i Casa-Museu Castellarnau", *ibidem*, pp. 47-52; AA.VV., "Excavacions arqueològiques a la plaça de la Font de Tarragona", *ibidem*, pp. 61-67. També val la pena tenir present el següent article, en el qual es recopilen la major part dels contextes ceràmics tardo-republicans de Tàrraco i es procedeix a donar una topocronologia i valuoses dades entorn a les activitats comercials de la susdita ciutat al llarg dels ss. II i I a.C.: M. Díaz García, "Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco", *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260.

Les excavacions arqueològiques portades a terme a diversos solars del carrer dels Caputxins (núms. 24, 16, 33-37) els anys 1985 i 1986, van donar com a resultat la descoberta de les restes d'un assentament ibèric i, gràcies a la presència d'abundants materials ceràmics, entre els quals destaca la troballa de ceràmiques d'importació massaliotes, púnico-ebussitanes, greco-itàliques i de vernís negre, fou possible detectar fases d'ocupació ibèriques diferenciades²⁶⁹. Les investigacions sobre aquest centre han continuat durant els darrers anys, trobant-se noves restes als propers carrers de Pere Martell (núm. 35), d'Eivissa i del Dr. Zamenhoff (núm. 2)²⁷⁰ (**Fig. 52**).

²⁶⁹ La primera intervenció a la zona es remunta a l'any 1978, quan **P.M. Berges** va trobar al solar núm. 24 del carrer dels Caputxins, situat entre aquest carrer i el del Dr. Zamenhoff, a l'extrem meridional de la ciutat, uns 200 m. al sud de les restes del *forum* colonial, un lot de ceràmiques àtiques del s. IV a.C. que permeté una primera identificació de l'existència d'un poblat ibèric en aquesta zona. Malauradament, els resultats de la intervenció restaren inèdits, tot i que diversos autors com **M.J. Pena** i **X. Dupré**, recolliren la notícia de la troballa del poblat *a posteriori*. Veure: M.J. Pena, "Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania", *Estudios de la Antigüedad*, 1 (1984), pp. 77-78; X. Dupré, "L'arqueologia a Tarragona: context i problemàtica", *Cota Zero*, 1 (1985), pp. 29-32. Entre els anys 1985 i 1986, el Servei d'Arqueologia realitzà tres intervencions d'urgència dirigides per **M.T. Miró** en aquest solar núm. 24 del carrer dels Caputxins, a causa de la construcció d'un edifici d'apartaments. Durant els treballs van aparèixer les restes d'un assentament ibèric que s'inicia a principis del s. V a.C. i té una vida continuada fins al s. II a.C., quan la zona passa a convertir-se en part de la ciutat romana. La major part de les estructures ibèriques localitzades corresponen al s. IV a.C., moment de màxim apogeu de l'assentament, mentre que del s. III a.C., la fase pitjor coneguda, no s'ha conservat cap estructura, a causa, possiblement, de les remocions fetes pels romans *a posteriori*. D'època romana es documentaren diverses clavegueres i estructures d'habitació, dels ss. II i I a.C., i dos edificis públics, dels quals un està construït entre el 30 i el 50 d.C. i l'altre a la segona meitat del s. I d.C., fet que va provocar un canvi de fisonomia en l'urbanisme de la zona. Sembla que a partir del s. II a.C., l'àrea ocupada pel nucli ibèric es va començar a convertir en un sector residencial de la ciutat romana que es continuaria configurant al llarg dels ss. I a.C. i I d.C. Veure: M.T. Miró i X. Dupré, "C. Caputxins, número 24 (Tarragona, Tarragonès)", *Arqueologia 84-85*, Madrid 1987, pp. 127-128; M.T. Miró, "Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6 i 7 (1984-85), pp. 3-9; *Idem*, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 373-379); M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 180-194; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, pp. 10-11; M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà i el seu paper dins de l'evolució de la ciutat de Tarraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 15-16; M.T. Miró, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *ibidem*, pp. 287-288; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 243-245; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, p. 245; M. Díaz García, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), p. 115; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 121 i 124-127; D. Asensio, M. Ciuraneta, S. Martorell i P. Otiña, "L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació de Manuel Berges al carrer dels Caputxins l'any 1978", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 71-81. També durant els anys 1985 i 1986, **M.T. Miró** dirigí les excavacions d'urgència que el Servei d'Arqueologia va dur a terme al solar núms. 33, 35 i 37 del carrer dels Caputxins, situat entre aquest carrer i el del Gasòmetre. Les excavacions van proporcionar una seqüència estratigràfica que abasta des de la segona meitat del s. III a.C. fins als nostres dies, mostrant-nos l'evolució de la zona. Aquesta seqüència va corroborar les dades obtingudes en les excavacions del solar núm. 24 i, sobretot, proporcionà noves informacions, doncs van aparèixer documentades les primeres estructures d'habitació del s. III a.C., fase de l'assentament ibèric que no s'havia pogut documentar al solar núm. 24 arran de les remocions fetes en època romana. Veure: M.T. Miró i X. Dupré, "C. Caputxins, núms. 33, 35 y 37, Tarragona (Tarragonès)", *Arqueologia 84-85*, Madrid 1987, p. 128; M.T. Miró, "Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6 i 7 (1984-85), pp. 3-9; *Idem*, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 373-379); M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 194-198; M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà i el seu paper dins de l'evolució de la ciutat de Tarraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 15-16; M.T. Miró, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *ibidem*, pp. 287-288; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 245-248; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, p. 246; M. Díaz García, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 115-116; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 122 i 124-127.

²⁷⁰ Les excavacions arqueològiques iniciades el 1989 per **E. Ramón** i **M. Adserias** al solar núm. 35 del carrer de Pere Martell, arran d'un projecte d'edificació, també ens aporten dades fonamentals pel coneixement de l'*oppidum* ibèric de Tarraco i la comprensió dels seus diferents períodes d'ocupació. La importància arqueològica d'aquest extens solar, actualment delimitat pels carrers d'Eivissa, Jaume I, Mallorca i Pere Martell, és coneguda des del 1979, quan **F. Tarrats** i **E. Terré** realitzaren unes prospeccions que, efectivament, demostraren la gran potencialitat arqueològica del subsòl. Les excavacions del solar foren suspeses per falta de pressupost, però els treballs es van reprendre posteriorment i van córrer a càrrec de l'empresa **CODEX SCCL** amb un equip tècnic format per **E. Ramon** i **L. Burés**, que substituïa a **M. Adserias**. S'obtingueren excel·lents resultats i es documentaren deu fases compreses entre el s. V a.C. i el V d.C. La gran activitat constructiva a la zona durant l'època romana, sobretot, d'època flàvia, arrasà la major part dels vestigis anteriors, tant arquitectònics com sedimentaris i, per aquest motiu, les restes d'època ibèrica aparegueren disperses arreu del solar. L'any 1989, s'iniciaren també unes excavacions arqueològiques al solar núm. 2 del carrer Dr. Zamenhoff, arran de l'edificació de l'espai. La intervenció, dirigida per **G.**

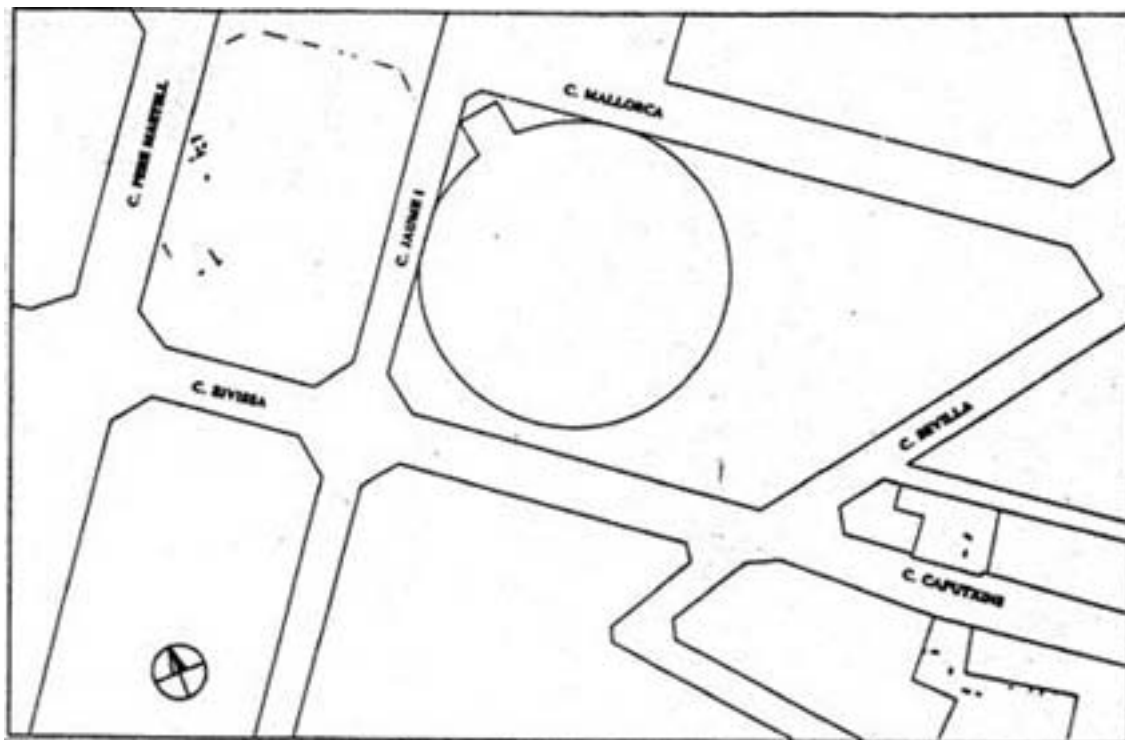

Figura 52. Situació de les restes ibèriques localitzades als tres solars dels carrers de Pere Martell i dels Caputxins (segons **M. Adserias et alii**).

Ara per ara, només es pot assenyalar que es tractaria d'un assentament dotat d'una excel·lent ubicació geogràfica, ja que estava situat sobre una petita elevació propera al riu Francolí i al costat del mar, que formava en aquell indret un port natural²⁷¹, amb una

Foguet, va suposar la troballa de noves restes d'ocupació ibèrica i romana. Veure: M. Adserias i E. Ramon, "Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona*, IV (1990-91), pp. 47-53; X. Aquilué, X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum, 1, Tarragona 1986, p. 11; M. Adserias et alii, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 198-216; M. Adserias et alii, "Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), p. 249; M. Adserias, L. Burés i E. Ramon, "Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona: 1000 anys d'evolució urbana (del segle V a.C. al V d.C.)", *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*, pp. 75-85; M. Adserias et alii, "L'assentament pre-romà i el seu paper dins de l'evolució de la ciutat de Tarraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 15-16; M. Adserias et alii, "L'evolució del sector sud-occidental de Tarraco (segle II a.C.-V d.C.): excavacions en un solar del carrer de Pere Martell", *ibidem*, pp. 17-18; M.T. Miró, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *ibidem*, pp. 287-288; *Idem*, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicat a *Ítaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 373-379); AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 255 i 259; M. Díaz García, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), p. 116; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 122 i 124-127. Recentment, l'any 1999, s'ha realitzat una nova intervenció arqueològica dins aquest sector de la Part Baixa de la ciutat, en concret, al solar núm. 23 del carrer dels Caputxins, que ha estat portada a terme per l'empresa **Cota 64** i sota la direcció de **P. Otiña**, i que ha consistit en un seguit de sondeigs estratigràfics i una excavació en extensió de la totalitat del solar. Aquestes tasques arqueològiques han permès documentar una seqüència històrica que es remunta a l'època ibèrica plena, tot i que el període millor documentat és el tardo-republicà romà. Concretament, s'ha evidenciat, pel que fa a l'època tardo-republicana, un carrer, amb una orientació nord-sud i una claveguera al seu centre, i una altra claveguera al sector nord del solar, en aquest cas excavada a la roca i amb una orientació est-oest, que es troba amortitzada per grans carreus. L'activitat constructiva experimentada per aquesta zona de la ciutat al llarg de l'època tardo-republicana romana i ja pròpiament imperial ha provocat que els nivells d'època ibèrica s'hagin trobat força deteriorats i erosionats. Tot i això, s'han pogut exhumar els vestigis d'un total de set murs d'època ibèrica, tres dels quals s'aixequen directament sobre la roca, mentre que els quatre restants ho fan sobre un nivell de regularització que els arqueòlegs han pogut datar al s. IV a.C. Aquests vestigis pertanyent, fonamentalment, a estructures d'habitació que presenten dos nivells de circulació consistents en capes d'argila molt compactes, a una de les quals s'ha evidenciat una llar de foc sense delimitar. Veure: P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 122-123 i 124-127.

²⁷¹ La seva situació respon a les característiques dels assentaments ibèrics de la zona, ocupant un petit turó, que s'eleva uns trenta m.s.n.m. i

cronologia inicial de primera meitat del s. V a.C. (com a mínim, ja que s'han trobat materials residuals més antics)²⁷² i de dimensions molt notables, doncs ocuparia una superfície delimitada pels actuals carrers de Sevilla, Dr. Zamenhoff, Soler i Gasòmetre, existint, per tant, una considerable distància entre els diferents punts en els quals s'han localitzat vestigis d'època ibèrica (tres-cents cinquanta metres aproximadament), en cap dels quals s'han trobat vestigis que evidencien l'existència d'algun dels límits del poblat, un fet que possibilita la seva comparació amb poblats com el Castellet de Banyoles (Tivissa, Baix Ebre), Burriac (Cabrera de Mar, Maresme) o el Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà), la llargada màxima del qual és de quatre-cents trenta metres²⁷³. Pel que fa al sistema defensiu, és de suposar que l'assentament estaria envoltat d'una muralla, de la qual no s'ha documentat cap evidència fins al moment²⁷⁴. Sobre la distribució interna de l'assentament només podem intuir de manera molt hipotètica, doncs és extremadament difícil parlar del seu urbanisme a partir de les malmeses i disperses restes documentades, que les cases estarien ordenades formant fileres paral·leles d'habitacions adossades, orientades en direcció nord-est/sud-oest, i separades per carrers o espais de circulació. D'aquests, se n'ha documentat un al solar núm. 24 del carrer dels Caputxins, mentre que al de Pere Martell, únicament, s'intueix la seva existència a partir de la situació de les habitacions²⁷⁵. Molt possiblement, les cases

presenta un escarpat a la banda meridional, situat davant l'antic port natural, configurat per la línia de la costa, i es troba molt a prop de la desembocadura del riu Francolí (Figs. 22 i 23). Veure: M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 286 (també publicat a *Itaca. Annexos I*, Barcelona 1998, p. 376); I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 116-117; P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 127-131.

²⁷² Pel que fa a la cronologia, amb les dades disponibles podem confirmar l'existència d'un primer moment constructiu datat a la primera meitat del s. V a.C. (fins i tot, podria ser més antic per la troballa residual de fragments de ceràmica àtica de figures negres i d'àmfora fenícia), documentat en la major part dels sectors estudiats i, gairebé en tots els casos, les estructures d'aquest període es reaprofitaren al s. IV a.C. El s. III a.C. és el moment menys conegut i només s'han trobat alguns vestigis d'aquest període al solar núms. 33, 35 i 37 del carrer dels Caputxins i, especialment, al carrer de Pere Martell, on s'han localitzat estructures i dades suficients per a precisar la seva cronologia al s. III a.C. Si durant els ss. IV i III a.C. existeix una continuïtat d'hàbitat en la major part dels sectors documentats, al llarg del s. II a.C. es constata una evolució del sector cap a l'estructura d'una ciutat romana sense que existeixi una ruptura evident amb l'assentament previ. En definitiva, s'aprecia una clara continuïtat d'hàbitat des del s. V a.C. fins a l'arribada dels romans, tot i que el darrer moment de vida del poblat és el pitjor conegut, arran de la gran activitat constructiva que es va desenvolupar a partir del s. II a.C. Els materials recuperats són similars als que apareixen a altres poblats de la zona de la mateixa cronologia, com Alorda Park i l'Argilera a Calafell, el Pla de Santa Bàrbara a Montblanc o el Puig de Santa Anna a Castellvell del Camp. Així doncs, comptem amb una certa varietat de materials d'importació (produccions àtiques, púniques, massaliotes, etc...) i, també, amb diverses produccions locals. Veure: J. Pou, J. Sanmartí i J. Santacana, "El poblament ibèric a la Cessetània", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Laietània*, 8 (1993), pp. 183-197; M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 216-217; M. Díaz García, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), p. 118.

²⁷³ M. Almagro-Gorbea, "El área superficial de las poblaciones ibéricas", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización (febrero de 1986)*, Madrid 1987, pp. 21-34.

²⁷⁴ M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), p. 218.

²⁷⁵ Sembla que les habitacions del poblat eren de forma quadrangular. De les parets només es conserva parcialment el sòcol fet de pedres irregulars i disposades, en sec, en fileres horitzontals i es de suposar que la resta de l'alçat de les parets estaria realitzat a base de tovots i d'elements vegetals. Algunes de les habitacions localitzades presenten murs de divisió interna, com es documenta al sector 4 de l'excavació realitzada al carrer de Pere Martell, mentre que l'habitació del sector 1 respon a una única estança. Al solar núm. 24 del carrer dels Caputxins, malaauradament, aquests aspectes no s'han pogut matisar, però la presència d'una possible llar de foc caiguda a una de les habitacions del sector 6 de l'excavació, fa suposar l'existència de cases de dos pisos, aspecte que ja ha estat observat a altres jaciments com als poblats ibèrics de la Penya del Moro (Baix Llobregat) i del Puig de Benicarló (Baix Maestrat). Al sector 4 de la mateixa excavació, s'ha localitzat un forat de pal, element interessant, tot i estar allat de qualsevol estructura, al qual se li suposa una funció de suport d'una teulada o d'un porxo. La major part d'aquestes habitacions presenten paviments de diverses composicions, com terra compactada, fang cuit o una barreja de pedres amb terra endurida, i moltes vegades no es tracta d'un únic paviment, sinó d'una superposició de diferents nivells d'ús. Les llars de foc, altre dels elements característics d'aquests tipus d'hàbitat, es trobaven situades dins les habitacions, adossades a un mur o en una posició més o menys centrada. En el conjunt de les intervencions efectuades, s'ha documentat un total de quatre llars de foc, una, ja esmentada, al carrer dels Caputxins i les altres tres al de Pere Martell, que ens permeten diferenciar dos tipus: un que presenta una preparació de sorra sobre la qual es col·loca una superfície de fang arrebossat, endurit per l'acció del foc (sector 1), i un altre fet amb una primera capa de còdols i pedres de petites dimensions lligats amb fang, un segona de fang, sobre la qual s'havia situat una nova capa de fragments ceràmics, i, per damunt, una fina capa de fang sobre la qual es realitzava el foc, ja que presentava restes de combustió (sector 4). En el cas de la llar de foc trobada al sector 1 de l'excavació realitzada al carrer de Pere Martell, s'ha identificat una reparació, fet que, juntament amb les intenses marques de foc que presenta, documentaria el seu ús continuat. Respecte als elements d'emmagatzematge, únicament tenim documentada l'existència d'una sitja al sector 4 de l'excavació del solar núm. 24 del carrer dels Caputxins, que es trobà

s'agruparien en barris, fenomen força comú als assentaments d'aquest període²⁷⁶.

Segons el nostre parer, el centre indígena de Tarragona podria haver exercit una funció de capitalitat sobre una gran àrea del Camp de Tarragona (que podríem denominar Cessetània meridional). Per la seva envergadura, per la posició central respecte al territori i també per la seva evolució posterior, pensem que ha de ser considerat un centre preeminent en relació a la resta d'establiments indígenes de la zona.

Però les dades arqueològiques ens indiquen que no va ser l'únic nucli de "primer ordre" existent al Camp de Tarragona durant el període ibèric ple. **S.J. Keay**, entre altres investigadors, apunta la possibilitat de que El Vilar de Valls fos un altre assentament ibèric de "primer ordre" (3.21.4.) i dóna a conèixer el jaciment del Puig Ferré (*site 3.19*) a Nulles, que considera com un centre de grans dimensions equiparable al nucli localitzat a Tarragona i a Valls (3.12.1.)²⁷⁷. Pel que fa a la Cessetània septentrional, que abastaria, aproximadament, les actuals comarques del Garraf i de l'Alt i el Baix Penedès, es ben conegut el centre indígena d'Adarró (Vilanova i La Geltrú, Garraf), del que no parlarem al trobar-se fora de la nostra àrea d'estudi, però que, com a mínim, hem de citar a causa del significatiu paper que degué jugar també dins el patró d'assentament de la Cessetània²⁷⁸ (**Figs. 49 i 50**).

En opinió del susdit investigador britànic, l'estructura poblacional del Camp de Tarragona en època ibèrica plena consistiria en un hàbitat dispers, subordinat i depenent d'alguns centres majors que, segons ell, serien Puig Ferré, El Vilar i el nucli ibèric localitzat a

allada de la resta d'estructures, fet que ens impedeix conèixer si es trobava dins una habitació. Veure: F. Gusi, "El poblament ilercavó del Puig de Benicarló (Baix Maestrat)", *Fonaments*, 2 (1980), pp. 103-108; X. Ballbé *et alii*, "Distribución del espacio en el poblado ibérico de la Peña del Moro de Sant Just Desvern (Baix Llobregat)", *Coloquio sobre el microespacio*, 3. *Arqueologia Espacial*, 9 (1986), pp. 303-320; M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 286-287 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 376-377); M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 182, 184, 190, 200, 201 i 207; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 117-118.

²⁷⁶ M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 286 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, p. 376); M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 180-194 i 198-216.

²⁷⁷ J.M. Carreté, S.J. Keay i M. Millett, *A Roma Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995, pp. 19 i 213-276 (*site 3.19*).

²⁷⁸ Sobre el nucli indígena d'Adarró o Darró (Vilanova i La Geltrú, Garraf), tan sols, comentar que, possiblement, va constituir el centre principal de la Cessetània nord (**Figs. 49 i 50**). S'han localitzat vestigis que es remunten a la segona meitat del s. V a.C., però l'eclosió definitiva de l'assentament, que ocuparia, principalment, el Turó de Sant Gervasi, es produiria vers el s. IV a.C., moment en el qual s'observa com l'hàbitat comença a ocupar les zones baixes immediatament adjacents a la susdita elevació, que ja devia ser insuficient per a les necessitats de l'assentament. D'acord amb la documentació que ha estat publicada, el centre indígena d'Adarró va arribar a ocupar una superfície d'aproximadament quatre hectàrees, la qual cosa permet intuir la importància que va ostentar al llarg de l'Ibèric Ple. És cert que encara es posseeix un coneixement molt reduït de les seves estructures arquitectòniques (doncs el lloc va continuar sent habitat i, fins i tot, es va instal·lar un assentament de tipus "vil·la", que sí que és ben conegut), però els vestigis exhumats fins al moment sobre l'assentament indígena ens són suficients per a considerar-lo un nucli cessedà de "primer ordre", destacant la troballa de les restes de dos forns que fan palesa l'existència d'una àrea industrial dedicada a la producció de ceràmica que, probablement, concentrava la producció d'una important àrea de poblament. De fet, a hores d'ara només el jaciment d'Adarró és relativament ben conegut gràcies als treballs d'**A. López Mullor i X. Fierro**. Afortunadament, es comença també a adquirir un major coneixement sobre l'assentament pre-romà de Tarragona, *Tarakon* o *Tarrakon*, que, com ja vam veure, podem identificar amb el topònim *Kese* documentat a les fonts literàries i numismàtiques. Veure: A. Arribas, "La primera campaña de excavaciones en el poblado ibérico y la villa romana de Adarró", *Boletín de la Biblioteca-Museo Víctor Balaguer*, IV (1956), pp. 23-48; *Idem*, "El poblado ibérico y la villa romana de Adarró", *Ampurias*, XXI (1959), pp. 323-329; A. López i A. Ferrer, "Darró, Vilanova i la Geltrú (Garraf)", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 342-344; *Idem*, "Establecimiento ibérico y romano de Darró", *Arqueología* 83, Madrid 1984, p. 173; A. Ferrer i A. López, "Establecimiento ibérico y romano de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)", *Arqueología* 82, Madrid 1983, p. 157; A. López i X. Fierro, "Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil·la de Darró (Vilanova i La Geltrú)", *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*, pp. 53-68; *Idem*, "La època ibèrica en Darró, Vilanova i La Geltrú, Barcelona. Evidències i hipòtesis proporcionades per les últimes excavacions (1984-1988)", *Espacio, Tiempo y Forma*, 1 (1988) (serie II, Historia Antigua), pp. 117-141; *Idem*, "L'època ibèrica a Darró. Hipòtesis i evidències proporcionades per les darreres excavacions", *Miscel·lània Penedesenca 1988*, XI (1989), pp. 37-68; *Idem*, "Un conjunt ceràmic tancat d'època baix-republicana trobat a Darró", *Miscel·lània Penedesenca 1991*, XV (1992), pp. 137-182; *Idem*, "Materials per a una classificació de la ceràmica ibèrica al torn produïda a Darró (Vilanova i La Geltrú)", *Miscel·lània Penedesenca 1992. Venes Jornades d'Estudis Penedesencs*, XVII, vol. I (1993), pp. 7-96; I. Estany, "La ceràmica ibèrica feta a mà de la casa 3 de Darró, Vilanova i La Geltrú (Garraf)", *ibidem*, pp. 95-112; A. López Mullor, X. Fierro, A. Caixal i A. Castellano, *La primera Vilanova: l'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i la Geltrú. Síntesis dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques*, Institut d'Estudis Penedesencs, 67, Vilanova i la Geltrú 1992.

la Part Baixa de Tarragona, la qual cosa considerem factible, un patró d'assentament que, amb la intervenció romana i la ulterior creació de la ciutat ibero-romana de *Tarraco*, s'aniria dissolent al llarg de l'època tardo-republicana (o ibèrica final), tal i com indicaria la desaparició, per exemple, del poblat d'El Vilar de Valls, en benefici d'un esquema fonamentat en un únic nucli central, *Tarraco*²⁷⁹.

En efecte, per sota d'aquests assentaments de "primer ordre", trobaríem establiments d'entitat menor, entre els quals, a vegades, es poden distingir alguns que sobresurten entre la resta i que, utilitzant de nou la terminologia creada per **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, podríem denominar assentaments de "segon ordre". Generalment, és difícil fer aquesta diferenciació jeràrquica entre els hàbitats subordinats als *oppida*, donada la manca de campanyes arqueològiques que permetin concretar la natura dels establiments evidenciats. Tot i això, podríem considerar com a assentaments de "segon ordre" els establiments d'El Degotall (3.2.3.) a Alcover, Punta Coroneta (3.11.1.) a Mont-ral, Els Garràfols (3.21.1.) a Vallmoll, Planes de la Serra (3.23.12.) a Vila-rodona, i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, a la Cessetània nord, els coneguts establiments d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)²⁸⁰, Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès)²⁸¹, Olèrdola (Alt Penedès)²⁸² i, en darrer terme, Punta Terrosa (Sitges, Garraf), que, probablement, hem d'identificar amb el nucli cessedà de *Subur*, mencionat a les fonts literàries antigues, en concret, per **Mela** (*De chorogr.* II, 5, 88-90), **Plini** (*N.H.* III, 21) i **Ptolomeu** (*Geogr.* II, 6, 17), i documentat a l'epigrafia tarragonina (RIT 930)²⁸³.

²⁷⁹ J.M. Carreté, S.J. Keay i M. Millett, *A Roma Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995, pp. 19 i 213-276.

²⁸⁰ Quant a l'assentament d'Alorda Park o de Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès), centre ibèric de la Cessetània nord ben conegut, gràcies als treballs de **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, només assenyalar que, possiblement, va constituir un nucli de menys importància que l'anteriorment citat, Adarró, és a dir, de "segon ordre" (**Figs. 49 i 50**), amb orígens al s. V a.C. i que, a començaments del s. IV a.C., va experimentar una profunda remodelació urbanística, dotant-se, fins i tot, d'una potent fortificació en forma de barrera que els arqueòlegs daten cap al 500 a.C., la qual cosa fa palesa la preocupació defensiva d'aquesta població. Però convé no exagerar aquest aspecte, ja que a la mateixa zona existeixen altres emplaçaments amb condicions defensives naturals bastant millors que les del turonet on s'aixeca Alorda Park (entre altres, el Turó del Castell de Calafell), de manera que els avantatges econòmics derivats de la proximitat immediata del mar semblen haver predominat sobre les preocupacions de caràcter defensiu. És, per tant, una de les fortificacions ibèriques més antigues de Catalunya que encara a finals del s. III a.C. era en ús i que no degué amortitzar-se fins als inicis del s. II a.C., fet que els arqueòlegs relacionen amb els efectes de la conquesta romana. L'assentament ibèric d'Alorda Park assoliria la seva màxima expansió en el decurs de l'Ibèric Ple i, sobretot, durant el darrer terç del s. III a.C., quan es va reforçar el sistema defensiu del s. IV a.C. i es van ocupar la major part dels recintes coneguts. Sobre el jaciment d'Alorda Park podeu consultar bàsicament: J. Sanmartí, J. Santacana i R. Serra, "Alorda Park", *Arqueologia* 83, Madrid 1984, p. 190; *Idem*, "Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)", *Arqueologia* 84-85, Madrid 1987, p. 108; J. Sanmartí i J. Santacana, "Anàlisi funcional de los recintos domésticos del poblado de Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Arqueologia Espacial*, 9 (1986), pp. 257-269; *Idem*, "El sistema defensiu del poblat d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa 1991, pp. 329-335; *Idem*, *El poblat ibèric d'Alorda Park, Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 11, Barcelona 1992; J. Pou, J. Sanmartí i J. Santacana, "El poblament ibèric a la Cessetània", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes, Laietània*, 8 (1993), pp. 188-190; *Idem*, "La reconstrucció del poblat ibèric d'Alorda Park o de les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès)", *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*, pp. 51-62; D. Asensio, "Les àmfores d'importació de la ciutat ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6 (1996), pp. 35-79; E. Gailledrat, *Les Ibères de l'Ebre a l'Hérault (VI-IVe s. Avant J.C.)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 1, París 1997, pp. 144, 232-233 i 263-264.

²⁸¹ Al jaciment de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès), s'ha evidenciat un poblat ibèric de certa entitat que s'ha vinculat amb la necròpolis de Can Canyís (El Vendrell, Baix Penedès). Veure: S. Vilaseca, J.M. Solé i R. Mañé: *La necròpolis de Can Canyís (Banyeres, Prov. de Tarragona)*, Trabajos de Prehistoria, VIII, Madrid 1963; J. Padró, "Breus notes sobre els escarabeus i escaraboids de la necròpolis de Can Canyís", *Pyrenae*, 7 (1971), pp. 129-133; J. Sanmartí, "Les necròpolis del període ibèric ple i tardà a Catalunya", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional, Citerior*, 1 (1995), pp. 91-106; P. Carrasco, Ll. Pallejà i V. Revilla, "Excavaciones en el poblado ibérico de Les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 5-35.

²⁸² M. Milà i Fontanals, "Apuntes históricos sobre Olèrdola", Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, II (1855), pp. 505-528 i III (1869), pp. 577-603; E. Ripoll, Olèrdola. Història de la ciutat i guia del Conjunt monumental i Museu Monogràfic, Diputació de Barcelona, Barcelona 1977; X. Barral i R. Manent, *L'Arqueologia a Catalunya*, Barcelona 1989, pp. 198-199; R. Batista, N. Molist i J. Rovira, "El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989)", *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, pp. 87-99; J. Mestres, J. Nadal, M.R. Senabre, J. Socas i N. Moragas, "El Pujollet de Moja (Olèrdola, Alt Penedès). Ocupació d'un territori durant el Neolític i la primera Edat del Ferro", *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pp. 121-148; N. Molist i Capella, Olèrdola. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, El Medol, Tarragona 1999.

²⁸³ J. Llopis, *Assaig històric sobre la Vila de Sitges*, Barcelona 1891, p. 17; A. Soler, "El problema de la situació de Subur", *Ampurias*, VII-VIII (1945-46), pp. 368-370; J. Serra, "¿Subur al fin?", *El Eco de Sitges* (11 d'agost de 1974); M. Miret, "Consideracions a l'entorn de

Ocupant l'esglaió inferior de la jerarquia de l'hàbitat testimoniada a la Cessetània i, més concretament, al Camp de Tarragona, trobaríem els anomenats, per **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, assentaments de "tercer ordre". Es tracta d'establiments de plana-vessant, dispersos, d'entitat molt reduïda i dotats, a vegades, d'àrees d'emmagatzematge en sitges, que, d'una banda, ens indiquen com l'hàbitat concentrat en poblats, tot i ser el més important, no fou l'únic al món de l'Ibèric Ple i, d'altra banda, testimonien l'inici de l'ocupació de les zones de plana-vessant, on fa relativament poc temps eren considerades com a no ocupades pels assentaments ibèrics, un fenomen que, durant l'Ibèric Final, s'intensificaria, tal i com veurem amb posterioritat. La constatació d'aquest poblament dispers de plana-vessant, al costat de l'hàbitat concentrat en poblats, l'existència del qual és ben clara al Camp de Tarragona (així com a la resta de la Cessetània), confirma que el món de l'Ibèric Ple va assolir una major i més profitosa ocupació del territori de la que en un principi es pensava, amb una considerable vocació agrícola i un millor aprofitament dels recursos. Al Camp de Tarragona podem considerar com a petits establiments rurals de plana-vessant dependents els localitzats a La Coma (1.1.1.) i Manous (1.2.6.) a El Catllar de Gaià, Les Argiles (1.3.3.), Mas de Serapí (1.3.5.), Les Gavarres II (1.3.9.), Albellons II (1.3.13.), La Ràfol (1.3.15.), Mas d'en Bosch II (1.3.16.) i Mas de Montaner (1.3.18.) a Constantí, El Pont de Codony (1.8.1.), Mas dels Quarts (1.8.6.), Els Vinyers (1.8.7.) i Mas Blanquet (1.8.8.) a Perafort, Bigorra (1.10.1.), Coll de Creus (1.10.2.) i Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.) a La Pobla de Montornès, Mas d'en Sort (1.11.2.) a Renau, Les Fontanilles (1.12.1.) i El Pivé de Martí (1.12.2.) a La Riera de Gaià, Font i Ermita de Berà (1.13.1.) a Roda de Berà, La Sella (1.15.9.), Hotel Torçat (1.15.11.) i Vèrtex Geodèsic (1.15.12.) a Salou, L'Argilaga (1.16.1.) i Vil·la de La Secuita (1.16.5.) a La Secuita, Mas del Frare (1.17.1.) a Tarragona, Cova C-Cova del Rufino (2.5.1.) i Cova de L'Alzina (2.5.2.) a Arbolí, Castell de Vilafortuny (2.9.4.) a Cambrils, Santa Anna (2.11.1.) i Les Barqueres (2.11.2.) a Castellvell del Camp, La Roca (2.17.1.), La Pobla (2.17.4.) i La Pobla d'en Taudell (2.17.5.) a Mont-roig, Les Purrides (2.18.1.) i El Russinyol (2.18.3.) a Prades, Barranc de L'Escorial (2.20.10.) i Monterols (2.20.12.) a Reus, Muntanya d'Escornalbou (2.21.2.) i Els Gorts (2.21.3.) a Riudecanyes, Timba del Castellot (2.23.6.) a Riudoms, Mas Murillo (2.24.5.) i Subsòl del nucli emmurallat (2.24.10.) a La Selva del Camp, Cova del Solà del Pep (2.25.1.) a Vandellòs, El Matà (3.1.1.) i Ermita de Santa Agnès (3.1.6.) a Aiguamúrcia, Mas de l'Escoter I (3.2.6.), Mas de l'Escoter III (3.2.8.) i Mas de l'Escoter IV (3.2.9.) a Alcover, La Malacuca (3.7.1.) i Les Comes (3.7.2.) a Els Garidells, Masia de Llorenç II (3.12.2.), El Bosc I (3.12.4.), El Bosc II (3.12.5.), El Bosc III (3.12.6.) i L'Alzina del Mussol (3.12.7.) a Nulles, Les Esquadres II (3.15.3.) a Puigpelat, Cova del Garrofet (3.16.1.) a Querol, La Segarra (3.20.3.) i Masia de Llorenç I (3.20.4.) a Vallmoll, Coll Roig (3.21.3.), Masmolets (3.21.7.), El Palau del Reig de Baix (3.21.10.), Mas de la Perla (3.21.11.), Baiona (3.21.12.) a Valls i Aubellons (3.23.16.) a Vila-

l'oppidum Subur", *Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans*, 23 (septembre 1982); M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana, "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", *Arqueología Espacial*, 4 (1984), pp. 173-186; M. Miret, "Dades sobre el poblament ibèric (segles VI-III a.C.) a la comarca de Garraf", *Protohistòria Catalana*, 6e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984), Puigcerdà 1986, pp. 219-225; I.M. Muntaner, *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1986, p. 153; J.M. García Targa, J. Miret i M. Miret, "Els precedents arqueològics de Sitges: les restes de l'entorn de l'ajuntament", *Miscel·lània Penedesenca 1988*, XII (1989), pp. 69-87; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 434; J.M. García Targa, M. Miret i N. Moragas, "Estudi dels materials arqueològics apareguts l'any 1974 en el subsòl de l'ajuntament de Sitges", *Miscel·lània Penedesenca 1989*, XIII (1990), pp. 167-193; N. Miró, "La sitja ibèrica de Ca l'Amell, Sitges (El Garraf)", *Miscel·lània Penedesenca 1994*, XX (1995), pp. 89-99. Recentment, l'arqueòleg **J. García Targa** ha descobert dues sitges d'època ibèrica (s. IV a.C.) i un dipòsit d'època romana (s. I a.C.) a sota d'on ara estan construint l'ascensor de l'ajuntament de Sitges, quelcom molt important perquè per primera vegada es demostra que al punt més alt del nucli antic de la ciutat hi havia un poblament ibèric, doncs, fins al moment, només es tenia constància de la possible presència d'un assentament d'aquest tipus a la zona del Vinyet, i que constitueix la culminació d'uns treballs arqueològics sobre el casc urbà de Sitges que començaren l'any 1999 amb una intervenció al subsòl de la Casa del Poble, al carrer Nou, durant la qual es van exhumar diverses sitges i es va documentar abundant material ceràmic, confirmant-se els resultats derivats de la investigació realitzada anys abans sota de l'actual Arxiu Municipal, que ja indicaven l'existència d'un establiment indígena. Veure: A. Mercader, "Les excavacions al subsòl de l'ajuntament de Sitges demostren que hi havia un poblament ibèric", *El Punt* (27 de març de 2002); *Idem*, "La Blanca Subur?", *ibidem* (27 de març de 2002).

rodona²⁸⁴.

De la societat de l'Íbèric Ple sabem ben poc, doncs al territori que ens ocupa, al contrari del que succeeix a altres zones de l'actual Catalunya, com, per exemple, el Maresme, no s'han pogut estudiar les necròpolis. En efecte, no es coneix ni una sola tomba datable en aquest període cronològic a la Cessetània²⁸⁵, ni tan sols a la Necròpolis d'Els Gorts (2.21.1.), i, per tant, donada aquesta absència de llocs d'enterrament coneguts, les hipòtesis es fonamenten en l'estructura interna dels assentaments, els tipus d'habitacles, els patrons d'ocupació del territori i l'organització de l'activitat productiva. La documentació disponible sembla apuntar envers una organització de caràcter gentilic²⁸⁶.

Quant a l'organització de l'activitat productiva, és segur que existia un cert grau d'especialització del treball²⁸⁷. En aquest sentit, també resulta significativa l'existència

²⁸⁴ També s'han aconseguit identificar perfectament diversos establiments rurals d'aquest tipus a l'àrea de la Cessetània nord, sobretot al Baix Penedès, on **J. Sanmartí** i **J. Santacana** han fet un exhaustiu estudi a l'entorn del poblat d'Alorda Park a Calafell (Figs. 49 i 50) i han aconseguit localitzar els jaciments de Ca l'Artur, Vinya de Jan Rion, Camí de Montpeó, Els Carquinyolis, El Vilarenc i L'Argilera, tots ells a Calafell i L'Albornar a Santa Oliva. Entre aquests jaciments, en els quals s'han constatat assentaments íberics del s. IV a.C., destaquen els d'El Vilarenc, L'Argilera i L'Albornar, que van tenir una llarga perduració en el temps i que, a la segona meitat del s. II a.C., es convertirien en petits nuclis rurals de caràcter indígena, vigents fins a la segona meitat del s. I a.C., i, en el cas d'El Vilarenc, el millor conegut de tots, el petit nucli agrícola de l'Íbèric Final seria substituït al s. I d.C. per un assentament rural de tipus "vil·la" pròpiament dit. Els estudis realitzats per **Sanmartí** i **Santacana** a l'àrea penedesenca de Calafell han proporcionat, fins i tot, indicis per a proposar xifres demogràfiques. Aquests dos autors han pogut avaluar la població concentrada en un centenar de persones, suposant l'existència simultània al nucli d'Alorda Park de vint grups familiars i aplicant un coeficient multiplicador demogràfic de "5". Altrament, considerant una àrea circumdant de quatre quilòmetres de radi a partir del jaciment (aproximadament, una hora de camí a peu) i suposant l'existència d'entre quinze i vint petits assentaments ocupats simultàniament, aquests dos autors arriben, respecte a aquest territori, a una xifra equivalent o lleugerament inferior de l'obtinguda per al nucli de poblament concentrat en qüestió. Per tant, segons **Sanmartí** i **Santacana**, el total de persones dependents del nucli fortificat s'hauria d'acostar als dos centenars. Sobre els jaciments d'El Vilarenc, L'Argilera i L'Albornar es pot consultar: **J. Sanmartí, J. Santacana** i **R. Serra**, *El jaciment íbèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*, Quaderns de Treball, 6, Barcelona 1984; **C. Benet et alii**, "La intervenció arqueològica en els assentaments íbero-romans de l'Albornar (Baix Penedès)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 2 (1992), pp. 155-175; **J.M. Macias** i **J.A. Remolà**, "Anàlisi de l'hàbitat d'època íbero-romana a la zona de l'Albornar (Santa Oliva, Baix Penedès)", *Miscel·lània Penedesenca 1992*, XVII-II (1993), pp. 137-162.; **J. Pou** i **V. Revilla**, "Vil·la romana del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): Campanyes 1988-1994", *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*, pp. 105-112. La zona de la Cessetània compresa entre el riu Gaià i el Llobregat, que nosaltres hem denominat Cessetània nord, és més coneguda perquè ha estat objecte, durant els darrers anys, d'un intens estudi de prospecció i d'excavació. Aquesta activitat arqueològica, desenvolupada per diversos equips investigadors, ha evidenciat tot un seguit de jaciments de reduïdes dimensions, situats sobre petits turons propers a la línia de costa, al costat de corrents aquíífers, distribuïts a l'entorn d'un assentament de majors dimensions, Adarró o Alorda Park. Tenint en compte la proximitat i la similitud geogràfica existents entre la Cessetània septentrional i la meridional, és factible suposar un esquema d'organització del territori molt similar per a la zona entre els rius Francolí i Gaià. Com ja hem comentat, s'admet pel Camp de Tarragona l'existència d'una distribució de poblament durant l'època íberica plena basada en l'existència d'assentaments de gran magnitud, concretament el localitzat a la Part Baixa de Tarragona, El Vilar de Valls (3.21.4.) i, molt possiblement, el Puig Ferrer (3.12.1.), que dominarien el seu territori circumdant en el qual trobaríem nuclis de "segon ordre" i els diversos petits establiments camperols dependents dels anteriors, els anomenats assentaments de "tercer ordre". Respecte al patró d'assentament de la Cessetània durant l'Íbèric Ple podeu consultar bàsicament: **M. Miret, J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "Distribució espacial de núcleos íbericos: un ejemplo en el litoral catalán", *Arqueologia Espacial*, 4 (1984), pp. 173-186; *Idem*, "La evolución y el cambio del modelo de poblamiento íberico ante la romanización: un ejemplo", *Los asentamientos íbericos ante la romanización*, Madrid 1987, pp. 79-88; **M. Miret**, "Dades sobre el poblament íberic (segles VI-III a.C.) a la comarca de Garraf", *Protohistòria Catalana*, 6^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984), Puigcerdà 1986, pp. 219-225; **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "La jerarquia de nuclis en el poblament íberic de la costa del Penedès", *ibidem*, pp. 227-243; **S.J. Keay**, "The impact of the foundation of Tarraco upon the indigenous settlement pattern of the Ager Tarraconensis", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 53-58; **M. Prevosti, J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya", *ibidem*, pp. 85-96; **S.J. Keay, J.M. Carreté** i **M. Millet**, "Ciutat i camp en el món romà: prospeccions a l'Ager Tarraconensis", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 121-129; *Idem*, "Ciutat i camp en el món romà: prospeccions a l'Ager Tarraconensis", *ibidem*, pp. 121-129; **J. Pou, J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "El poblament íberic a la Cessetània", *El poblament íberic a Catalunya (Actes)*, Laietània, 8 (1993), pp. 192-193; **J.M. Carreté, S.J. Keay** i **M. Millet**, *A Roma Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995, pp. 19 i 213-276 (site 3.19). Podeu trobar informacions generals, però útils i orientatives, sobre els jaciments íberics documentats al Camp de Tarragona (i la Cessetània en general) a: **E. Ramon**, "El poblament d'època íberica a la comarca del Baix Camp: estat de la qüestió", *Acta Arqueològica*, II (1988-1989), pp. 55-67; **J.-V.M. Arbeloa**, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 119-265.

²⁸⁵ **J. Sanmartí**, "Les necròpolis del període íberic ple i tardà a Catalunya", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional*, Citerior, 1 (1995), pp. 91-106.

²⁸⁶ **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, *El poblat íberic d'Alorda Park, Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 11, Barcelona 1992, p. 57.

²⁸⁷ **M.E. Sanahuja**, "Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época íbero-romana en Cataluña", *Pyrenae*, 7 (1971), pp. 105-106. L'existència d'un cert grau d'especialització del treball podria quedar reflectida, segons **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, en la presència a Adarró d'una àrea destinada a la producció ceràmica, en l'activitat metal·lúrgica detectada a Alorda Park i en la mateixa existència d'una població camperola dispersa que devia garantir una producció agrícola intensiva, a banda de la possible existència de sacerdots o d'una aristocràcia guerrera com la que, atenant a la importància de les seves fortificacions, podria haver existit a Alorda Park.

d'àrees d'emmagatzematge agrícola comunitari en sitges, com les localitzades a la Sitja de la Carretera (1.2.8.) a El Catllar de Gaià, Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.) a La Pobla de Montornès, L'Argilaga (1.16.1.) a La Secuita, Plaça d'Isabel Besora (2.20.1.) a Reus, Timba del Castellot (2.23.6.) a Riudoms i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, Mas Castellar²⁸⁸ i Vinya d'en Pau a Vilafranca del Penedès²⁸⁹, doncs l'excedent emmagatzemat als camps de sitges no respon només a unes necessitats de consum d'aquell producte, sinó, sobretot, a unes necessitats de concentrar-lo i, posteriorment, redistribuir-lo. Sens dubte, gran part d'aquest excedent fou emprat per a l'intercanvi comercial envers els grecs i els púnics, però també envers la pròpia societat i les altres tribus veïnes, un comerç i nterior que devia ocupar també un lloc important²⁹⁰.

Pel que fa a l'estructura política, tots aquests elements permeten fonamentar la hipòtesi que la població del Camp de Tarragona (i, en general, de tota la Cessetània) estava estructurada durant l'Ibèric Ple entorn a una aristocràcia guerrera, territorialitzada, que exercia un control sobre la zona circumdant, habitada, fonamentalment, per grups camperols, i que controlava l'excedent, obtingut ja en quantitats importants. Així ho suggereixen alguns emmurallaments (el més significatiu el constituïrien les defenses documentades a Alorda Park, assentament ubicat fora de la nostra àrea d'estudi) i, molt especialment, la jerarquia de nuclis (ben estudiada a la zona del Penedès), reveladora de l'existència d'un mercat i d'unes formes de control territorial relativament àmplies i centralitzades per a garantir la seguretat de les vies comercials (**Figs. 49 i 50**). A zones com la comarca del Maresme, pertanyent a l'antiga Laietània, en la qual ha estat possible l'estudi d'algunes necròpolis d'època ibèrica plena, especialment les de la Vall de Cabrera²⁹¹, s'ha pogut observar l'existència d'un grup de personatges que s'enterren com a guerrers i que, en alguns casos, potser formen part d'allò que es podria anomenar aristocràcia indígena. L'existència de tombes de guerrers permet entreveure que la societat ibèrica de l'Ibèric Ple constituïa, certament, una societat complexa i perfectament jerarquitzada²⁹². També les fonts literàries d'època romana ens indiquen que el món ibèric fou un món jerarquitzat, doncs parlen de l'existència de *reguli* ibèrics i de consells aristocràtics, en el qual existiren forts conflictes interns, bàsicament, una marcada desigualtat social amb una gran massa de població modesta, quelcom habitual a les societats on existeix un excedent de producció, i pobles sotmesos a uns altres²⁹³.

²⁸⁸ P. Giró, "Una estación ibérica en Els Monjos", *Ampurias*, VI (1944), pp. 330-333; *Idem*, "El poblado prerromano de Mas Castellà (Monjos, Vilafranca del Panadés)", *Ampurias*, XXII-XXIII (1960-61), pp. 159-182.

²⁸⁹ P. Giró, "La cerámica ibérica de la Viña del Pau, en el Panadés. Notas para su estudio", *Archivo Español de Arqueología*, 20 (1947), pp. 200-209; A. Ferrer, "El poblamiento ibérico del Panadés y extensiones", *Ampurias*, IX-X (1947-1948), pp. 334-336

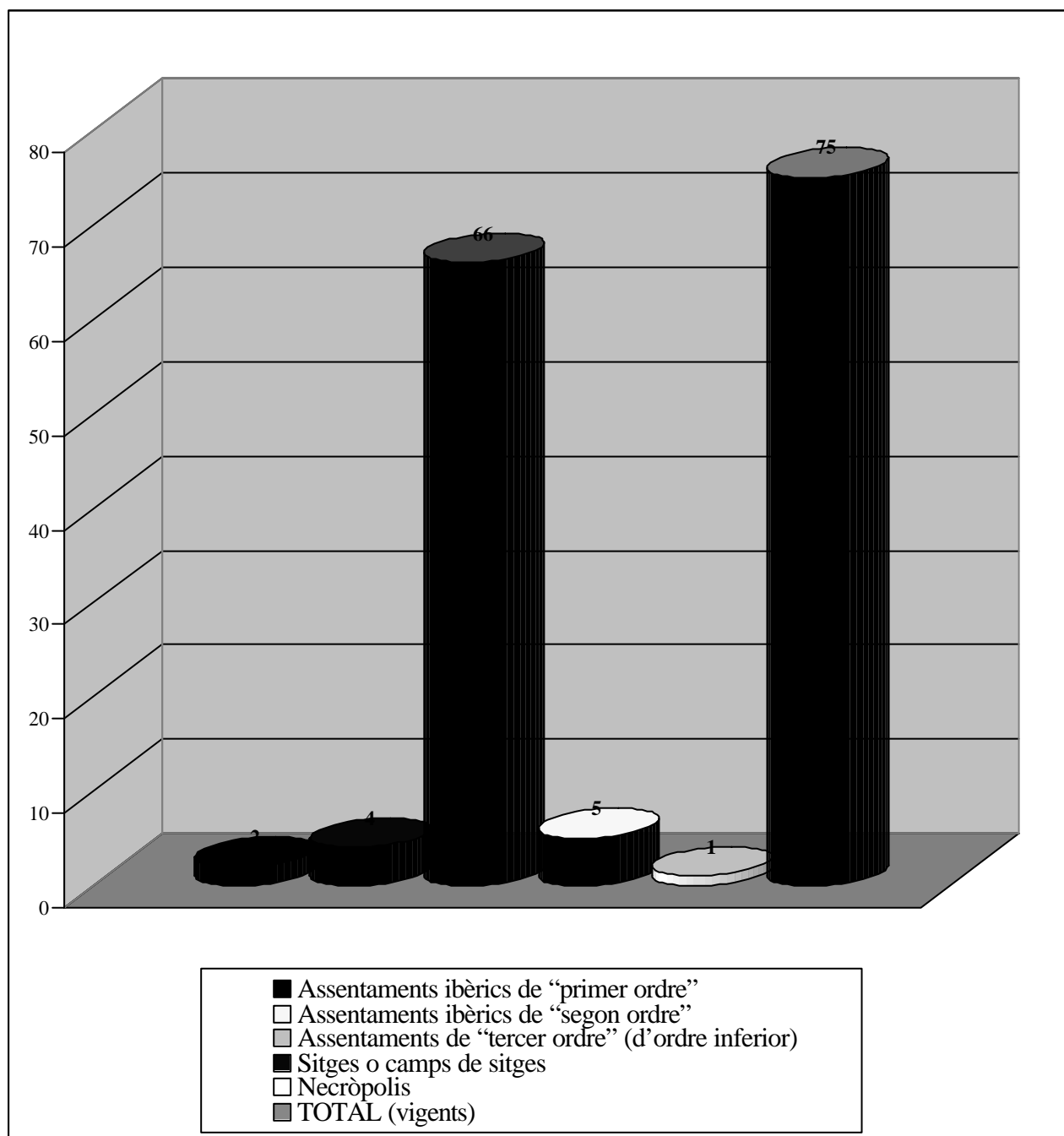
²⁹⁰ L'existència de grups de sitges, anomenats per **D. García** "àrees de gestió comunitària", molt millor testimonis a altres regions més intensament treballades a nivell arqueològic que el Camp de Tarragona, com, per exemple, el Maresme, en els quals la concentració de l'excedent agrícola, fonamentalment cereals, sembla superar les necessitats d'auto-subsistència de la comunitat en qüestió, poden ser considerades de funció especulativa, és a dir, vinculades a l'intercanvi comercial i a la presència d'uns nuclis propers que actuen com a centres de poder. Veure: D. García, "Observation sur la production et le commerce durant l'Âge du Fer: les formes de stockage des grains", *Revue d'Archéologie de Narbonnaise*, 20 (1987), pp. 43-98; O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 56.

²⁹¹ J. García, *Turó dels dos pins. Necròpolis ibèrica*, Sabadell 1993.

²⁹² O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, p. 293. Segons ens diu textualment **O. Olesti**, centrant-se en el cas del Maresme, «podem pensar en l'existència d'una societat amb una organització de tipus estatal o protoestatal, documentada per l'existència de centres emmurallats, talaies ubicades en llocs elevats, pautes de poblament diversificades, forta concentració i control de l'excedent, producció anfòrica centralitzada, jerarquització social, etc..» i, en conseqüència, ens trobariem certament «davant d'una societat complexa i estratificada, que domina un vertiable territori polític, i amb una èlit política i econòmica que es mostra a través de les tombes de guerrer com un grup cohesionat i preeminent». Veure: O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 57.

²⁹³ M.E. Sanahuja, "Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época íbero-romana en Cataluña", *Pyrenae*, 7 (1971), pp. 105-106.

Gràfica 3. Classificació tipològica dels jaciments evidenciats a l'Ibèric Ple.

	Jaciments de l'Ibèric Ple
Assentaments ibèrics de "primer ordre"	2
Assentaments ibèrics de "segon ordre"	4
Assentaments de "tercer ordre" (d'ordre inferior)	66
Sitges o camps de sitges	5 (2)*
Necròpolis	1
TOTAL (vigents)	75

4.2.- Finals del s. III a.C. i primera meitat del s. II a.C. L'arribada de Roma i primera intervenció sobre el poblament indígena²⁹⁴.

Els exèrcits romans entraren en contacte amb els pobles ibèrics amb motiu dels esdeveniments bèl·lics que tingueren lloc a finals del s. III a.C. i que es coneixen com a II Guerra Púnica, els quals van constituir la culminació de tot un seguit de conflictes que enfrontaren a les dues grans potències d'aquell moment, Roma i Cartago, durant el s. III a.C., pel control de la Mediterrània occidental. Tot el procés evolutiu de la civilització ibèrica del període precedent s'estroncà a partir del 218 a.C., any de l'arribada dels Escipions²⁹⁵.

La Cessetània, com la resta de regions costeres de Catalunya, ha estat considerada com un àrea filo-romana, que no va presentar problemes a Roma en el moment inicial de la conquesta. Aquesta interpretació sorgeix a partir de la lectura de les fonts literàries antigues com ja hem tingut l'oportunitat de comprovar en capítols anteriors (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 42). Tampoc l'arqueologia mostra signes d'importants destruccions, només alguns elements que es podrien considerar indicatius d'una fase d'inestabilitat.

Amb el final de les lluites a la Península Ibèrica, l'any 206 a.C., l'ocupació romana dels territoris dels pobles ibèrics es convertí en permanent. S'inicià així una nova etapa per a tots aquests pobles en la qual perderen la seva independència i caigueren sota el domini polític de Roma.

En aquest moment, es comencen a produir transformacions significatives en el poblament, canvis no exclusius del Camp de Tarragona ni de la Cessetània, derivats de la presència romana, la qual quedaria nítidament reflectida en el fet que a diferents assentaments ibèrics catalans hagin estat detectats conjunts materials de finals del s. III a.C. que mostren una notable presència de productes de procedència itàlica que, per primera vegada, esdevenen tan abundants o, potser més encara, que els d'origen grec o púnic²⁹⁶. Aquestes mutacions de

²⁹⁴ Consultar Mapa 3, Annex II, i Gràfica 4.

²⁹⁵ Si bé el contacte entre els pobles ibèrics i Roma va començar "oficialment" l'any 218 a.C. amb l'esclat de la II Guerra Púnica, n'hi han alguns indicis, tal i com ens recorda encertadament **O. Olesti**, que permeten pensar en l'existència de contactes previs entre comunitats indígenes ibèriques i els romans. A nivell arqueològic, s'ha constatat, d'una banda, la construcció de torres defensives i d'emmurallaments a diverses regions del nord-est peninsular, indici d'un possible augment de l'actitud defensiva de les comunitats ibèriques que podria vincular-se amb les primerenques actuacions sobre sòl peninsular de les noves potències mediterrànies, entre les quals es trobava Roma, i, d'altra banda, la troballa d'àmfores greco-itàliques al derelicte de Bon Capó, a l'Ametlla de Mar (Baix Ebre), estudiat per **D. Asensio** i **A. Martín**, i a la l'actual localitat d'Arenys de Mar (Maresme), que podrien estar reflectint activitats comercials romanes anteriors a l'inici dels esdeveniments de l'any 218 a.C. És possible que la construcció de les susdites fortificacions fos el resultat d'una dinàmica interna de les comunitats indígenes i més si tenim present que es trobaven immerses en un procés de consolidació de la seva territorialitat i de les seves estructures estatals o protoestatals, sent habitual les lluites i les disputes entre pobles ibèrics, algunes documentades a les fonts literàries antigues (**Polibi**, *Hist.* III, 30, 1; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXIV, 20), però, tal i com ens diu **Olesti**, «és probable que aquesta dinàmica s'accentués amb el contacte i les aliances amb potències forànies, vehiculades a través dels contactes previs establerts amb comunitats com *Empúries* o *Massàlia*». Les fonts literàries antigues ens informen també de l'existència de contactes previs a l'any 218 a.C. entre pobles establerts al nord de l'Ebre i els romans, uns contactes que ens podrien estar reflectint l'entrada d'aquestes comunitats indígenes de la Península Ibèrica, i, concretament, de les seves élites, «en un nou marc de relacions polítiques i/o comercials establertes amb les noves potències del Mediterrani», i, especialment, amb Roma (**Polibi**, *Hist.* III, 35; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 19), un fenomen gens estrany, doncs és relativament habitual que les fonts antigues facin referència al paper jugat pels comerciants romans com avantguarda dels interessos expansionistes de Roma arreu del Mediterrani, com, per exemple, l'any 238 a.C. comerciant amb els libis enfront de Cartago (**Polibi**, *Hist.* I, 83, 7). Veure: **D. Asensio** i **A. Martín**, "El derelicte de Bon Capó (l'Ametlla de Mar): l'inici de l'expansió del vi itàlic a la Península Ibèrica", *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental* (Badalona, 6/9 de maig de 1998), Monografies Badalonines, 14, Badalona 1998, pp. 138-150; **O. Olesti**, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 57.

²⁹⁶ A partir de començaments del s. II a.C., la major part de les mercaderies documentades arqueològicament són de procedència itàlica, la qual cosa es fa especialment evident si es considera la vaixel·la de vernís negre, procedent gairebé en la seva totalitat de la Campània i de l'Etrúria, doncs si, a més, tenim en compte també les importacions amfòriques observem (a partir de les dades aportades per un estudi realitzat per **D. Asensio**, **L. Devenat** i **J. Sanmartí**) que vers mitjans del s. II a.C. les d'origen púnic, procedents d'Eivissa i de Tunísia, són encara predominants amb més del 50 %, mentre que l'àmfora itàlica només representa un 30 % d'aquests materials. De fet no és fins a la segona meitat del s. II a.C. que les importacions itàliques esdevenen visiblement majoritàries, entorn del 50 %, tendència que s'incrementa a la primera meitat del s. I a.C., amb més del 60 %, mentre que a la segona meitat del susdit segle, l'àmfora Tarraconense és ja el producte més freqüent. A més de la vaixel·la de vernís negre i dels materials amfòrics, es documenta també l'arribada als jaciments ibèrics de ceràmiques de cuina itàliques, la qual cosa suposa la pràctica de costums culinaris romans, sens dubte molt diferents als locals, un fenomen que es pot explicar per la presència de contingents poblacionals d'origen itàlic o per l'adopció, per part dels indígenes, de les formes de

finals del s. III a.C. i d'inicis del s. II a.C. són importants, però no decisives i la pervivència de gran part dels assentaments de l'Ibèric Ple al llarg de la primera meitat del s. II a.C. n'és una bona prova.

• Continuaren existint alguns dels hàbitats de poblament concentrat més importants durant l'Ibèric Ple, i, fins i tot, van créixer. Són significatius els casos de Tarragona, Puig Ferrer (3.12.1.), Planes de la Serra (3.23.12.) i, ja a la Cessetània nord, d'Olèrdola i d'Adarró²⁹⁷. De tots els *oppida*, l'evolució més peculiar fou, sens dubte, la del nucli pre-romà de Tarragona (*Tarakon*) que, juntament amb el poblat d'Adarró i, probablement també, de Puig Ferré (3.12.1.) i d'El Vilar de Valls (3.21.4.), havia estat un nucli de "primer ordre" durant l'època ibèrica plena, per damunt en importància dels establiments de "segon ordre", alguns de grans dimensions, com El Degotall (3.2.3.), Els Garràfols de Vallmoll (3.20.1.), Planes de la Serra (3.23.12.), Alorda Park, Masies de Sant Miquel, Olèrdola o Punta Terrosa, entre altres²⁹⁸, doncs al seu costat, a la Part Alta de la ciutat, «a la part més enlairada del turó de Tarraco, en un lloc sense cap tipus d'estructures anteriors, en un lloc estratègic des del punt de vista defensiu i a la vegada de control del rera-país, de l'oppidum ibèric i del port situats a la part baixa»²⁹⁹, el general romà Gneu Corneli Escipió va decidir instal·lar un *praesidium* o, millor dit, un *castellum*, doncs, tal i com indica **T. Hauschild**, el terme llatí *praesidium* no implica necessàriament la construcció d'un recinte fortificat i en el cas de *Tarraco* sí es van aixecar muralles³⁰⁰, que adquirí una importància de primer ordre en el dispositiu militar de Roma a la Península Ibèrica (**Figs. 22 i 24**)³⁰¹. L'absència de senyals de violència, de destrucció o d'incendi i les diverses

cuina pròpies dels romans. La primera explicació, segons apunta **J. Sanmartí**, podria ser correcta per aquells llocs on la presència de població estrangera resulta versemblant, com ara alguns centres importants de poblament concentrat o bé nuclis agrícoles de tipus romà. D'altra banda, caldria pensar en un grau d'aculturació considerable, doncs, com han assenyalat diversos autors, a les societats preindustrials les pràctiques culinàries tendeixen a ser molt conservadores. Segons **Sanmartí**, la presència d'un volum considerable de materials d'aquest tipus en certs jaciments, com, per exemple, el de l'Argilera, que ell mateix ha estudiat, en el qual a principis del s. I a.C. representen fins a un 10 % de les ceràmiques d'importació, podria permetre el replantament de la qüestió entorn al caràcter ibèric o romà d'alguns assentaments d'època tardo-republicana o ibèrica final. Veure: J. Sanmartí, J. Santacana i R. Serra, *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*, Quaderns de Treball, 6, Barcelona 1984, p. 29; D. Asensio, L. Devenat i J. Sanmartí, "Les importacions amfòriques d'origen púnica a la costa de Catalunya en època tardorepublicana", *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental (Badalona, 6/9 de maig de 1998)*, Monografies Badalonines, 14, Badalona 1998, pp. 246-257; J. Sanmartí, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 20.

²⁹⁷ Al respecte, un dels casos millor coneguts i més significatius de la Cessetània és l'assentament d'Adarró on l'ocupació romana no només no va suposar l'abandonament de l'assentament, sinó que aquest va experimentar, vers 180 a.C., una remodelació urbanística important, que va comportar la reestructuració de la xarxa de carrers. En conjunt, doncs, Adarró sembla haver mantingut la seva condició de centre de poblament concentrat amb funcions econòmiques especialitzades en els sectors secundari i terciari, i, de fet, no es pot excloure la possibilitat que la desaparició de nuclis de considerable entitat hagués contribuït a reforçar aquest paper de centre comarcal. Aquesta situació sembla haver-se mantingut fins al primer quart del s. I a.C., moment en qual l'establiment inicià una ràpida davallada que conduí al seu abandonament vers mitjans d'aquest segle, davallada i abandonament que s'ha de relacionar amb el desenvolupament urbà de *Tarraco*, ja que l'aparició d'una gran ciutat devia incidir directament sobre la viabilitat dels *oppida* encara existents a la primera meitat del s. I a.C. com Adarró i Olèrdola. **J. Sanmartí**, apunta la possibilitat que la reestructuració urbanística experimentada pel poblat d'Adarró cap al 180 a.C. sigui producte de la presència de població d'origen itàlic. Segons aquest autor, en efecte, la presència romano-itàlica sembla reduïda durant aquest període als assentaments militars romans enclavats a *Emporion* i a *Tarraco*, però considera factible l'existència de població d'origen itàlic a altres centres d'hàbitat costaners, com, per exemple, *Blandae* o el ja esmentat Adarró, que, possiblement, podrien identificar-se amb les localitats de *Subur* o *Tolobi*, esmentades per **Pomponi Mela** entre els "*parua oppida*" del litoral nord-est de la nostra península (**Mela**, *De chorogr.* II, 5, 88-90). Veure: J. Sanmartí, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 10-11.

²⁹⁸ M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana, "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", *Arqueología Espacial*, 4 (1984), pp. 173-186; *Idem*, "La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, Madrid 1986, pp. 79-88.

²⁹⁹ X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, p. 15.

³⁰⁰ T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 65.

³⁰¹ D'aquest primer assentament romà a *Tarraco* sabem ben poca cosa. Desconeixem el seu traçat exacte, així com el seu perímetre, les àrees que devia abastar, la seva distribució interna i les característiques d'aquesta. Únicament, coneixem alguns trams de la primera muralla que presenta uns llenços defensius reforçats per torres de planta quadrangular de les quals només se'n conserven tres (**Figs. 22 i 24**), estudiades per **T. Hauschild**, destacant l'anomenada Torre de Minerva o de Sant Magí on es va trobar un relleu de la deessa Minerva acompanyat d'un grafit («*M. VIBIO MENRVA*»), les característiques del qual, estudiades per **G. Alföldy**, demostren l'antiguitat de la construcció i

informacions transmeses per les fonts literàries antigues, ens permeten observar que el nucli indígena, malgrat la presència romana, continuà ocupat i que, tal i com ja veurem més endavant, «*va evolucionar progressivament fins esdevenir una part més de la ciutat romana*»³⁰². Tot i això, en aquests primers moments, el nucli ibèric va restar independent de l'assentament romà situat a la Part Alta de la ciutat, que es va constituir en un punt clau de les accions militars de Roma durant els primers anys de la conquesta de la Península, una preeminència que mantindria i intensificaria al llarg de tot el període tardo-republicà.

- Pel que fa als petits assentaments de caràcter camperol, molts, però no tots, van continuar essent ocupats. Tenim testimoniada aquesta continuïtat d'hàbitat als jaciments de La Coma (1.1.1.), Manous (1.2.6.), Les Argiles (1.3.3.), Mas de Serapí (1.3.5.), Les Gavarnes II (1.3.9.), Albellons II (1.3.13.), La Ràfola (1.3.15.), Mas d'en Bosch II (1.3.16.), Mas de Montaner (1.3.18.), Mas dels Quarts (1.8.6.), Els Vinyers (1.8.7.), Mas Blanquet (1.8.8.), Bigorra (1.10.1.), Coll de Creus (1.10.2.), Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.), Mas d'en Sort (1.11.2.), Les Fontanilles (1.12.1.), El Pivé de Martí (1.12.2.), L'Argilaga (1.16.1.), Vil·la de La Secuita (1.16.5.), Mas del Frare (1.17.1.), Castell de Vilafortuny (2.9.4.), La Roca (2.17.1.), La Pobla (2.17.4.), Pobla d'en Taudell (2.17.5.), Les Purrides (2.18.1.), El Russinyol (2.18.3.), Barranc de L'Escorial (2.20.10.), Monterols (2.20.12.), Timba del Castellot (2.23.6.), Mas Murillo (2.24.5), El Matà (3.1.1.), Mas de l'Escoter I (3.2.6.), Mas de l'Escoter III (3.2.8.), Mas de l'Escoter IV (3.2.9.), La Malacuca (3.7.1.), Les Comes (3.7.2.), Masia de Llorenç II (3.12.2.), El Bosc I (3.12.4.), El Bosc II (3.12.5.), El Bosc III (3.12.6.), L'Alzina del Mussol (3.12.7.), Les Esquadres II (3.15.3.), La Segarra (3.20.3.), Masia de Llorenç I (3.20.4.), Masmolets (3.21.7.), El Palau del Reig de Baix (3.21.10.), Mas de la Perla (3.21.11.), Baiona (3.21.12.) i Aubellons (3.23.16.). Alguns d'ells estigueren vigents fins a un moment indeterminat del s. I a.C., com més endavant podrem comprovar.

Sembla clar, que durant la primera meitat del s. II a.C. no van esdevenir transformacions radicals al territori, però això no vol dir que no hi hagueren canvis. En efecte, no es va produir una resposta totalment unitària de continuïtat per part del món indígena i s'aprecia com diversos assentaments en alçada i també de plana-vessant, tant nuclis de poblament concentrat com petits establiments rurals, ocupats al s. III a.C., entren en crisi a la primera meitat del s. II a.C., la qual cosa va comportar el seu abandonament vers mitjans del s. II a.C., moment on, d'altra banda, l'actuació romana va començar a ser molt més radical.

- En efecte, mentre alguns assentaments d'hàbitat concentrat, és a dir, de “primer” i de “segon ordre”, als quals acabem de fer referència *supra*, es mantenen i, fins i

corroboren la data de finals del s. III o principis del II a.C. en relació amb la II Guerra Púnica (**Fig. 18**). Tot i la manca de dades disponibles, es pot suposar que la superfície que abastava aquest primer assentament romà era bastant reduïda. Veure: T. Hauschild, “Torre de Minerva (Sant Magí). Una torre de la muralla romana de Tarragona”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 49-73 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 51-85); *Idem*, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 10; G. Alföldy, “Die älteste römische Inschrift des Iberischen Halbinsel”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 43 (1981), pp. 1-12; *Idem*, “La cultura epigráfica de la Hispania romana: inscripciones, auto-representación y orden social”, *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, p. 290. A partir dels escassos materials recuperats a les excavacions realitzades a la Torre del Cabiscol, s'ha intentat precisar una mica més la cronologia donada per **T. Hauschild**, l'any 1983, i s'ha datat la construcció de la primera muralla de Tarraco vers el 200 a.C. Veure: T. Hauschild, “Excavaciones en Tarraco”, *Arqueología de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas*, Saragossa 1985, pp. 171-177; *Idem*, “Excavaciones en la muralla romana de Tarragona”, *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 11-38; M. Vegas, “Estudio de algunos hallazgos cerámicos de la muralla de Tarragona, torre del Cabiscol”, *ibidem*, pp. 45-54; TED'A, “El foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia”, *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), p. 149; M. Díaz García, “La Tarraco republicana. Estado de la cuestión”, *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; A. Barreda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218-14 d.C.). Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 108-122; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Trebll de Doctorat), pp. 119-121 i 131-132.

³⁰² M.T. Miró, “El nucli ibèric de Tarraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana”, *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 286 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, p. 377).

tot, creixen, altres, tot i perdurar al llarg de la primera meitat del s. II a.C., aparenten crisi o pèrdua d'importància³⁰³, com El Degotall (3.2.3.), Punta Coroneta (3.11.1.), Els Garràfols de Vallmoll (3.20.1.), El Vilar de Valls (3.21.4.) i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, Les Masies de Sant Miquel, Alorda Park³⁰⁴ i Punta Terrosa, establiments que acabaren per ser abandonats a mitjans de la susdita centúria. És difícil esbrinar les principals causes d'aquest fenomen d'abandonament d'alguns *oppida* documentat a la primera meitat del s. II a.C., però, ben segur que l'hauríem de vincular amb l'incipient intervencionisme romà a la regió. Freqüentment, els arqueòlegs l'han relacionat amb les conseqüències derivades de la revolta indígena generalitzada de l'any 197 a.C. que fou immediatament reprimida pel cònsol Marc Porci Cató³⁰⁵. L'abandonament d'assentaments que podien haver jugat un paper important durant l'època ibèrica plena i, fins i tot, alguna funcionalitat defensiva, no és un fenomen testimoniats exclusivament al Camp de Tarragona i a la Cessetània, sinó que l'observem a totes les regions de la Catalunya costanera³⁰⁶.

• El fenomen d'abandonament va afectar també als assentaments de caràcter rural, observant-se com a finals del s. III a.C. i, sobretot, al llarg de la primera meitat del s. II a.C. desapareixen els establiments de Pont de Codony (1.8.1.), Font i Ermita de Berà

³⁰³ O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 63.

³⁰⁴ Potser, el cas més ben conegut avui dia sigui el del poblat d'Alorda Park, on l'abandonament, motivat, amb molta probabilitat, pel seu caràcter de nucli fortificat, és gairebé total, segons l'opinió dels seus excavadors, **J. Sanmartí** i **J. Santacana**. En efecte, totes les construccions relacionades amb el sistema defensiu, així com la pròpia muralla, semblen haver estat amortitzades en aquest moment, i és clar que el poblat, en tan que nucli de poblament concentrat d'una certa importància, desapareix en aquest moment. Amb tot, durant el s. II a.C. continuarien essent ocupats alguns recintes, una precària ocupació que acabaria definitivament vers el tercer quart del s. II a.C. Veure: **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "El sistema defensiu del poblat d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa 1991, pp. 329-335; **J. Pou**, **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "El poblament ibèric a la Cessetània", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Lletània*, 8 (1993), p. 193.

³⁰⁵ La revolta generalitzada dels indígenes, els anys 197-195 a.C., ha estat relacionada, tradicionalment, amb l'establiment d'unes estructures "tributàries" lligades a la creació de les noves províncies hispàniques, delimitades l'any 197 a.C. per primer cop (**Titus Livi**, *Ab Urb. XXXII*, 28), si bé els límits van oscil·lar al llarg del temps, a mesura que avançava la conquesta. No es coneixen amb detall quines van ser aquestes estructures "tributàries" a les que degué fer front el món indígena, però, segurament, cal referir-s'hi a elles des d'un sentit ampli del terme "tribut". L'actuació repressora de Cató, el cònsol encarregat de sotmetre la sublevació a terres hispàniques, que (tot i no haver estat, en principi, territoris conquerits arran d'una voluntat romana d'annexió, sinó, més aviat, una conseqüència indirecta, durant la II Guerra Púnica, de la necessitat de dur la guerra contra els cartaginesos allà on tenien les seves fonts de subministrament d'homes i de recursos financers des de l'any 237 a.C.), començaven a constituir una peça important per a l'incipient imperialisme romà (la immediata intervenció d'un exèrcit consular seria bona prova d'això), degué tenir el seu impacte al nord-est peninsular, si bé no s'ha de generalitzar la famosa referència a l'enderrocament de muralles, ni s'ha de treure del context propagandístic en el que es troba aquest acte de repressió del món indígena. En aquest sentit, cal dir que no s'han constatat arqueològicament els enderrocaments dels quals ens parlen les fonts literàries antigues i, pel que fa al Camp de Tarragona i a la Cessetània en general, no s'han trobat indicis d'esdeveniments traumàtics testimoniats per nivells de destrucció, la qual cosa ens portaria, tal i com ja va fer **J. Martínez Gázquez**, a qüestionar-nos la importància d'aquests fets. Tot i això, molts arqueòlegs encara atribueixen una gran importància als efectes de la campanya catoniana sobre les comunitats indígenes del nord-est peninsular. Segons **J. Sanmartí** a principis del s. II a.C. es detecta l'abandonament d'un bon nombre de nuclis de poblament importants, com el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), Alorda Park (Calafell, Baix Penedès), Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès), Puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet, Barcelonès), Castellruf (Santa Maria de Martorelles, Vallès Oriental), Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental), Puig Castellet (Lloret de Mar, La Selva), entre altres, un fenomen que l'autor identifica, sense cap mena de dubte, amb la campanya de Cató. Tot i això, l'autor precisa que en alguns casos l'abandonament no va ser definitiu i, per exemple, al poblat d'Alorda Park, estudiat per ell mateix, s'observa, com ja hem comentat, la perduració d'alguns habitatges durant alguns decennis més, però en tots els casos aquests centres d'hàbitats abandonats a començaments de la segona centúria abans de Crist van desaparèixer com a nuclis importants des d'un punt de vista estratègic, polític i econòmic. D'altra banda, **Sanmartí** indica que és possible, tot i les dificultats existents per a determinar els efectes de la intervenció romana durant la mateixa II Guerra Púnica, que alguns hàbitats d'entitat ja hagueren estat abandonats durant el sudit enfrontament bèl·lic, com el Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà), en el qual els materials amfòrics i les ceràmiques de vernís negre més recents que han estat detectades donen cronologies clarament inscrites dins el s. III a.C. Una prova d'aquest trasbals el podrien constituir les ocultacions de tresors amb dracmes ibèriques d'imitació emporitana, com els de Castellet de Banyoles o el del Puig Castellar, una petita mostra del gran volum de metall, tant encunyat (1.110.639 monedes de plata) com no encunyat, que va ser drenat per Roma de la Península Ibèrica entre el 195 i el 180 a.C. Veure: **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "El sistema defensiu del poblat d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)", *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*, Manresa 1991, pp. 329-335; **J. Pou**, **J. Sanmartí** i **J. Santacana**, "El poblament ibèric a la Cessetània", *El poblament ibèric a Catalunya (Actes)*, *Lletània*, 8 (1993), p. 193; **J. Sanmartí**, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 10-11; **M.P. García Bellido** i **P.P. Ripollès**, "La moneda ibèrica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Principes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215 (especialment pàgines 206-207).

³⁰⁶ O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 58.

(1.13.1.), La Sella (1.15.9.), Hotel Torçat (1.15.11.), Vèrtex Geodèsic (1.15.12.), Cova C-Cova del Rufino (2.5.1.), Cova de L'Alzina (2.5.2.), Santa Anna (2.11.1.), Les Barqueres (2.11.2.), Muntanya d'Escornalbou (2.21.2.), Els Gorts (2.21.3.), Subsòl del nucli emmurallat (2.24.10.), Cova del Solà del Pep (2.25.1.), Cova del Garrofet (3.16.1.), Coll Roig (3.21.3.) i, pel que fa a la Cessetània septentrional, Ca l'Artur, Vinya de Jan Rion, Camí de Montpeó, Els Carquinyolis i Corral de Castellvell. De tota manera el nombre és reduït si el comparem amb el d'establiments que perduren. D'altra banda, s'observa també en aquests moments l'amortització de diversos llocs d'emmagatzematge en sitges com els de la Sitja de la Carretera (1.2.8.), Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.), L'Argilaga (1.16.1.), Plaça d'Isabel Besora (2.20.1.) i Timba del Castellot (2.23.6.) i, ja dins la zona que hem qualificat com Cessetània nord, Mas Castellar i Vinya d'en Pau. Aquest fenomen d'amortització de conjunts de sitges podria constituir un índex de com la inestabilitat produïda per la intervenció de Roma va trencar la cadena de producció, emmagatzematge i consum-comercialització dels excedents agrícoles³⁰⁷. També hauríem de remarcar l'abandonament de la Necròpolis d'Els Gorts (2.21.1.).

• Però no només és van produir abandonaments durant la primera meitat del s. II a.C., sinó que l'arqueologia detecta també l'aparició de diversos assentaments rurals. Aquest és el cas dels establiments localitzats a Mas dels Frares (1.3.1.) a Constantí, Font Cervellona (3.1.9.) a Aiguamúrcia, Mas de l'Escoter II (3.2.7.) a Alcover, Castell Tallat (3.5.1.) a Cabra del Camp, Vilardida (3.10.1.) a Montferri i Els Vinyets (3.23.2.) a Vila-rodon. Tot i això, hem de reconèixer que el baix nombre de jaciments constatats sembla indicar que es tracta d'una etapa «*de feble intensitat constructiva i productiva, poc dinàmica*»³⁰⁸.

En definitiva, hem de concloure que, en efecte, els fenòmens detectats a finals del s. III a.C. i durant la primera meitat del s. II a.C. constitueixen clars indicis de que s'estaven començant a produir canvis al sistema de poblament i a les formes d'explotació del territori de la societat ibèrica cessenana, a causa de la irrupció romana³⁰⁹. Però aquests incipients canvis no van constituir encara un trencament decisiu respecte a l'estructura de producció i de poblament indígena, i va continuar subsistint un model bàsicament indígena, estructurat entorn als *oppida*, observant-se la perduració d'una part important dels hàbitats de l'Ibèric Ple.

³⁰⁷ És possible que la desaparició dels conjunts de sitges cessenans respongui, concretament, a una notable reducció de la capacitat d'acumulació de renda camperola per part de les èlites locals, i més tenint en compte que una part de l'excedent agrícola que anava a parar envers aquestes zones d'emmagatzematge en sitges controlades des dels *oppida* principals i que era gestionat per les èlites de les comunitats indígenes, a partir d'aquests moments, és requisat i passa a ser controlat per Roma, la qual cosa comporta el trencament de la cadena de producció, emmagatzematge i consum-comercialització dels excedents agrícoles vigent durant l'Ibèric Ple. Però, aquest fenomen d'amortització de llocs d'emmagatzematge en sitges, no va comportar una desaparició total i s'observa el manteniment o, fins i tot, el sorgiment d'altres, això sí de natura diferent, allunyant-se del model fortament concentrat del període anterior. Aquest seria el cas, pel que fa al nostre territori, d'un possible conjunt de sitges documentat per **J. Serra Vilaró** a la mateixa *Tarraco*, centre preminent del sistema territorial, concretament dins l'àrea on amb posterioritat s'ubicaria el *forum* local. Respecte aquesta troballa, **X. Aquilué** i **X. Dupré** ens diuen que s'evidenciaren, fonamentalment, «*nombroses produccions ibèriques, especialment ceràmiques pintades*», la qual cosa va portar a **Serra Vilaró** «*a parlar de sitges i nivells ibèrics*» i que seria necessari realitzar «*una revisió i estudi dels materials exhumats en aquella excavació en base als coneixements actuals*», doncs, possiblement, «*el que Serra Vilaró qualificà com "ibèric" no era més que produccions ibèriques associades a estrats i materials romans*» i que, en conseqüència, estaríem davant «*de les típiques produccions indígenes que trobem als estrats tardo-republicans del nostre país*». Veure: X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, p. 11; O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 58 i 63. Aquesta inestabilitat, que suposa el trencament de la cadena de producció, emmagatzematge i consum-comercialització dels excedents agrícoles, es reflecteix també en l'aturada de les produccions dels forns, com en el cas del centre productor d'Adarró. Veure: A. López i X. Fierro, "Materials per a una classificació de la ceràmica ibèrica al torn produïda a Darró (Vilanova i La Geltrú)", *Miscel·lània Penedesenca 1992*, XVI (1993), pp. 7-96; I. Estany, "La ceràmica ibèrica feta a mà a la casa 3 de Darró Vilanova i La Geltrú (Garraf)", *ibidem*, pp. 97-112.

³⁰⁸ O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 58.

³⁰⁹ E. Ramon, "El poblament d'època ibèrica a la comarca del Baix Camp: estat de la qüestió", *Acta Arqueològica de Tarragona*, II (1988-89), pp. 55-67.

Aquests canvis observats no són puntuals, ni sorgits estrictament arran dels conflictes dels anys 218 i 195 a.C., sinó que la seva pervivència al llarg de la primera meitat del s. II a.C., amb jaciments que es potencien o altres que es redueixen, testimonia que foren canvis induïts o recolzats pel món romà, i així s'ha d'explicar la continuïtat, i, en alguns casos, la potenciació, dels *oppida* indígenes al llarg de la primera meitat del s. II a.C. Potser alguns d'aquests centres podrien haver estat la seu d'un petit contingent militar romà, un *praesidium*, durant algun temps. No hi ha dubte que aquest fou el cas de l'assentament ibèric de Tarragona, un centre indígena que, amb el beneplàcit de Roma, va continuar sent, com durant l'època ibèrica plena, el nucli principal del territori i que va començar a encunyar numerari de bronze amb la llegenda «KeSE» escrita en alfabet ibèric³¹⁰, tal i com ja vam veure (II Part, capítol 3, apartat 3.2.).

En efecte, la continuïtat d'alguns *oppida* que es detecta només pot entendre's per una voluntat romana de no transformar, de no intervenir totalment i, per tant, a partir de les dades observades, hem de considerar aquesta primera intervenció romana com a limitada i, més aviat, lligada a l'explotació dels recursos de les noves terres conquerides, que no pas a una intervenció directa que comportés una autèntica reorganització del territori (si bé és innegable que n'hi ha canvis al poblament, especialment pel que fa als *oppida*). En conseqüència, no constitueix el gran moment de la transformació del món indígena.

Així doncs, la pervivència i el suport de Roma a aquests centres propis de l'Ibèric Ple (que controlaria mitjançant guarnicions o pactant amb les élites locals, la qual cosa suposa l'inici del sistema clientelars)³¹¹ ens estaria indicant que, en efecte, van constituir l'eix sobre el qual Roma va desenvolupar una primera reorganització territorial, que podríem relacionar amb la primera divisió provincial esdevinguda a l'any 197 a.C., la qual, al recolzar-se, bàsicament, sobre aquest teixit proto-urbà prèviament existent, no va comportar modificacions espectaculars i va assolir el seu objectiu primordial: començar a explotar el més ràpidament i de la manera més fàcil possible els nous territoris conquerits. A aquest pragmatisme, hauríem d'afegir el fet que es tractava d'una època molt primerenca, en la qual Roma no tenia encara massa experiència en administrar territoris llunyans i, per tant, és comprensible aquesta "reutilització" de les estructures prèvies³¹².

En definitiva, cal tenir present que la dissolució del sistema de poblament ibèric no es va produir sobtadament, sinó per etapes relacionades amb l'evolució dels objectius i de les estratègies de l'actuació romana, i que aquesta, que esdevé a principis del s. II a.C., constitueix la primera de les etapes, la més suau. Així doncs, la necessitat de controlar militarment el territori va provocar, en un primer moment, l'abandonament d'alguns nuclis

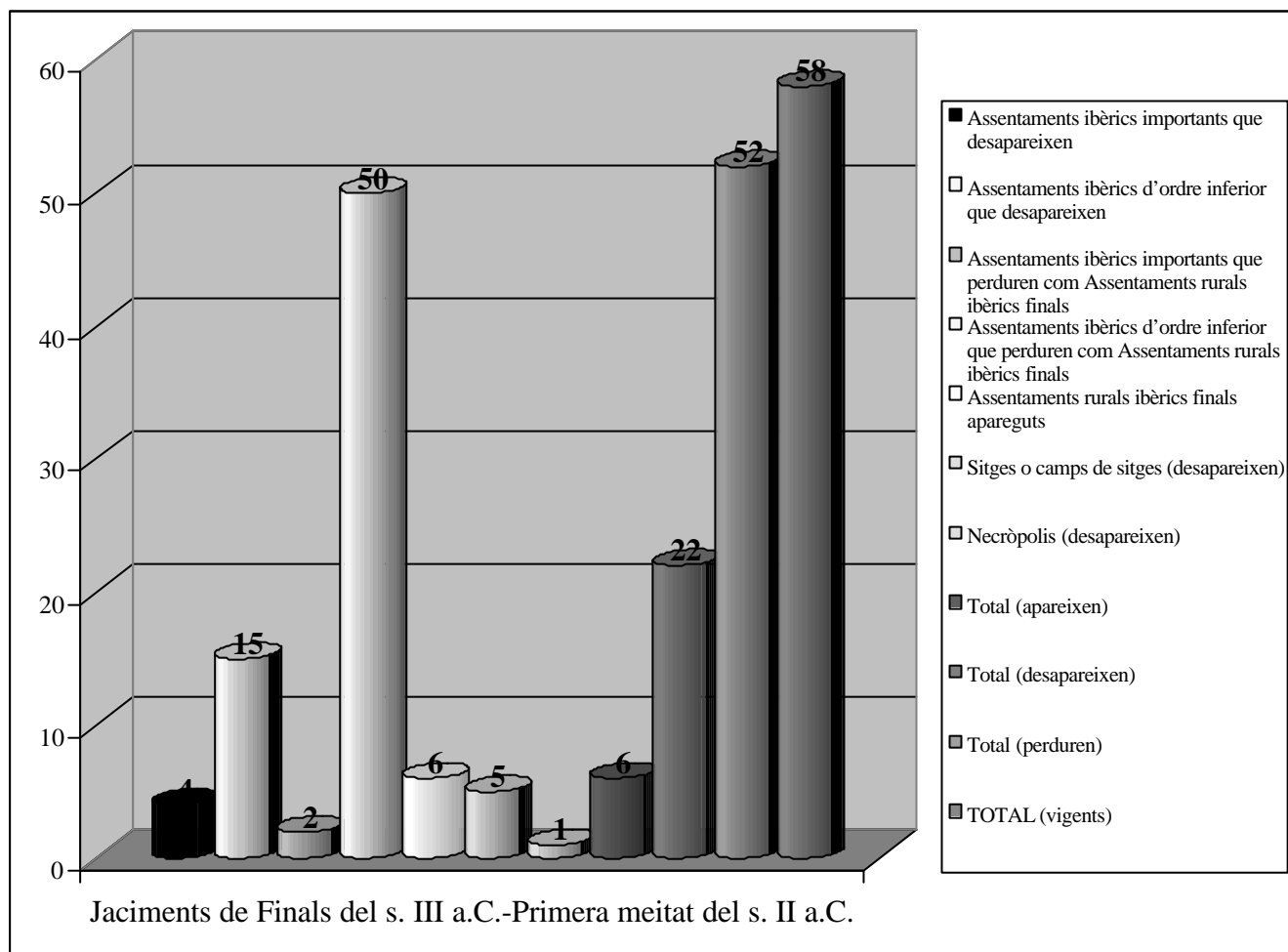
³¹⁰ Segons observa O. Olesti, és molt significatiu que «els indrets on coincidiria la ubicació de praesidia i dels primers mecanismes d'administració provincial –i que tenim testimoniat indirectament pels primers centres que encunyen moneda–, seran els principals centres territorials cis Hiberum: Tarraco / Kese, Empúries / Untikesken, Burriac / Ilturo, Ilerda / Iltirta i ja més hipotèticament, l'Esquerda? / Ausesken». Veure: O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 63.

³¹¹ O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 59 i 64-65.

³¹² Una mostra evident de la natura de la política romana, inicialment només interessada en l'explotació econòmica dels territoris hispànics conquerits, i de la persistència de les estructures indígenes, la constituïria, d'una banda, les mateixes encunyacions monetàries ibèriques, portadores de representacions i llegendes ibèriques (que corresponen amb etnònims ben documentats per les fonts escrites o bé a topònims que, en la majoria de casos, sabem que corresponien a nuclis importants dins l'organització político-territorial indígena), i, d'altra banda, el fet que una de les poques mencions que es troben a les fonts literàries antigues referides als pobles hispànics en aquests moments ens parli, precisament, de la petició feta per aquests *populi* al Senat romà l'any 171 a.C. per aconseguir un millor tracte fiscal, concretament, que no possessin recaptadors (*praefecti*) a les ciutats, la qual cosa, segons O. Olesti, explicaria perquè els romans no pretengueren canviar en aquest primer moment un tipus d'estructura de poblament concentrat en poblats, ja que aquest sistema els permetia i els facilitava la tasca de control i recaptació que perseguïen. L'establiment de recaptadors als *oppida*, per tant, ens estaria indicant com Roma aprofitava la mateixa estructura de poblament indígena per condicionar-hi la seva pròpia xarxa fiscal. Veure: O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, p. 304; *Idem*, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 63-64.

amb valor estratègic, però la resta del sistema de poblament sembla haver-se mantingut gairebé inalterat.

Gràfica 4. Classificació tipològica dels jaciments ibero-romans evidenciats a **Finals del s. III a.C. i Primera meitat del s. II a.C.**

	Jaciments de Finals del s. III a.C.- Primera meitat del s. II a.C.
Assentaments ibèrics importants que desapareixen	4
Assentaments ibèrics d'ordre inferior que desapareixen	15
Assentaments ibèrics importants que perduren com Assentaments rurals ibèrics finals	2
Assentaments ibèrics d'ordre inferior que perduren com Assentaments rurals ibèrics finals	50
Assentaments rurals ibèrics finals apareguts	6
Sitges o camps de sitges (desapareixen)	5 (2)*
Necròpolis (desapareixen)	1
TOTAL (apareixen)	6
TOTAL (desapareixen)	22
TOTAL (perduren)	52
TOTAL (vigents)	58

4.3.- Segona meitat del s. II a.C. La implantació del cadastre romà i els fenòmens de “reassentament”³¹³.

Després d'un període d'ocupació al llarg del qual Roma busca sobretot una consolidació dels territoris recentment conquerits a la Península Ibèrica, així com un aprofitament fiscal d'aquestes àrees (tant imposant algun tipus de tributació sobre la població indígena com explotant els recursos naturals i minerals), és a dir, en el qual l'interès de la potència romana es circumscriu bàsicament a una explotació econòmica d'aquests nous territoris, sense que n'hi hagi cap intent per la seva banda d'alterar les estructures socials, polítiques o econòmiques del món ibèric, a partir de mitjans del s. II a.C. s'observa un canvi radical pel que fa a la política imperialista portada a terme per Roma a *Hispania*. A aquest fet contribueix, en part, la fi de les Guerres Celtibèriques, amb la caiguda de Numància a l'any 133 a.C., car va significar, des del punt de vista romà, la derrota del darrer enemic important de Roma a la Península Ibèrica.

És un moment en el qual, per exemple, es produeix la conquesta de les Illes Balears (125 a.C.), es comença a estructurar la xarxa de comunicacions³¹⁴, es funden nous centres urbans, com, per exemple, el de *Valentia* (138 a.C.)³¹⁵, i s'inicien reassentaments

³¹³ Consultar Mapa 4, Annex II, i Gràfica 5.

³¹⁴ Podem dir que la xarxa de comunicacions es comença a estructurar vers el 118 a.C. quan, amb la conquesta de la *Gallia Narbonense*, es crea la *Via Domitia*. Un magnífic vestigi d'aquesta primera infraestructura viària el constitueixen els tres mil·liaris tardo-republicans de Mani Sergi, trobats a Osona i al Vallès Oriental (IRC I, 175, 176 i 181), corresponents a la via que comunicava *Tarraco* amb la regió de Vic, passant per les zones d'*Iluro* i de Caldes de Montbui. D'altra banda, les dues columnes mil·liàries trobades a les rodalies de Lleida, amb el nom de Quint Fabi Labeo, procònsol de la *Hispania Citerior*, datables vers el 115 a.C. (IRC II, 89 i CIL II, 4925), ens indiquen, tal i com observen M. Mayer i I. Rodà, l'existència, ja en aquests moments, d'un camí important procedent de *Tarraco* en direcció a la vall mitjana de l'Ebre, la *Via de Roma in Hispanias* de l'Itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 387, 4-395, 4). Segons E. Sanmartí Greco, la construcció per aquelles mateixes dates de diverses torres de vigilància, com les del Castell de Falgars, Torrasa del Moro o Castellví de Rosanes, i del *castellum* d'Olèrdola ens confirmarien l'interès de Roma en consolidar la via de comunicació que seguí la Depressió Prelitoral. Veure: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 210-212 i 214-215 (núms. 175, 176 i 181); *Idem*, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 129-130 (núm. 89); M. Mayer i I. Rodà, “La epigrafia republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria”, *Epigrafía hispánica de época romano-republicana* (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983), Saragossa 1986, pp. 157-170; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*. Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 12-16 (núms. 2-6); E. Sanmartí Greco, “Urbanización y configuración territorial del noreste de la Citerior durante la época romano-republicana”, *La ciudad en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica* (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993), vol. 1, Tarragona 1994, pp. 357-361.

³¹⁵ Respecte al procés d'urbanització, que en aquest moment experimenta un notable impuls, clarament lligat, tal i com han assenyalat M. Mayer i I. Rodà, a la nova infraestructura viària, cal destacar la fundació de *Valentia*, datada vers el 138 a.C., i el fet que el nucli de *Tarraco* esdevingui al llarg de la segona meitat del s. II a.C. una autèntica *ciuitas*. Tot i això, la major part dels indicis d'urbanització, és a dir, de creació de centres urbans, que sovint són els continuadors d'altres nuclis d'hàbitat indígena establerts al mateix lloc o molt a prop, els trobem vers el canvi de segle. Entre els casos més ben coneguts tenim els d'*Emporiae* (que es consolida com a *ciuitas* precisament cap al canvi de centúria), *Baetulo* (fundada, segons sembla, entorn al 100 a.C., ja entrat el s. I a.C.), *Iluro*, *Blandae*, *Ilerda* (refundada a inicis del s. I a.C., que substituiria a la *Illirta* ibèrica, establerta des del s. V a.C. al Turó de la Seu, i que s'ubicaria a l'espai comprès entre el mateix turó i els rius Segre i Noguera, una zona on ja hi ha indicis de noves construccions a la segona meitat del s. II a.C.), *Gerunda* (fundada *ex novo* a principis del s. I a.C.), *Aeso* (actual Isona) (amb nivells datables entorn al 100 a.C. a l'*interuallum* fundacional de la ciutat) i *Iesso* (actual Guissona) (on diferents intervencions permeten proposar també una datació de principis o primera meitat del s. I a.C.). La coincidència en el temps de l'aparició d'un bon nombre d'aquestes ciutats ha fet pensar a J. Guitart en la possible existència, durant els primers anys del s. I a.C., d'un autèntic programa de fundacions urbanes, motivat, principalment, per la necessitat d'assenyar als veterans de l'exèrcit de Màrius, després de la campanya contra els cimbris i els teutons, i de reforçar, sobretot amb el nucli d'*Iesso* i d'*Aeso*, la defensa dels accessos a la Península Ibèrica, una teoria que, recentment, ha rebut les crítiques de diversos investigadors, especialment d'O. Olesti, que vincula aquest programa de fundacions amb l'actuació de Pompeu Magne a la *Citerior* durant el segon quart del s. I a.C., tenint en compte que ni molt menys les cronologies fundacionals dels nuclis urbans al·ludits es troben fixades i que, a mesura que es va avançant i es van precisant les susdites cronologies, aquestes es fan més recents i, per tant, més vinculables amb les tasques reorganitzadores portades a terme per Pompeu després de les Guerres Sertorianes. Veure: J. Guitart, *Baetulo. Topografía arqueológica. Urbanismo e historia*, Barcelona 1976, p. 244; *Idem*, “La ciudad romana en el ámbito de Cataluña”, *La ciudad hispanorromana*, Barcelona 1993, pp. 58-59, 63 i 67; *Idem*, “Un programa de fundacions urbanes a la Hispania Citerior del principi del segle I a.C.”, *La ciudad en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica* (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993), Tarragona 1994, pp. 209-210; M. Vilà et alii, “Aportaciones al conocimiento de la antigua Blandae”, *Pyrenae*, 13-14 (1977-78), pp. 249-251; M. Mayer i I. Rodà, “La romanització de Catalunya. Algunes qüestions”, *Protohistòria Catalana. 6e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà, 1984), Puigcerdà 1986, p. 345; J.M. Nolla, *La ciudad romana de Gerunda*, Barcelona 1978 (resum de Tesis Doctoral); *Idem*, *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona 1987; *Idem*, “Gerunda: dels orígens a la fi del món antic”, *Fonaments*, 7 (1988), pp. 69-108; R. Marcet i E. Sanmartí, *Empúries*, Barcelona 1989, p. 29; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. La tribus y las ciudades de la antigua Hispania*, III (Tarracensis), Baden-Baden 1989, pp. 431 i 449; I. Rodà, “Los primeros magistrados en colonias y municipios de la Hispania Citerior (al norte de Sagunto)”, *Estudios sobre Urso. Colonia Iulia Genetiva*, J. González (ed.), Sevilla 1989, pp. 345-355; J.M. Nolla i J. Sagera, “El 'Portal' de Levante de la ciudad de Gerunda”, *Archivo Español de Arqueología*, 63 (1990), pp. 276-283; J. Guitart i P. Padrós, “Baetulo. Cronología

poblacionals a la Vall de l'Ebre durant la segona meitat del s. II a.C. (*Segeda, Bilbilis, Caridad de Caminreal, etc.*)³¹⁶. A més, les fonts literàries antigues ens informen de l'arribada a terres hispàniques, immediatament després de la derrota dels numantins, d'una comissió senatorial composta per deu senadors encarregada d'iniciar la reorganització dels territoris hispànics conquerits (**Apià**, *Iber.* XCIX-C, 428-437)³¹⁷. Però, no només s'aprecien transformacions importants pel que fa a les pràctiques imperialistes romanes a la Península Ibèrica, sinó també arreu de l'Imperi, doncs, per aquestes dates, tenim testimoniades accions com la destrucció de Cartago i Corint (146 a.C.), la provincialització de Macedònia i de l'Àfrica Proconsolar, la conquesta del sud de la Gàl·lia (amb intervencions cadastrals "precoces", datables entre el 125 i el 70 a.C., i la fundació de *Narbo*, a l'any 118 a.C.). Tots aquests fets que hem enumerat, constitueixen clars indicadors de l'inici d'una política de conquesta i d'ocupació de nous territoris més agressiva per part de Roma. És ara quan es generalitza i s'incrementa la intervenció romana sobre el món indígena i s'inicien les primeres operacions de reorganització³¹⁸.

En el cas del Camp de Tarragona (i és també el cas d'altres territoris), aquesta intervenció sembla produir-se mitjançant un "reassentament" (utilitzant l'encertat terme encunyat per **O. Olesti**) de la població indígena. Aquest "reassentament" es constata en l'abandonament de diversos hàbitats ibèrics (tant *oppida* com assentaments de plana-vessant) i, sobretot, en l'aparició de nous establiments que podríem qualificar com "assentaments rurals ibèrics finals", donades les seves característiques³¹⁹.

• Com ja hem comentat, a mitjans del s. II a.C. s'abandonen definitivament alguns dels *oppida* que havien entrat en crisi durant la primera meitat del s. II a.C. com els d'El Degotall (3.2.3.), Punta Coroneta (3.11.1.), Els Garràfols de Vallmoll (3.20.1.), El Vilar

y significación de sus monumentos", *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit* (Madrid, 19-23 Oktober 1987), W. Trillmich i P. Zanker (eds.), Munic 1990, pp. 165-177; F. Contreras, J. Guitart, J. Pera, C. Ruestes i E. Vilas, "Resultats de les darreres intervencions arqueològiques a la ciutat romana d'Iesso (Guissona, Segarra)", *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, pp. 79-86; X. Payà, F. Puig, T. Reyes i J. Argelet, "Darreres intervencions al municipi romà d'Aeso (Isona, Pallars Jussà)", *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, pp. 115-124; Equip Prama, "Aeso, Isona", *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 181-182; L. Garcés, N. Molist i J.M. Solias, "Iesso. Delimitació del nord de la ciutat romana", *ibidem*, pp. 191-192; J. Pera, "Iesso. Camer Raval Coma, 37, Guissona", *ibidem*, p. 193; J. Pera, "Iesso. Pati de la Casa de Cultura, Guissona", *ibidem*, p. 195; X. Payà, F. Puig i T. Reyes, "Primeres datacions dels nivells fundacionals d'Aeso", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 4 (1994), pp. 151-172; J. Guitart, P. Padrós i A. Fonollà, "Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de Baetulo (Badalona)", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 188-191; O. Olesti, "Les actuacions pompeianes a la Catalunya central: reorganització del territori i fundacions de noves ciutats", *ibidem*, pp. 316-317; *Idem*, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, pp. 58-63 i 111-124; X. Payà et alii, "Evolució espacial i cronològica de l'antiga ciutat d'Ilerda", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6 (1996), pp. 144-145; T. Reyes, R. González Villaescusa i J. Eusebio, "Estudi de l'Ager Aesonensis (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà)", *ibidem*, 8 (1998), pp. 39-59; L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), pp. 249-261 i 268-272; J. Burch, J.M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda i D. Vivó, "La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori", *Empúries*, 52 (2000), pp. 11-28.

³¹⁶ Respecte als fenòmens de "reassentament" indígena esdevinguts a la Vall de l'Ebre podeu consultar un interessant balanç a JA. Asensio Esteban, *La ciudad en el mundo prerromano en Aragón, Caesaraugusta*, núm. 70, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1995.

³¹⁷ Sobre la significació de la comissió senatorial de l'any 132 a.C., encarregada, principalment, d'organitzar les zones que acabaven de ser conquerides per Dècim Juni Brutus i per Publi Corneli Escipiò Emilià, consultar bàsicament: M. Salinas de Frías, *Conquista y romanización de Celtiberia*, Salamanca 1986, pp. 112-117; *Idem*, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 46-47, 78-80 i 84-85; P. Le Roux, *Romains d'Espagne. Cités et politique dans les provinces Ile siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.*, Armand Colin, París 1995, p. 49; A. Prieto Arciniega, "Apiano (Ib. 99) y el urbanismo de Tarraco", *Homenaje al profesor F. Presedo*, Sevilla 1994, pp. 618-622; *Idem*, "L'espace social du pouvoir en Hispanie romaine", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C.)*, Diaphora, 6, Nàpols 1996, pp. 217-222; F. Pina Polo, "Las comisiones senatoriales para la reorganización de Hispania (App., Iber., 99-100)", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1997), pp. 83-104.

³¹⁸ A. Prieto Arciniega, "L'espace social du pouvoir en Hispanie romaine", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C.)*, Diaphora, 6, Nàpols 1996, pp. 217-222; O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), p. 70.

³¹⁹ Es tractaria de petits establiments rurals de filiació indígena, però amb un grau inicial de romanització. Pensem que la denominació "assentament rural ibèric final" pot resultar útil a l'hora de fer referència als assentaments que en aquests moments, segona meitat del s. II a.C., apareixen al nostre territori.

de Valls (3.21.4.) i, pel que fa a la Cessetània septentrional, els de Les Masies de Sant Miquel, d'Alorda Park o de Punta Terrosa. Aquests abandonaments, que no constitueixen un fenomen exclusiu del Camp de Tarragona ni de la Cessetània, sinó que tingueren un abast més general, reflecteixen, sens dubte, un significatiu canvi en l'estratègia d'ocupació romana, caracteritzada per una clara voluntat de trencament amb el patró d'assentament previ i, en conseqüència, per la superació dels criteris inicials utilitzats per Roma per a començar a administrar i explotar el nous territoris conquerits, fonamentats en l'aprofitament de l'estructura territorial preexistent.

- D'altra banda, durant la segona meitat del s. II a.C. es produeix la desaparició d'alguns hàbitats de plana-vessant com Les Argiles (1.3.3.), Bigorra (1.10.1.), Mas del Frare (1.17.1.), El Russinyol (2.18.3.), Barranc de L'Escorial (2.20.10.), Monterols (2.20.12.) i Mas Murillo (2.24.5.). El fet que en aquest moment s'abandonin també establiments de plana-vessant, tot i que en nombre molt reduït, contradiu la teoria que sosté que el canvi que aleshores es produeix només respon a un fenomen de trasllat del poblament en alçada al poblament de plana per les comoditats i avantatges que els ofereix l'hàbitat del pla, teoria amb una ideologia "pro-romana" que es remunta al mateix **Estrabó** (*Geogr.* III, 1, 6 i III, 3, 5)³²⁰. Per tant, la causa d'aquests abandonaments no s'ha de cercar en una pretesa teoria de la comoditat, sinó en un fenomen més profund que comporta un "reassentament" de la població.

- Altrament, hem de destacar la perduració d'altres antics *oppida* ibèrics, tot i que de manera molt desvirtuada i experimentant una total transformació, com assentaments rurals ibèrics finals. Concretament, ens referim als establiments del Puig Ferrer (3.12.1.), de Planes de la Serra (3.23.12.) i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, d'Olèrdola, que es converteix en un centre de notable importància, en el qual es construeix una nova muralla que potencia les defenses del nucli indígena previ, i d'Adarró, que continua la seva expansió. Un cas excepcional el constitueix l'assentament de Tarragona, que, a partir de mitjans del s. II a.C., experimenta canvis molt importants fins esdevenir un centre urbà totalment remodelat. Cal tenir present que es tracta d'un cas especial, ja que després d'haver jugat un paper decisiu durant la II Guerra Púnica i la campanya militar de l'any 195 a.C., es converteix en seu del poder romà i en base d'operacions de les Guerres Celtibèriques i Lusitanes. En tot cas, sembla clar que, entorn a mitjans o tercer quart del s. II a.C., s'engloben a un sol recinte de muralles totes les àrees de la ciutat, unificant-se la part romana i el sector ibèric preexistent de la Part Baixa, que comptava amb un important conjunt de sitges, documentat dins l'àrea on amb posterioritat s'ubicaria el *forum* local de la colònia, que significativament perdura³²¹, i conformant-se, d'aquesta manera, el veritable nucli urbà de *Tarraco*, que ha de ser considerat com el principal centre romà d'aquest territori, en el qual, lògicament, van conuiu ibèrics i itàlics, com el centre fiscal i administratiu d'una nova estructura territorial implantada coetàniament (**Fig. 53**)³²². La unió de la Part Alta i la Part Baixa de la ciutat

³²⁰ M. Mayer i I. Rodà, "La romanització de Catalunya. Algunes qüestions", *Protohistòria Catalana. 6ª Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Puigcerdà 1986, pp. 345-346.

³²¹ X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, p. 11.

³²² L'estudi de les estructures defensives de la Part Alta, ha demostrat que el primer recinte defensiu del *praesidium* romà experimenta, en aquest moment, una reforma molt important, que va suposar un reforçament de les primeres muralles i una ampliació del recinte defensiu que s'estén envers la part inferior del turó (**Fig. 24 i 53**). Aquesta segona fase constructiva, presenta problemes cronològics importants, ja que no hi ha cap evidència estratigràfica segura que permeti donar-li una datació concreta. L'únic material arqueològic estratificat de les muralles de la segona fase prové de les excavacions realitzades al llenç situat darrera de l'Escorxador Municipal, efectuades per **J. Sánchez Real** i **N. Lamboglia** a l'any 1951. En aquestes excavacions es trobà material ceràmic pertanyent a una fase avançada del s. II a.C., possiblement a mitjans d'aquest segle. També comptem amb les dades estratigràfiques obtingudes durant l'excavació del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC), sector inclòs dins el primer recinte emmurallat, on s'han trobat els primers nivells tardo-republicans d'anivellació de la roca i de condicionament de la zona, que s'han de situar entre el 150 i el 125 a.C. a partir del material ceràmic d'importació itàlica aparegut al solar, especialment campaniana A en les formes típiques de la segona meitat del s. II a.C. Concretament, **X. Dupré** i **X. Aquilué** citen, entre els materials d'importació itàlica, campaniana A (de les formes Lamboglia 6, 25, 28, 31, 33b i 36 i Morel 68-B o C) i, en menor volum, campaniana B (de les formes Lamboglia 3 i 5/7), ceràmica comuna d'importació itàlica (amb formes del s. II

expressa un nou punt d'inflexió. Si fins a llavors ambdós nuclis s'havien assentant en zones diferents i estaven separats, la seva integració en el marc de les noves muralles implica una pauta d'actuació romana diferent sobre la que hem de reflexionar profundament i, des d'aquest moment, es comença a imposar a tota la Part Baixa de la ciutat un urbanisme plenament romà³²³. La gran activitat constructiva va suposar l'eliminació gairebé total de les

a.C.) i fragments d'àmfores Dressel 1-A (de producció posterior al 150 a.C.). Entre els materials de producció local, els autors identifiquen les produccions característiques del s. II a.C. i gairebé de tota l'època tardo-republicana, doncs parlen de ceràmiques grises emporitanes, de ceràmiques ibèriques amb pasta "sandvitx" o pintades, d'àmfores ibèriques de boca plana i d'altres produccions de ceràmica comuna local. El fet de no trobar materials corresponents als darrers anys del s. III a.C., moment de la construcció del primer recinte defensiu, ha condit a pensar que el condicionament d'aquesta zona ha d'estar relacionat amb l'ampliació del recinte, que comportaria, en efecte, l'explanació de noves àrees per a la seva utilització, i que, per tant, aquests estrats de regularització ens proporcionarien, indirectament, la data de la susdita ampliació. Tradicionalment, aquesta fase d'ampliació de la muralla de l'assentament romà s'ha relacionat amb l'actuació repressora del cònsol Cató de l'any 195 a.C., qui es va veure obligat a actuar a terres hispàniques arran de l'esclat d'una gran revolta indígena que, finalment, va aconseguir sufocar. Actualment, aquesta hipòtesi cronològica, proposada per Lamboglia, ha perdut vigència i especialistes com Dupré i Aquilué afirmen que aquests fets no afectaren a la zona tarragonina, doncs l'epicentre de la sublevació es va trobar a l'àrea dels *indiketes*, als voltants d'*Emporion*, lloc on Cató desembarcà amb el seu exèrcit consolar, i on, després d'un seguit de "picabaralles" amb els indígenes, els va aconseguir sotmetre sense cap problema, iniciant, més que una veritable expedició militar, un passeig triomfal fins a l'Ebre. Per tant, sembla que no era necessari reforçar la fortificació escipional en aquest moment. En opinió de Dupré i Aquilué, la data de l'ampliació de l'assentament romà tarragoní s'ha de retardar fins al tercer quart del s. II a.C., una data més en consonància amb les informacions arqueològiques obtingudes a la Part Alta de la ciutat i en connexió amb les nombroses activitats, no només militars, desenvolupades durant les Guerres Celtibèriques i Lusitanes (153-133 a.C.), quan Tarraco es converteix en el port d'entrada de les tropes romanes, així com en el punt de penetració cap a l'interior del país, en un lloc de reraguarda i d'organització de les ofensives dels exèrcits consulars contra les tribus de l'interior de la Península Ibèrica. Les muralles del *castellum* romà, després d'aquesta fase d'ampliació, van assolir una extensió d'aproximadament 4.000 m. i uniren la Part Alta, seu del recinte fortificat romà, amb la Part Baixa, àrea del primitiu hàbitat indígena, fet molt important i significatiu que ens parla de les transformacions a tots els nivells que s'estaven produint, tant a la ciutat pròpiament dita com al seu *ager* en general, en aquests moments de la segona meitat del s. II a.C. A la Part Alta de la ciutat, el recinte emmurallat segueix el Passeig Arqueològic, els passeigs de Torroja i de Sant Antoni i, a la Part Baixa, les diverses troballes semblen definir un perímetre de la Via de l'Imperi Romà fins al carrer del Dr. Zamenhoff, passant pels carrers de Lleida i de Sevilla, per a continuar des d'aquí vers el mar pels actuals carrers dels Caputxins i d'Apodaca. Els mateixos límits actuals del mar i del turó defineixen la ciutat per la seva banda oriental, però els treballs de la pedrera del port van acabar amb totes les restes antigues en aquest sector urbà. Sens dubte, aquesta segona fase constructiva de muralles correspon a un projecte diferent al primer, sense que es conegui cap torre i només una porta, anomenada dels Socors, ubicada a l'est de la torre de Minerva (Fig. 41). Veure: T. Hauschild, "La porta romana de la muralla de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 23-33 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 19-49); *Idem*, "Excavaciones en Tarraco", *Arqueología de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas*, Saragossa 1985, pp. 171-177; N. Lamboglia, "Il problema delle mura e delle origini di Tarragona", *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, E. Ripoll (dir.), vol. I, Barcelona 1974, pp. 397-405; J. Sánchez Real, "La exploración de la muralla de Tarragona en 1951", *Madrid Mittelungen*, 26 (1985), pp. 91-117; *Idem*, "El método de la arqueología tarraconense. La muralla", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 35-54; *Idem*, "La primera exploración estratigráfica en la muralla de Tarragona (1951)", *Recull Pau Delclòs i Dols (1865-1942)*, Tarragona 1998, pp. 205-234; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, pp. 3-6 i 16-18; X. Aquilué, "Tarraco Alta de Tarragona", *Arqueología* 84-85, Madrid 1987, p. 114; M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tarraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 287 (també publicat a *Itaca. Annexos I*, Barcelona 1998, p. 378); TED'A, "El foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia", *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), p. 149; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospecciones i excavacions arqueològiques", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), p. 255; A. Prieto Arciniega, "Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 78 i 82-83; X. Dupré, *La seu del Col·legi d'Arquitecte. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona 1993; M. Díaz García, "La Tarraco republicana. Estado de la cuestión", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; *Idem*, "Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco", *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260 (especialment pàgines 203-214); I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 114, 121-125 i 132-134.

³²³ Si ens centrem a l'urbanisme intern, podem comprovar que a aquesta fase corresponen tot un seguit de transformacions a l'interior de la Part Baixa de la ciutat, la part indígena. A aquest moment pertanyen les estructures d'habitació trobades als carrers Rambla Nova, Rambla Vella, Unió, Governador González, Fortuny, Méndez Núñez, Lleida i Cervantes, i les transformacions de l'espai on estava instal·lat el poblament indígena. Ambdues àrees passaran a convertir-se en zones residencials de la ciutat romana. A la zona de l'antic poblat ibèric es percep un horitzó tardo-repúblicà amb habitacions de murs de pedra lligats amb morter i revestits d'estuc i nous paviments de morter i calç. Els materials trobats bàsicament estan formats per campaniana A (formes Lamboglia 26 i 27 i Morel 2970 i 7711), ceràmica de producció etrusca (formes Morel 3121 i 4753), ceràmica de parets fines (formes Mayet II i III), àmfores itàliques del tipus Dressel 1A i àmfores púniques del tipus Mañà C, que donen una cronologia del 150-125 a.C. Paral·lelament, es percep també una continuïtat de la ceràmica ibèrica, però sempre associada amb materials romans. A l'àrea ocupada pel *forum* colonial, aparegueren nombroses restes ibèriques, fins i tot, un nombre considerable de sitges que feren pensar a J. Serra Vilaró que es tractava d'una fase plenament ibèrica i, per tant, anterior a l'etapa romana. Tot i que seria convenient revisar els materials d'aquestes excavacions, l'opinió actual més generalitzada indica que es tractaria de produccions ibèriques associades a estrats i materials romans. D'altra banda, la zona compresa entre el *forum* colonial i la Part Alta, la part "intermèdia" de la ciutat, comença a ocupar-se en aquests moments, com evidencien les excavacions realitzades a la zona de la Rambla Nova i dels carrers Unió i Governador González, anteriorment al·ludides. Tot això ens indica que es produí una nova cohabitació ibero-romana, fet que també testimonien les inscripcions en escriptura ibèrica que correspondrien a aquest període tardo-repúblicà (RIT 9 i 8). En quan a l'origen del *forum* colonial com a tal, es pensa que es situaria cap al 71 a.C., tenint en compte que allà es va trobar una famosa inscripció amb una dedicatòria a Pompeu (RIT 1) (Fig. 17). Tot i això, J.M. Recasens adverteix que l'epígraf no fou localitzat *in situ* i a més, l'únic fet que podria plantejar és que aquest lloc s'hagués anat convertint en l'espai públic fonamental de l'urbanisme de la ciutat, raó que explicaria el perquè, *a posteriori*, va acomplir plenament la funció de *forum* amb els edificis corresponents a aquesta nova situació. Així doncs, mentre que la Part Alta va restar com a nucli estrictament militar i polític, destinat a allotjar els contingents militars i a organitzar els aspectes de la conquesta, la Part Baixa es va convertir en un nucli urbà i comercial, com a resultat d'un procés de contacte entre els habitants

estructures pertanyents al poblament ibèric datables s. III a.C., i, per aquesta raó, l'últim moment de vida del poblament és el pitjor conegut³²⁴. Sens dubte, ens trobem davant un procés urbanístic fonamentat en l'evolució paulatina de les estructures d'ocupació cap a patrons plenament romans que denoten una important acció aculturitzadora de l'element colonitzador davant la població indígena, que, finalment, acaba per ser assimilada. Aquests significatius esdeveniments coincideixen amb una reorganització del sistema monetari, que possibilitaria una millor articulació entre les monedes de bronze dels diferents territoris, observant-se, fonamentalment, com la moneda de la seca de *Kese*, que ja inicia les seves encunyacions en plata, comença a condicionar els patrons metrològics de moltes altres seques menors, un clar indicatiu de la importància política i administrativa de *Tarraco* (II Part, capítol 3, apartat 3.2.3.). Possiblement, l'altre centre pre-romà de la Cessetània que és incorporat per part del món romà com a nucli important dins la nova administració del territori cessetà, al costat de Tarragona, sigui Olèrdola³²⁵, assentament que presentava una privilegiada situació respecte al

indígenes del poblament i els elements romano-itàlics. Desconeixem l'organització interna d'aquest nou nucli resultant i, ni tan sols, podem precisar la situació primitiva del primer *forum* romà de la ciutat, tot i que, com ja hem comentat, és possible que l'existència del *forum* colonial a la Part Baixa respongui a la qüestió plantejada, és a dir, que ens indiqui la ubicació de l'incipient *forum* original, constituint, per tant, una continuació d'aquest. Veure: J. Serra Vilaró, *Excavaciones en Tarragona*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 116 (1930), Madrid 1932, pp. 24 i 35; M.C. Beltrán i J. Sánchez Real, "Una inscripción de Pompeyo en Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 41-48 (1953-54), pp. 3-9; J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 125 i 230; X. Dupré, "Rambla Nova (Tarragona, Tarragonès)", *Arqueologia* 82, Madrid 1983, p. 158; X. Dupré i J.-V.M. Arbeloa, "Calle Unión, nº 52, Tarragona", *Arqueologia* 83, Madrid 1984, p. 199; E.M. Koppel, "El Foro Municipal de Tarraco y su decoración escultórica", *XVII Congreso Nacional de Arqueología (Logroño, 1983)*, Saragossa 1985, pp. 841-857; R. Cortés i R. Gabriel, *Tarraco: recull de les dades arqueològiques*, Barcelona 1985, pp. 53-65; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, pp. 6-11; M. Adserias *et alii*, "Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42; R. Cortés, "Los foros de Tàrraco", *Los foros romanos de las provincias occidentales (Valencia, 1986)*, Madrid 1987, p. 22 (també publicat a *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6-7, 1984-85, p. 189); R. Mar i J. Ruiz de Arbulo, "La basílica de la colonia de Tarraco. Una nueva interpretación del llamado Foro Bajo de Tarragona", *ibidem*, p. 34 (també publicat a Forum 3, Tarragona 1986, p. 4); M.T. Miró, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicat a *Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 373-379); *Idem*, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 287-288; A. Bermúdez, "Excavaciones arqueológicas en la calle Gobernador González de Tarragona y problemática de la topografía urbana del área central intramuros en época romana", *Acta Arqueológica de Tarragona*, I (1987-88), pp. 31-47; *Idem*, "Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica del Área de Arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona", *ibidem*, II (1988-89), pp. 42-43; *Idem*, "L'àrea d'hàbitat intramuros de l'antiga Tàrraco", *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, pp. 87-96; A. Bermúdez, E. Flandes, R. Palau i P. Pujante, "Excavacions arqueològiques a l'àrea central intramuros de Tàrraco: intervenció al solar Governador González, 10", *XXXV Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya (Valls-Vila-rodona, novembre de 1989)*, vol. I, Institut d'Estudis Vallesencs, Valls 1989, pp. 123-134; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 251-253 i 258-260; J. Ruiz de Arbulo, "El Foro de Tàrraco", *Cypsela*, VIII (1990), p. 123; M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), p. 222; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 238-244; A. Bermúdez *et alii*, "Intervencions arqueològiques a l'àrea central intramuros, sector central de la colònia Tàrraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 61-62; M. Güell i Ll. Piñol, "El carrer Lleida, 27. Noves dades per l'estudi de la Tàrraco tardo-republicana", *ibidem*, pp. 184-185; M. Güell, J. Diloli i Ll. Piñol, "Noves aportacions al coneixement de la Tàrraco tardo-republicana: el carrer Lleida, 27", *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, pp. 107-113; A. Vilaseca, "Excavaciones de la calle Francisc Bastos 16/18 y Rambla Nova 28: nuevas aportaciones para el conocimiento de la Tàrraco-Imperial", *XXIII Congreso Nacional de Arqueología (Elche, 1995)*, vol. II, Elx 1996, pp. 219-223; J.M. Macias i J.M. Puche, "Noves excavacions a la part baixa de Tarragona. Dades per a l'evolució urbanística de la ciutat romana", *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pp. 149-163; P. Gebellí, "Intervenció arqueològica a la Plaça Corsini", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 143-154; M. Díaz García, "Excavacions a la Rambla Vella: anàlisi dels nivells republicans", *ibidem*, pp. 155-189; *Idem*, "La Tàrraco republicana. Estado de la cuestión", *ibidem*, 19-20 (1997-98), pp. 121-135; *Idem*, "Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tàrraco", *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260; C. Ruestes, *L'espai públic a les ciutats romanes del conventus tarraconensis: els fòrums*, vol. I, Universitat Autònoma de Barcelona, 1997 (treball de recerca inèdit), pp. 228-229; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 123-125 i 162-168; J.M. Macias, "L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del fòrum de la ciutat", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (eds.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 83-106; M. Díaz i J.M. Macias, "Excavacions arqueològiques en el solar núm. 36 del carrer del Gasòmetre", *ibidem*, pp. 107-110.

³²⁴ M. Adserias *et alii*, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), p. 200.

³²⁵ En efecte, en aquest moment es construeix a Olèrdola una nova muralla en *opus quadratum*, així com una talaia propera, que potencien les defenses del nucli indígena previ. Els investigadors no dubten en plantejar una ocupació romana de l'indret, que conviuria amb la població ibèrica anterior, esdevenint possiblement una nova guarnició. Els nivells d'època ibèrica final són els més abundants en tot el jaciment i l'ocupació continua fins a mitjans del s. I a.C. Veure: R. Batista, N. Molist, J. Rovira, "El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989)", *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, pp. 87-99; N. Molist i Capella, *Olèrdola. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya*, El Mèdol, Tarragona 1999.

pas de la *Via Heraclea*, la qual cosa ens indueix a pensar en un fenomen generalitzat de transformació del territori, amb l'ocupació i la modificació d'un assentament indígena en un moment paral·lelitzable a la reforma o millorament de la via³²⁶. Sens dubte, tots aquests fets ens parlen d'una nova pauta d'actuació romana.

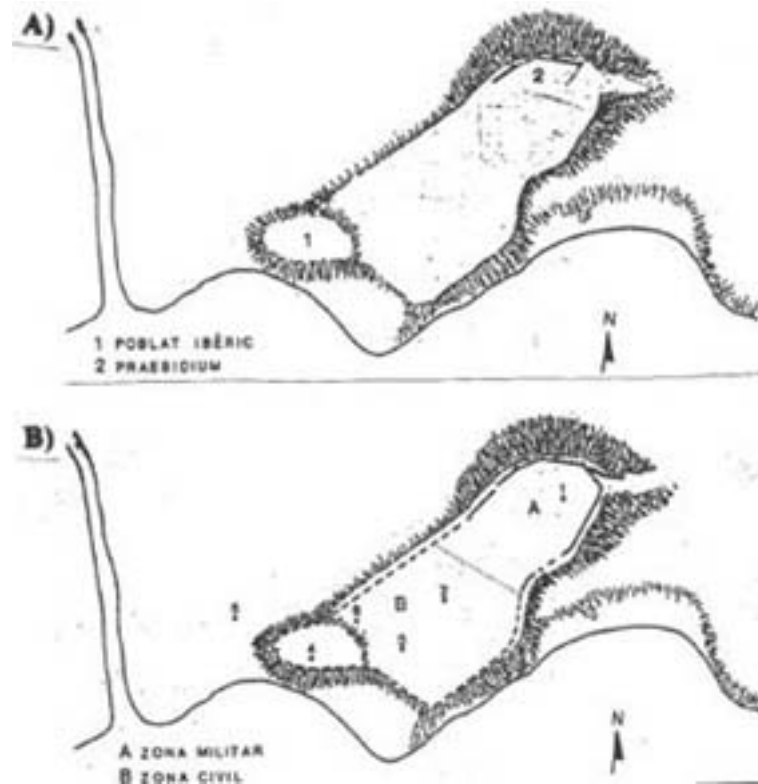

Figura 53. A) *Tarraco* a finals del s. III a.C., amb el poblat ibèric ocupant una petita elevació situada a la part Part Baixa de la ciutat i la fortificació escipional erigida al cim el turó tarragoní.
B) *Tarraco* a finals del s. II a.C., una vegada s'ha produït la unificació de la Part Alta i la Part Baixa de la ciutat (segons X. Aquilué i X. Dupré).

- També tenim documentada la perduració durant la segona meitat del s. II a.C. de diversos centres de plana-vessant com a petits “assentaments rurals ibèrics finals”³²⁷.

³²⁶ Una de les primeres formes d'ocupació, control i transformació d'un territori que coneix el món romà és la que s'estableix a partir de la construcció d'una xarxa viària que permet la capitalització del territori i la seva posterior transformació. Els canvis en aquesta xarxa viària són indicis importants respecte a l'estratègia de control i explotació d'un nou territori per part de Roma. Suposa una ambiciosa pla de control del territori, més enllà d'una simple reforma o millora d'una via principal: indica una important voluntat d'intervenció per part del món romà. Per això, sovint l'establiment d'una nova xarxa viària va lligada a la instal·lació d'una nova estructura cadastral. La rellevància de les obres viàries va quedar testimoniada a les fonts literàries antigues, sobretot, a **Polibi** (*Hist.* III, 39, 3), però, a més, a les darreries del s. II a.C., concretament, cap al 120-110 a.C., tenim, com ja hem comentat *supra* (III Part, nota 314), dues vies militars perfectament documentades a partir de dades empíriques: la primera, que comunicava *Tarraco* amb la regió de Vic, passant per les zones d'*Iluro* i de Caldes de Montbui, fou senyalitzada amb mil·liaris del procònsol Mani Sergi, dels quals ens resten tres exemplars (IRCI, 175, 176 i 181); i la segona, que era la via que sortia de *Tarraco* cap a *Ilerda*, la *Via de Roma in Hispanias* de l'Itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 387, 4-395, 4), ens queda testimoniada per la troballa de dos mil·liaris tardo-republicans del també procònsol Quint Fabi Labeo (IRC II, 89 i CIL II, 4925). Veure: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 210-212 i 214-215 (núms. 175, 176 i 181); *Idem*, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 129-130 (núm. 89); M. Mayer i I. Rodà, “La epigrafia republicana en Catalunya. Su reflejo en la red viaria”, *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, pp. 157-170; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 12-16 (núms. 2-6); E. Sanmartí Greco, “Urbanización y configuración territorial del noreste de la Citerior durante la época romano-republicana”, *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 357-361.

³²⁷ En els casos ben coneguts, aquesta pervivència implica canvis. En efecte, vers mitjans del s. II a.C., els establiments que aconsegueixen sobreviure experimenten una extraordinària transformació i es converteixen en hàbitats amb característiques similars als que en aquests moments estan apareixen al territori, hàbitats de filiació indígena, però que mostren indicis clars d'una forta assimilació de certs patrons culturals romans, als quals hem aplicat la denominació d'“assentaments rurals ibèrics finals”.

Aquest és el cas de La Coma (1.1.1.), Manous (1.2.6.), Mas dels Frares (1.3.1.), Mas de Serapí (1.3.5.), Les Gavarres II (1.3.9.), Albellons II (1.3.13.), La Ràfola (1.3.15.), Mas d'en Bosch II (1.3.16.), Mas de Montaner (1.3.18.), Mas del Quarts (1.8.6.), Els Vinyers (1.8.7.), Mas Blanquet (1.8.8.), Coll de Creus (1.10.2.), Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.), Mas d'en Sort (1.11.2.), Les Fontanilles (1.12.1.), Pivé de Martí (1.12.2.), L'Argilaga (1.16.1.), Vil·la de la Secuita (1.16.5.), Castell de Vilafortuny (2.9.4.), La Roca (2.17.1.), La Pobla (2.17.4.), Pobla d'en Taudell (2.17.5.), Les Purrides (2.18.1.), Timba del Castellot (2.23.6.), El Matà (3.1.1.), Font Cervellona (3.1.9.), Mas de l'Escoter I (3.2.6.), Mas de l'Escoter II (3.2.7.), Mas de l'Escoter III (3.2.8.), Mas de l'Escoter IV (3.2.9.), Castell Tallat (3.5.1.), La Malacuca (3.7.1.), Les Comes (3.7.2.), Vilardida (3.10.1.), Masia de Llorenç II (3.12.2.), El Bosc I (3.12.4.), El Bosc II (3.12.5.), El Bosc III (3.12.6.), L'Alzina el Mussol (3.12.7.), Les Esquadres II (3.15.3.), La Segarra (3.20.3.), Masia de Llorenç I (3.20.4.), Masmolets (3.21.7.), Palau del Reig de Baix (3.21.10.), Mas de la Perla (3.21.11.), Baiona (3.21.12.), Els Vinyets (3.23.2.) i Aubellons (3.23.16.).

• Paral·lelament al fenomen de despoblament d'alguns assentaments i d'amortització de camps de sitges, que ja va començar durant la primera meitat del s. II a.C. però que es va accentuar al llarg de la segona meitat del s. II a.C., s'observa l'inici d'un procés que comportarà, en un període de temps bastant breu, la fundació de tot un seguit de nous assentaments rurals ibèrics finals a la zona de plana-vessant, un procés que continuarà i s'intensificarà durant la primera meitat del s. I a.C. Aquesta proliferació de nous establiments de filiació indígena, però amb un grau inicial de romanització, constitueix, sens dubte, el fenomen més significatiu de tots els que van esdevenir al territori cèssetà durant la segona meitat del s. II a.C. S'ha pogut identificar un nombre considerable d'assentaments rurals ibèrics finals sorgits a la segona meitat del s. II a.C., especialment, a la comarca de l'Alt Camp, intensament prospectada per l'equip de recerca de l'*ager Tarraconensis* dirigit per **S.J. Keay**. Aquest és el cas de La Casera (1.1.2.) a Altafulla, Els Cocons (1.2.1.), Mas Moragues (1.2.2.), Mas d'en Ros (1.2.3.), Mas d'en Bernat (1.2.4.), Quadra de Vilet (1.2.5.) i Jaciment del costat del Camp de Tir (1.2.7.) a El Catllar de Gaià, Vil·la de Centcelles (1.3.2.), Mas d'en Bosch I (1.3.4.), Sant Llorenç (1.3.7.), Les Gavarres I (1.3.11.), Albellons I (1.3.12.) i Mas d'en Bosch III (1.3.17.) a Constantí, Vil·la de La Nou de Gaià (1.6.2.) a La Nou de Gaià, Vil·la d'El Pont del Tupí (1.8.2.), Vil·la d'El Pont del Codony (1.8.4.), Les Comes (1.8.9.) i Vinyes Grans (1.8.10.) a Perafort, Mas Blanc (1.9.4.) a La Pobla de Mafumet, Les Domenges (1.11.1.) a Renau, Els Pedregalets (1.12.3.) a La Riera de Gaià, El Bosc del Quec (1.15.1.), Vil·la de la Platja Llarga (1.15.8.) i Tossal de la Canyada (1.15.10.) a Salou, Mas Mercadé (1.16.3.) i Mas de la Tallada (1.16.4.) a La Secuita, Els Mongons I (1.17.19.), Els Mongons II (1.17.20.), Mas Clarà (1.17.22.), La Budellera (1.17.23.), Mas Pastoret (1.17.28.), Poblat de Riu Clar (1.17.37.) i Mas de les Figures (1.17.39.) a Tarragona, Vil·la d'El Moro (1.18.2.) a Torredembarra, Corral del Maginet (1.19.1.) a Vespellà de Gaià, Els Aragalls (1.21.1.), La Canaleta (1.21.3.), Corral del Baló (1.21.6.) i Mas d'en Gras (1.21.7.) a Vila-seca, Els Tillans (2.18.2.) a Prades, Mas de Valls (2.20.7.) i Els Antigons (2.20.13.) a Reus, L'Horta (2.24.11.) a La Selva del Camp, Palomoses II (3.1.8.) a Aiguamúrcia, Mas de l'Escoter V (3.2.10.) i Mas de l'Escoter VI (3.2.11.) a Alcover, Casc urbà d'Alió (3.3.1.) a Alió, Tervicosa (3.10.4.) a Montferri, Torrent de Vallmoll (3.20.2.) a Vallmoll, i Finca del Gori (3.23.7.), Les Pinatelles (3.23.9.), Horta Avall (3.23.10.), L'Alzinet (3.23.14.), Palomoses I (3.23.17.) i Les Planes (3.23.21.) a Vila-rodona³²⁸. Es tracta d'assentaments de nova planta que, tant pel tipus de construcció (murs de pedra seca, paviments de terra batuda, etc...) com per la cultura material (amb predomini del material

³²⁸ L.C. Juan Tovar, A. Bermúdez, J. Massó i E. Ramon, "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 59-85.

ibèric), es poden considerar d'origen indígena. Aquesta fundació de nous hàbitats al pla (que, cronològicament, succeeix a l'important fenomen d'abandonaments) correspon, per tant, a un "reassentament" de la població indígena que habitava a la zona. Si bé és lògic suposar l'existència de colons itàlics ja en aquest moment, el que és interessant de destacar és que el fenomen de "reassentament" el protagonitzaren majoritàriament els indisgenes de la zona, no els nouvinguts itàlics³²⁹. La població indígena ha sofert un trasllat i, a partir d'aleshores, es troba a nous centres, sota un sistema diferent d'explotació del territori³³⁰. D'altra banda, s'han localitzat també alguns llocs d'emmagatzematge en sitges vigents en aquest període cronològic, concretament, al Poblat de Riu Clar (1.17.37.), Els Aragalls (1.21.1.), Mas de l'Inspector (2.20.3.) i Camí de la Pedra Estela (2.20.5.), sense oblidar l'important conjunt de sitges que fou exhumat a *Tarraco*, en concret a l'àrea del futur *forum* colonial, un conjunt al que ja ens hem referit i que podríem considerar com altre indicatiu de la capitalitat administrativa d'aquest centre³³¹.

És rellevant trobar entre els nous establiments sorgits alguns centres terrissaires, la qual cosa ens indica que a partir de mitjans del s. II a.C. es reprenen les produccions ceràmiques, tots ells ubicats a llocs realment significatius, sobretot en relació amb les vies de circulació de la regió, quelcom lògic si pensem en les necessitats que tenien de donar sortida a les seves produccions (III Part, capítol 5, apartat 5.3.1., nota 486). És el moment en què sembla començar la producció dels forns del Barranc de la Premsa Cremada (Botarell, Baix Camp) (2.8.1.) i de La Coma (Fontscaldes, Alt Camp) (3.21.2.) i, potser també, del forn de la Finca del Gori (3.23.7.). S'han trobat forns de les mateixes característiques i amb cronologies similars als jaciments de Can Cassanyes i de Les Badies a Castellet i La Gornal i al jaciment de Vinya d'en Pau a Vilafranca del Penedès. Són forns descoberts en contextos ibèrics i, per aquest motiu, se'ls ha denominat, tradicionalment, com a "forns ibèrics", però, tot i això, pensem que seria més adient parlar de "forns ibero-romans", tenint en compte que pertanyen a un moment molt tardà de desenvolupament de la cultura ibèrica, quan aquesta ja es trobava sota dominació romana³³².

Per tant, durant la segona meitat del s. II a.C. s'observa, d'una banda, l'aparició de tot un seguit d'assentaments de "nova planta", amb característiques molt peculiars i que hem cregut convenient denominar "assentaments rurals ibèrics finals" i, d'altra, un fenomen d'abandonament, tant d'*oppida* com d'assentaments de plana-vessant, al que només van sobreviure uns pocs establiments, els quals experimentaren profunds canvis i es convertiren en "assentaments rurals ibèrics finals".

³²⁹ M.J. Pena, "Importance et rôle de la terre dans la première période de la présence romaine dans la péninsule ibérique", *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-15 mai 1992)*, N. Panagiotis-Lina G. Mendoni (eds.), París 1994, p. 330.

³³⁰ O. Olesti, "El origen de las villae romanas en Cataluña", *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), pp. 71-90.

³³¹ X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986, p. 11.

³³² J. Colominas Roca i J. Puig i Cadafalch, "El forn ibèric de Fontscaldes", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1915-1920), pp. 602-604; A. Fort i Fornas, *Estudio tipológico de los materiales del horno ibérico de Fontscaldes*, Universitat de Barcelona, Barcelona 1958 (Tesi de Llicenciatura inèdita); J.C. Serra Ràfols i J. Colominas, *Corpus Vasorum Antiquorum. Espagne*, Museu Arqueològic de Barcelona, II, Barcelona 1958-65; J. Sánchez Real, "Análisis del pigmento de la cerámica ibérica de Fontscaldes (Tarragona)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 1 (1979), pp. 3-10; A. Bermúdez i J. Massó, "El horno cerámico del "Barranc de la Premsa Cremada" (Botarell, Tarragona)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-1985), pp. 63-106; L.C. Juan Tovar, A. Bermúdez, J. Massó i E. Ramon, "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *ibidem*, 8-9 (1986-87), pp. 59-85; M.J. Conde i Berdós, "Estudi sobre un recipient ibèric: vasos amb broc inferior", *Fonaments*, 6 (1987), pp. 27-60; *Idem*, "La producció ceràmica ibèrica tardana (segles II-I a.C.) a les comarques de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona*, III (1989-90), pp. 33-39; *Idem*, *La producció ceràmica en el món ibèric: el kalathos, anàlisi i classificació*, Barcelona 1990 (Tesi Doctoral); L.C. Juan Tovar, "Los talleres cerámicos de época romana en la provincia de Tarragona: estado de la cuestión", *Acta Arqueològica de Tarragona*, II (1988-89), pp. 13-17; L.C. Juan Tovar i A. Bermúdez, "Hornos de época republicana en Cataluña. Fontscaldes", *Revista de Arqueología*, 98 (1989), pp. 40-47; A. Lafuente, *La estructura fornácea de La Coma y la producción de cerámica ibérica en Fontscaldes (Valls, Alt Camp)*, Lleida 1989 (Tesi de Llicenciatura inèdita); *Idem*, "La producción de cerámica ibérica del taller de Fontscaldes (Valls, Alt Camp)", *Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya romana (segles II a.C.-I d.C.)*, Barcelona 1992, pp. 47-77; M. Adserias, J. Massó i Ll. Pallejà, *Carta Arqueològica. Alt Camp*, Servei d'Arqueologia, Barcelona 1993, p. 119.

Totes aquestes constatacions ens permeten detectar, en efecte, un important fenomen de “reassentament” que, tal i com veurem al proper capítol (III Part, capítol 5), creiem que ha de ser interpretat com el resultat de l'establiment al territori d'una autèntica estructura cadastral romana, un cadastre, que no serviria per assentar colons itàlics o romans en noves terres, sinó per a reassentar la població ibèrica en aquests nous hàbitats. Un cadastre romà es pot establir a partir d'una veritable *limitatio* (sobretot, segons el seu model més estès, la *centuriatio*) o sense la fixació física d'aquestes estructures cadastrals (és a dir, un cadastre sense *limitatio*), però, en tots dos casos, l'establiment del cadastre romà suposa la integració, el “reassentament”, dels pobles indígenes dins les noves relacions de producció romanes. Al capítol següent intentarem comprovar si, efectivament, el cadastre va comportar una *limitatio* efectiva del territori, possibilitat que considerem molt factible al Camp de Tarragona, l'*hinterland* de Tarraco, mitjançant un estudi arqueomorfològic del territori, és a dir, un l'estudi del paisatge actual i de les restes que es conserven del paisatge antic (III Part, capítol 5, apartat 5.3.)³³³. Però el que sí podem identificar a nivell arqueològic és que aquests nous assentaments rurals ibèrics, que proliferaren des de mitjans del s. II a.C., presenten tot un seguit d'indicis, com la utilització de materials i tècniques constructives romanes (*tegulae, imbrex, opus signinum*, etc...), la introducció de noves formes d'emmagatzematge (*dolia*) i les clares diferències respecte als hàbitats de l'Ibèric Ple (fonamentalment, pel que fa a les característiques i dimensions dels assentaments³³⁴, l'absència de camps de sitges i l'aparició de petits conjunts de sitges associats als nous establiments³³⁵), que ens permeten detectar que, en efecte, estaven experimentant en aquests moments un procés d'integració dins les noves pautes socio-econòmiques imposades per Roma que podria estar constatant els efectes de la implantació d'un cadastre romà, que estaria aconseguint, d'una banda, trencar amb l'estructura de poblament anterior i, d'altra, integrar les poblacions locals sota noves relacions de producció³³⁶.

³³³ Les anàlisis realitzades, a partir de la cartografia i de la fotografia aèria, per observar l'orientació i les característiques del parcel·lari del Camp de Tarragona i la seva relació amb els camins, han permès establir una discriminació per fases de la xarxa viària que interrelaciona els diferents nuclis d'hàbitat i argumentar la hipòtesi de l'existència d'un cadastre d'època romana en relació a la ciutat de Tarraco, amb dos camins, el de Vilafranca del Penedès a Montblanc i el de Reus a Valls, que semblen jugar un paper estructurador d'un parcel·lari, concentrat sobretot a les zones d'Alcover-El Milà-Vilallonga del Camp i Vilarrodona-Valls, àrees ocupades per sediments quaternaris i de topografia plana, de morfologia ortogonal i una modulació que sembla establerta a partir de l'*actus* romà, la qual cosa ens podria estar corroborant el seu origen romà i la seva fossilització posterior, gràcies, en part, a l'ús prolongat de determinats eixos (de provada antiguitat) que han condicionat la instal·lació dels parcel·laris medievals i posteriors. La relació entre camí i parcel·lari queda plasmada especialment a la zona de Vilallonga del Camp on s'aplica el topònim Camí de Reus a Valls a tots els límits parcel·laris orientats est-oest.

³³⁴ L'hàbitat que es funda a partir de mitjans del s. II a.C. és un hàbitat de dimensió petita-mitjana, molt diferent de l'hàbitat agrupat dels *oppida* de l'Ibèric Ple; els únics casos de poblament concentrat que encara perdurarien i es desenvoluparien serien Tarraco i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, dins l'àrea penedesenca, Olèrdola i Adarró, tots absolutament romanitzats.

³³⁵ A partir de mitjans del s. II a.C., els conjunts de sitges ja no apareixeran allats, formant part d'espais comunitaris d'emmagatzematge, sinó associats a construccions properes (això, s'observa perfectament als jaciments de L'Argilera, L'Albomar i al Barranc del Prat, ubicats a l'àrea penedesenca i que constitueixen uns dels pocs casos relativament ben coneguts d'establiments rurals ibèrics finals). El final dels camps de sitges comunitaris i l'aparició de sitges associades als nous hàbitats, de sitges “individuals”, no s'explica per una reducció de l'activitat agrícola, sinó mitjançant un canvi en el tipus d'explotació agrícola i en la forma d'emmagatzematge de l'excedent d'aquesta producció. Davant l'anterior estocatge de l'excedent a àrees comunitàries, característic de l'època ibèrica plena, a partir de mitjans del s. II a.C., sembla que l'excedent es va privatitzar, és a dir, que cada productor emmagatzemava allò que produïa, i que, per tant, s'hauria passat a un tipus de producció fraccionada en petites unitats. El gran contrast entre un sistema i l'altre implica un canvi profund, ja que suposa una transformació de les formes de producció i de les relacions de producció que només pot ser explicada per l'establiment d'un cadastre romà al territori. Veure: O. Olesti, “El origen de las villae romanas en Cataluña”, *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), pp. 73-74; J. Sanmartí, “El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)”, *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, p. 16.

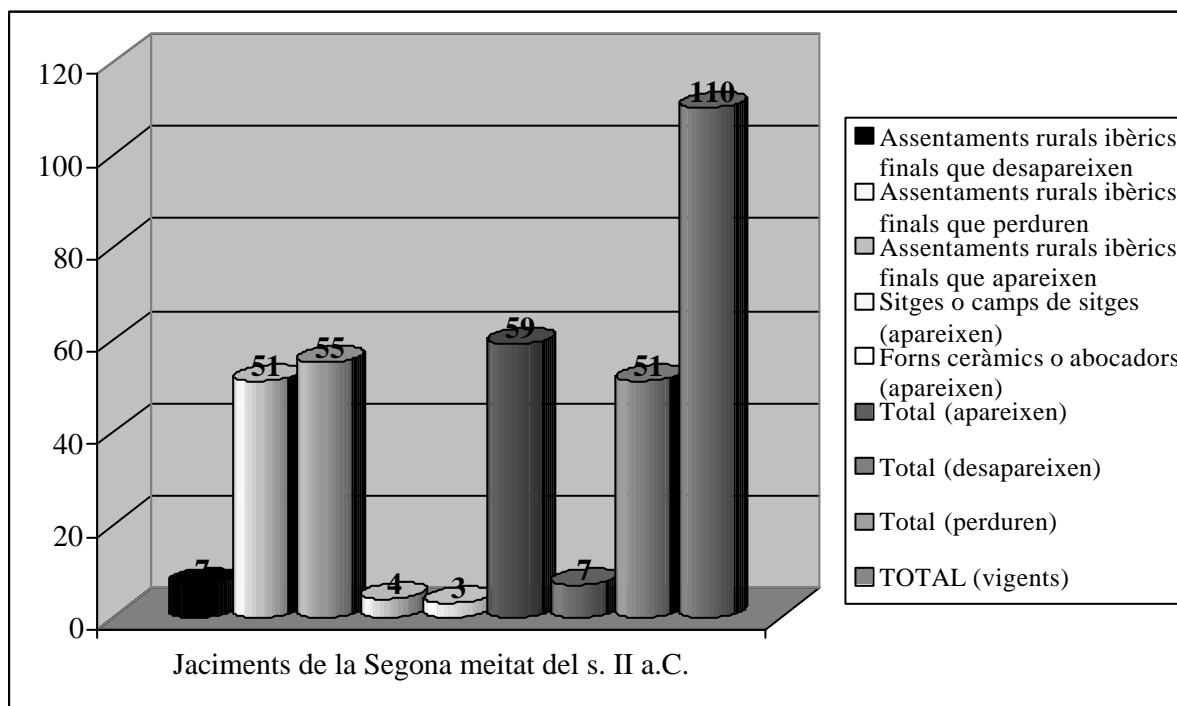
³³⁶ En efecte, la detecció de canvis d'aquesta natura, en el mateix moment cronològic on tenim testimoniat un fenomen de “reassentament” indígena, ha de ser interpretada, probablement, com el resultat de l'establiment d'un cadastre romà, que va fraccionar l'antic sistema productiu ibèric, eliminant o marginant els territoris comunitaris i fraccionant la terra en parcel·les treballades (no posseïdes) individualment, i l'encaminà vers un de nou, ja sota pautes romanes, constituït per petits productors induïts a ocupar i posar en explotació noves terres, productors que tingueren a l'estructura cadastral el seu nou marc de dependència. Així doncs, el camperol ibèric, a través de la nova estructura cadastral va entrar dins un nou marc de relacions de producció, més monetitzat i on la producció per al comerç fou cada cop més important en relació a la producció per al consum. Tal i com ens recorda O. Olesti, l'agrimensor romà *Siculus Flaccus* (*De condicionibus agrorum*, 119 Th. = 155 La.) deixa ben clar que «les terres que pertenyien a Roma per dret de conquesta no només es podien donar a veterans romans, sinó també a indígenes segons la seva dignitas, gratia et amicitia, és a dir, segons la seva col·laboració amb Roma» i que, per tant, aquestes reorganitzacions territorials es portarien a terme «amb la cooperació d'una part de les poblacions locals,

Com ja s'ha dit, no es va tractar d'un simple fenomen de trasllat dels pobles indígenes dels turons a la plana, doncs el fenomen del "reassentament" al Camp de Tarragona va suposar també l'abandonament de diversos hàbitats de plana-vessant, és a dir, d'assentaments que, teòricament, ja es trobaven ben situats per integrar-se dins les noves pautes romanes. Nosaltres pensem, a partir dels indicis constatats, que fou l'establiment d'un cadastre (centuriat o no, la qual cosa corroborarem al capítol següent, quan realitzem l'estudi arqueomorfològic de la zona, III Part, capítol 5) allò que força a l'element indígena a efectuar aquest canvi, procés en el qual alguns assentaments foren privilegiats i integrats al cadastre, mentre que altres van ser abandonats.

Aquest "reassentament" no pot explicar-se sense suposar una col·laboració entre determinats sectors del món ibèric i del romà, la qual cosa no vol dir que el "reassentament" fos desitjat pel món indígena, amb la finalitat d'apropar-se al "còmode" món romà del pla, tal i com deia la teoria tradicional³³⁷. Cal pensar, més aviat, en una doble imposició, d'una banda, del món romà i, d'altra, d'una significativa part de la pròpia societat ibèrica cessenana, l'élite, que hauria pactat amb Roma.

En definitiva, per primera vegada es produeix una organització "a la romana", doncs com hem vist, després de la pacificació de Cató de l'any 195 a.C. el territori s'havia reorganitzat a partir de realitats indígenes sense que el camp es veiés afectat per l'acció dels agrimensors romans.

Gràfica 5. Classificació tipològica dels jaciments ibero-romans evidenciats a la Segona meitat del s. II a.C.

que conservarien o incrementarien en la nova situació la possessió d'un lot de terra, i que s'integrarien cada cop més en les noves pautes socials i econòmiques» (p. 71). Veure: M. Clavel-Lévêque, D. Conso, F. Favory, J.-Y. Guillaumin i Ph. Robin, *Siculus Flaccus. Les conditions des terres, Corpus Agrimensorum Romanorum. I, Diaphora*, 1, Jovene Editore, Nàpols 1993, pp. 212-213; O. Olesí, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 67-68 i 71-72.

³³⁷ M. Mayer, I. Rodà, "La romanització de Catalunya. Algunes qüestions", *Protohistòria Catalana. 6^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Puigcerdà 1986, pp. 345-346.

	Jaciments de la Segona meitat del s. II a.C.
Assentaments rurals ibèrics finals que desapareixen	7
Assentaments rurals ibèrics finals que perduren	51
Assentaments rurals ibèrics finals que apareixen	55
Sitges o camps de sitges (apareixen)	4 (2)*
Forns ceràmics o abocadors (apareixen)	3 (2)*
TOTAL (apareixen)	59
TOTAL (desapareixen)	7
TOTAL (perduren)	51
TOTAL (vigents)	110

4.4.- Primera meitat del s. I a.C. Continuació i intensificació del “reassentament” indígena³³⁸.

Al llarg de la primera meitat del s. I a.C. el fenomen del “reassentament”, que no es va veure afectat per la incursió vers terres hispàniques protagonitzada a finals del s. II a.C. per cimbris i teutons, va continuar i, fins i tot, s’aprecia una intensificació en la proliferació d’hàbitats, un nou tipus d’hàbitats de plana vessant i clara filiació indígena, tal i com indiquen els materials evidenciats, que, com ja hem comentat, es configuraren, segurament, arran de la implantació d’un cadastre i que produïrien cada cop més per al mercat. En aquest aspecte, la monetització dels intercanvis, lligada a una major regularitat en la fiscalitat, ha estat ben testimoniada per la numismàtica³³⁹.

- En efecte, observem com gairebé tots els assentaments rurals ibèrics finals apareguts durant la segona meitat del s. II a.C. (o amb un origen més antic, però que aconseguiren sobreviure) es mantenen. Així, semblen continuar vigents La Coma (1.1.1.), La Casera (1.1.2.), Els Cocons (1.2.1.), Mas Moragues (1.2.2.), Mas d’en Ros (1.2.3.), Mas d’en Bernat (1.2.4.), Quadra de Vilet (1.2.5.), Manous (1.2.6.), Jaciment del costat del Camp de Tir (1.2.7.), Mas dels Frares (1.3.1.), Vil·la de Centcelles (1.3.2.), Mas d’en Bosch I (1.3.4.), Mas de Serapí (1.3.5.), Sant Llorenç (1.3.7.), Les Gavarres II (1.3.9.), Les Gavarres I (1.3.11.), Albellons I (1.3.12.), Albellons II (1.3.13.), La Ràfola (1.3.15.), Mas d’en Bosch II (1.3.16.), Mas d’en Bosch III (1.3.17.), Mas de Montaner (1.3.18.), Vil·la de La Nou de Gaià (1.6.2.), Vil·la d’El Pont del Tupí (1.8.2.), Vil·la d’El Pont del Codony (1.8.4.), Mas dels Quarts (1.8.6.), Els Vinyers (1.8.7.), Mas Blanquet (1.8.8.), Les Comes (1.8.9.), Vinyes Grans (1.8.10.), Mas Blanc (1.9.4.), Coll de Creus (1.10.2.), Turó de l’Ermita de Montornès (1.10.3.), Les Domenges (1.11.1.), Mas d’en Sort (1.11.2.), Les Fontanilles (1.12.1.), El Pivé de Martí (1.12.2.), Els Pedregalets (1.12.3.), El Bosc del Quec (1.15.1.), Vil·la de la Platja Llarga (1.15.8.), Tossal de la Canyada (1.15.10.), L’Argilaga (1.16.1.), Mas Mercadé (1.16.3.), Mas de la Tallada (1.16.4.), Vil·la de La Secuita (1.16.5.), Els Mongons I (1.17.19.), Els Mongons II (1.17.20.), Mas Clarà (1.17.22.), La Budellera (1.17.23.), Mas Pastoret (1.17.28.), Poblat de Riu Clar (1.17.37.), Mas de les Figures (1.17.39.), Vil·la d’El Moro (1.18.2.), Corral del Maginet (1.19.1.), Els Aragalls (1.21.1.), La Canaleta (1.21.3.), Corral del Baló (1.21.6.), Mas d’en Gras (1.21.7.), Castell de Vilafortuny (2.9.4.), La Pobra

³³⁸ Consultar Mapa 5, Annex II, i Gràfica 6.

³³⁹ La numismàtica ens aporta també indicis sobre el possible establiment d’un cadastre romà, doncs, a la segona meitat del s. II a.C., es constata una nova i potent emissió de la seca de «KeSE» i com totes les seques ibèriques catalanes comencen a utilitzar el patró cessedà, indicatiu de la importància de Tarraco dins la nova estructura fiscal i administrativa de la *Hispania Citerior*. L’emissió d’aquests nous encunyats, ja en quantitats considerables, deu estar relacionada amb un canvi important en els mecanismes fiscals, productius i d’intercanvi del territori que només poden explicar-se mitjançant l’establiment d’un cadastre romà, que hauria facilitat els intercanvis comercials, introduint a les poblacions ibèriques dins un nou marc de relacions de producció més monetitzat, i que va assegurar un control fiscal més elaborat, del qual la moneda constitueix, generalment, un reflex directe.

(2.17.4.), Pobla d'en Taudell (2.17.5.), Les Purrides (2.18.1.), Mas de Valls (2.20.7.), Els Antigons (2.20.13.), Timba del Castellot (2.23.6.), L'Horta (2.24.11.), El Matà (3.1.1.), Palomoses II (3.1.8.), Font Cervellona (3.1.9.), Mas de l'Escoter I (3.2.6.), Mas de l'Escoter II (3.2.7.), Mas de l'Escoter III (3.2.8.), Mas de l'Escoter IV (3.2.9.), Mas de l'Escoter V (3.2.10.), Mas de l'Escoter VI (3.2.11.), Castell Tallat (3.5.1.), La Malacuca (3.7.1.), Les Comes (3.7.2.), Vilardida (3.10.1.), Tervicosa (3.10.4.), Puig Ferrer (3.12.1.), Masia de Llorenç II (3.12.2.), El Bosc I (3.12.4.), El Bosc II (3.12.5.), El Bosc III (3.12.6.), L'Alzina del Mussol (3.12.7.), Torrent de Vallmoll (3.20.2.), La Segarra (3.20.3.), Masia de Llorenç I (3.20.4.), Masmolets (3.21.7.), Palau del Reig de Baix (3.21.10.), Mas de la Perla (3.21.11.), Baiona (3.21.12.), Els Vinyets (3.23.2.), Les Pinatelles (3.23.9.), Horta Avall (3.23.10.), Planes de la Serra (3.23.12.), L'Alzinet (3.23.14.), Aubellons (3.23.16.), Palomoses I (3.23.17.) i Les Planes (3.23.21.).

- Només s'aprecia l'abandonament d'un nombre molt reduït d'assentaments rurals ibèrics finals, com és el cas de La Roca (2.17.1.), Els Tillans (2.18.2.), Casc urbà d'Alió (3.3.1.), Les Esquadres II (3.15.3.) i Finca del Gori (3.23.7.). Més significativa és la desaparició vers mitjans del s. I a.C. dels centres d'hàbitat concentrat d'origen ibèric que encara restaven al territori cerssetà, un fenomen que, probablement, hauríem de vincular amb el desenvolupament experimentat per la *ciuitas* de *Tarraco*, que al llarg de la primera meitat del s. I a.C. començaria a assumir amb més eficàcia les funcions pròpies d'aquests assentaments, la qual cosa degué incidir directament sobre la viabilitat dels nuclis de poblament concentrat encara existents a finals del s. II a.C. El fenomen es fa evident als establiments d'Olèrdola i d'Adarró³⁴⁰, que constitueixen, possiblement, els centres cerssetans més importants, juntament amb *Tarraco*, fins a mitjans del s. I a.C., tots dos ubicats significativament fora del Camp de Tarragona, l'*hinterland* més immediat de *Tarraco*, a la Cerssetània nord. També és important destacar l'abandonament dels llocs d'emmagatzematge en sitges del Mas de l'Inspector (2.20.3.) i del Camí de la Pedra Estela (2.20.5.), i, possiblement, també dels localitzats als establiments del Poblat de Riu Clar (1.17.37.) i Els Aragalls (1.21.1.), i la probable finalització de les produccions dels forns "ibero-romans" del Barranc de la Premsa Cremada (2.8.1.), de La Coma (3.21.2.) i de la Finca del Gori (3.23.7.).

- D'altra banda, el nombre d'establiments es va incrementar apareixent els de Riudarenes I (1.3.10.), La Clota (1.4.1.) a Creixell de Mar, Mas d'en Bellot (3.1.2.), Planes d'Aiguamúrcia (3.1.3.) i Les Planes II (3.1.5.) a Aiguamúrcia, El Vilà (3.4.1.) i Casetes (3.4.2.) a Bràfim, Ribera del Francolí (3.8.1.) a La Masó, Planes del Porta (3.23.4.), Els Ponts (3.23.6.), Mas de Pedrafita (3.23.11.), Mas d'en Vives (3.23.13.), Carretera de Vila-rodona a Canferré Km. 2 (3.23.15.), La Serra (3.23.18.), Mas del Barberet (3.23.19.) i Vil·la Columbari (3.23.20.) a Vila-rodona³⁴¹. En aquest període tenim documentat també una possible àrea d'enterraments al jaciment de Gas Reusenc (2.20.4.) a Reus.

³⁴⁰ El cas d'Adarró resulta molt evident. L'assentament, que s'havia transformat a la primera meitat del s. II a.C., vers l'any 180 a.C., experimentant notables remodelacions urbanístiques que l'havien convertit en un establiment totalment romanitzat, deixa de funcionar com a tal en aquests moments, vers mitjans del s. I a.C. (50-40 a.C.). Però, el centre d'Adarró, més que abandonar-se, sembla protagonitzar un nou fenomen de "reassentament", doncs al costat del poblat s'han documentat noves estructures arquitectòniques que ens indiquen que part de la població indígena va continuar habitant el lloc, si bé ja sota unes pautes de poblament i unes formes de producció absolutament romanitzades. Entre els vestigis exhumats destaquen les restes d'un important centre terrissaire i amfòric que va perdurar fins als inicis del s. II d.C., coincidint amb la fundació d'un assentament rural romà de tipus "vil·la" pròpiament dit a pocs metres Veure: A. López Mullor, "Los talleres amfóricos de Darró (Vilanova i La Geltrú, Barcelona)", *Empúries*, 48-50 (1986-1989), vol. II, pp. 64-76; A. López i X. Fierro, "Un conjunt ceràmic de l'època baix-republicana trobat a l'establiment ibèric de Darró, Vilanova i La Geltrú", *Miscel·lània Penedesenca 1991*, XV (1992), pp. 137-182; *Idem*, "Materials per a una classificació de la ceràmica ibèrica al torn produïda a Darró (Vilanova i La Geltrú)", *Miscel·lània Penedesenca 1992*, XVI-I (1993), pp. 7-96; I. Estany, "La ceràmica ibèrica feta a mà a la casa 3 de Darró Vilanova i La Geltrú (Garraf)", *ibidem*, pp. 97-112.

³⁴¹ L.C. Juan, A. Bermúdez, J. Massó i E. Ramon, "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 59-85.

El fet que la major part d'ells correspongui, molt probablement, a hàbitats ibèrics finals de filiació indígena, lògicament, no implica una absència total de possibles elements itàlics establerts al territori, però, sí que és veritat que, tot i que hi poguessin haver alguns romano-itàlics instal·lats a la regió, no van ser els que protagonitzaren el fenomen de "reassentament" constatat. Allò que explica els canvis produïts a partir de mitjans del s. II a.C. és la pròpia transformació de la societat indígena a partir de la seva integració dins el cadastre imposat per Roma. Probablement, l'arribada de romano-itàlics al nord-est peninsular va augmentar a partir dels inicis del s. I a.C., moment en el qual s'ha evidenciat la fundació de noves ciutats indígenes-romanes, com *Emporiae*, *Baetulo*, *Iluro*, *Blandae*, *Ilerda*, *Gerunda*, *Aeso* (actual Isona) i *Iesso* (actual Guissona), però, com ja hem comentat en diverses ocasions, no es detecten contingents importants d'emigrants romano-itàlics fins a l'època cesariana. Sens dubte, la fundació d'aquests centres urbans, va potenciar encara més la integració del món indígena a nivell econòmic (doncs, es convertiren en els nous centres redistribuidors), social (amb la concessió de la ciutadania romana a les élites locals i l'inici de les seves carreres municipals³⁴²) i cultural (amb la progressiva desaparició de la llengua ibèrica, l'augment del llatí i la *interpretatio* de les religions locals). En aquest sentit, l'actuació reorganitzadora que va dur a terme Pompeu Magne a la *Hispania Citerior*, en especial a la seva zona costanera, després de la seva victòria a les Guerres Sertorianes, sembla haver estat molt notable³⁴³.

³⁴² Les concessions de ciutadania romana al món indígena no foren excepcionals a *Hispania*. Com ja vam comentar (II Part, capítol 4, apartat 4.2.3.), Pompeu Estrabó la concedí als cavallers de la *Turma Salluitana* (CIL I, 709) i el seu fill, Pompeu Magne, va continuar en aquesta direcció realitzant nombroses concessions, tot i que sempre selectives i restringides a les élites indígenes, les quals buscaven la seva promoció col·laborant amb Roma. De fet, en el cas de la *Turma Salluitana* la concessió de la ciutadania es féu, concretament, a cavallers, és a dir, a individus que posseïen un cavall, símbol de riquesa, la qual cosa ens parla del relleu paper social d'aquests escollits. En efecte, Pompeu, que durant tot el segon quart del s. I a.C. (fins a la victòria cesariana) estigué a una posició privilegiada, amb plena capacitat per actuar sobre els territoris hispànics, continuà la política de verterbració i reorganització dels territoris conquerits, però ho féu des d'unes noves estratègies, en part inspirades per l'actuació prèvia del seu pare, pretor de la *Hispania Citerior*, marcant l'inici d'un nou punt de vista imperialista en el qual juga un rol fonamental la col·laboració amb les élites locals a un nivell de clienteles. És ben coneguda la seva política clientelista, lligada a les concessions de ciutadania romana, i, de fet, l'existència de nombrosos *Pompeii* a l'epigrafia de *Tarraco* constitueix un indicador molt clar d'aquesta política de creació de clienteles (una política que va seguir també Cèsar amb posterioritat, fet que explica també la gran densitat de *Iulii* a l'epigrafia de la ciutat). D'altra banda, l'actuació pompeiana es va caracteritzar per la fundació de centres urbans (o reorganització d'antics nuclis), hàbitats, principalment, per elements indígenes (no queda gens clar que Pompeu assentés veterans romano-itàlics del seu exèrcit a *Hispania* i alguna font permet observar que aquests assentaments de tropes veteranes afectaren només a les tropes auxiliars d'aquest, formades per indígenes) i mancats d'un reconeixement jurídic clar (no obtindrien un *status* jurídic definit fins èpoques posteriors). Sobre la creació de les clienteles pompeianes consultar bàsicament: L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral).

³⁴³ Probablement, no es tractaria de fundacions de veterans pròpiament dites, sinó, més aviat, de centres urbans continuadors de nuclis de poblament indígena ubicats al mateix lloc o molt a prop, que serien hàbitats majoritàriament per indígenes, constituint el resultat d'un fenomen de "reassentament" induït pel poder romà, tot i que protagonitzat per la població local (són significatius els casos de *Colenda*, entorn al 104-102 a.C., i de *Termantia*, al 98 a.C., en els quals el fenomen de "reassentament" és veritablement clar). Al respecte, cal tenir present que en aquests moments, la transició del s. II al s. I a.C., el Senat romà, després del fracàs dels ideals defensats per la Reforma Agrària dels germans Grac, mantenia una actitud poc receptiva a la realització de fundacions "viritanes" fora d'Itàlia, que, d'altra banda, ja s'entreveïen com un perillós sistema que podria suposar l'increment del poder personal dels generals victoriosos. Tot i això, alguns autors, com J. Guitart, han considerat, a partir de la coincidència en el temps de l'aparició d'un considerable nombre de ciutats (*Emporiae*, *Baetulo*, *Iluro*, *Blandae*, *Ilerda*, *Gerunda*, *Aeso* i *Iesso*) i de la suposada participació, ja per aquestes dates, d'un nombre important de població romano-itàlica en la colonització del territori costaner català (teoria matisable, doncs, com ja hem comentat *supra* en diverses ocasions, no s'aprecien contingents importants d'emigrants romano-itàlics fins a l'època de Cèsar), l'existència d'un autèntic programa de fundacions urbanes "viritanes", motivat, a començaments del s. I a.C., per la necessitat d'assentar els veterans de l'exèrcit de Màrius després de la campanya contra els cimbris i els teutons i de reforçar la defensa dels accessos a la Península Ibèrica, i que fou possible en virtut de les lleis aprovades pel tribú *Appuleius Saturninus*, una teoria que, com ja hem comentat, ha rebut les crítiques de diversos investigadors, especialment d'O. Olesti, que vincula aquest programa de fundacions més aviat amb l'actuació de Pompeu Magne a la *Citerior* durant el segon quart del s. I a.C., tenint en compte que, ni molt menys, les cronologies fundacionals dels nuclis urbans al·ludits es troben fixades i que, a mesura que es va avançant i es van precisant les susdites cronologies, aquestes es fan més recents i, per tant, més vinculables amb les tasques reorganitzadores portades a terme per Pompeu després de les Guerres Sertorianes. Així doncs, tot sembla indicar que es tractaria més aviat de fundacions realitzades amb contingents de població indígena, producte d'un "reassentament", vinculables, molt possiblement, a l'activitat pompeiana a la *Hispania Citerior*, caracteritzada per un actiu clientelisme i una relativament àmplia concessió de la ciutadania entre els sectors dirigents indígenes, i més tenint en compte que el *corpus* epigràfic d'alguns dels nuclis esmentats, com el d'*Iesso* i el d'*Aesso*, presenta diversos *nomina* relatius a personatges d'origen indígena, testimonis inequívocs de la importància que tingué l'element indígena en aquestes fundacions, que, d'altra banda, es caracteritzaren per l'ambigüïtat existent en referència al seu rang jurídic. Realment, resulta difícil demostrar que es tractaria de fundacions "viritanes" amb una veritable *adsignatio* (és a dir, el repartiment de lots de terra entre veterans en un territori novament dividit) sense la creació d'un centre urbà amb una categoria jurídica perfectament definida (i més en el cas d'un territori ocupat per veterans, en el qual caldria esperar la fundació d'un nucli amb categoria de colònia o de municipi de dret romà). Veure: J. Guitart, "Un programa de fundacions urbanes a la Hispània Citerior de principis del s. I a.C.", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 205-214; *Idem*, "La ciudad

Per tant, l'hàbitat que es troba a la zona de plana-vessant en aquest moment és, majoritàriament, de filiació ibèrica, tot i que és un hàbitat ibèric "reassentat", és a dir, fixat a un determinat lloc a partir de l'actuació romana concretada en l'establiment d'un cadastre romà. En efecte, pensem que Roma va aplicar sobre aquest territori una hàbil estratègia imperialista, l'establiment d'un cadastre que va permetre trencar i ofegar l'estructura del món ibèric preexistent i integrar al món indígena sense provocar destruccions i violència. El nou marc de relacions de producció establert, permeté la integració en ell d'una part de la societat ibèrica, l'élite indígena, que tingué un paper fonamental dins el nou procés de romanització, i, en conseqüència, considerem que aquesta nova estructura de poder i de control fou imposada, efectivament, mitjançant una intensa col·laboració entre el món romà i una part important de la pròpia societat ibèrica.

Cal destacar, en general, la dificultat existent a l'hora de corroborar la filiació dels establiments rurals ibèrics finals donada la pobresa dels materials evidenciats i la impossibilitat per a distingir la cultura material d'un establiment poblat per indígenes romanitzats d'un altre ocupat per itàlics instal·lats a la regió. Tot i això, la lògica i la troballa de materials pròpiament ibèrics, semblen determinar que, generalment, es van tractar d'establiments de filiació ibèrica. D'altra banda, hem d'assenyalar també la inexistència de dades per a parlar de l'existència d'assentaments rurals romans de tipus "vil·la", *villae*, en època tardo-republicana (o ibèrica final) i, tan sols, es pot corroborar la seva presència a partir del període augustià, superposant-se, en la major part dels casos, a petits assentaments rurals ibèrics finals, la qual cosa, les vincularia a uns possibles orígens indígenes (III Part, capítol 4, apartat 4.5.2.)³⁴⁴.

Els nous assentaments, que sorgeixen en aquests moments, evolucionen des d'un tipus de producció agrícola basat sobretot en el cereal, vers un altre en el qual el vi té un paper molt important.

Entorn a mitjans del s. I a.C., es produeix un important canvi en les produccions i en les formes d'emmagatzematge. S'observa un fenomen d'amortització de sitges i l'aparició d'un "nou" sistema d'emmagatzematge que ja es troba en alguns jaciments des de mitjans del s. II a.C., la *dolia*. No es tracta d'un simple procés de substitució d'un mètode d'emmagatzematge per un altre, sinó que el canvi per la *dolia* es deu sobretot a la transformació esdevinguda a les produccions agrícoles emmagatzemades. Per tant, l'amortització de sitges indica que la producció cerealística, tot i que continuï (els cereals eren la font bàsica d'alimentació), va decreïxer significativament respecte al període anterior, observant-se una clara relació entre *dolia* i producció vitivinícola³⁴⁵.

El vi fou un element molt important de la romanització en general. La seva importació d'Itàlia al llarg del s. II a.C. i primera meitat del s. I a.C. (primer amb àmfores greco-itàliques i després amb Dressel 1)³⁴⁶ va constituir un factor realment significatiu d'intercanvi comercial i l'inici de la seva producció local (si s'exceptua una limitada producció en època

romana en el àmbit de Catalunya", *La ciudad hispanorromana*, Ministerio de Cultura, Barcelona 1993, pp. 54-83; O. Olesti, "Les actuacions pompeianes a la Catalunya central: reorganització del territori i fundacions de noves ciutats", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 316-317; *Idem*, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*. *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, pp. 58-63; *Idem*, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 74-77.

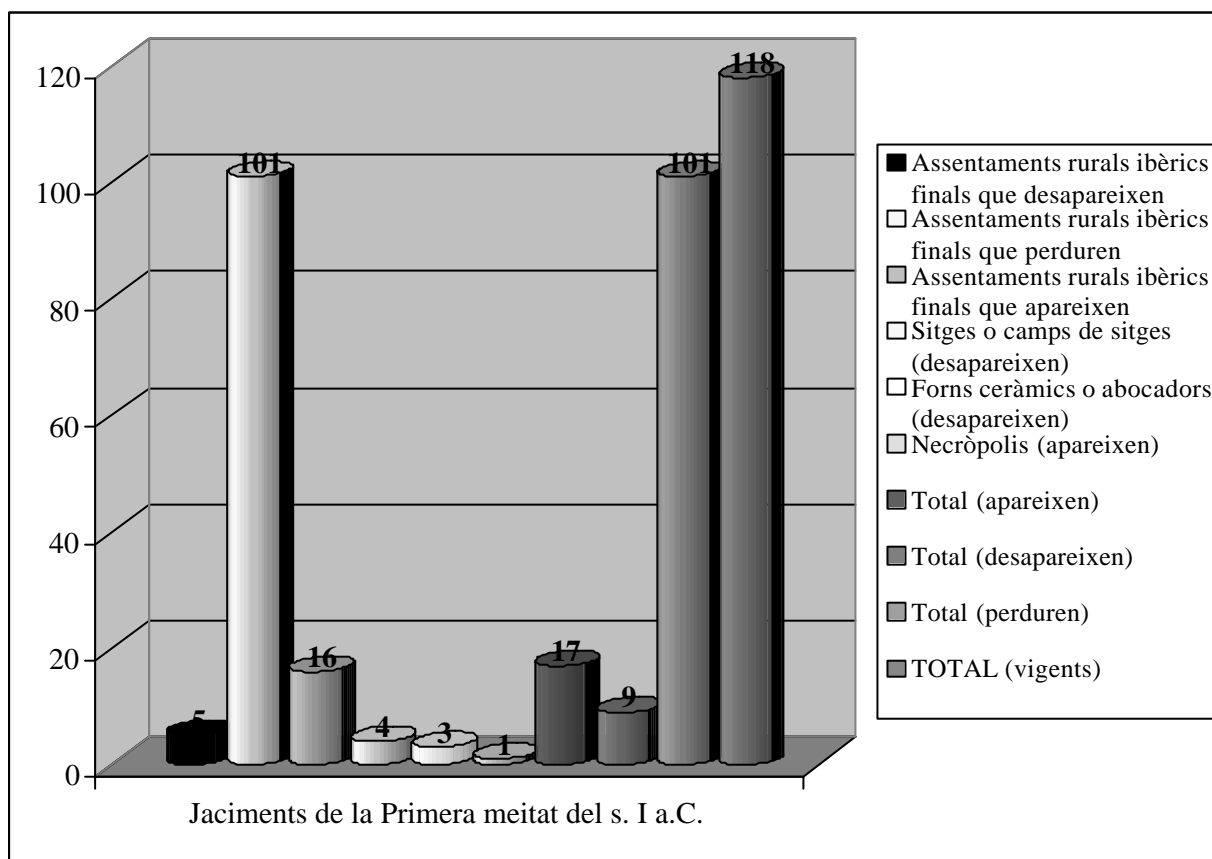
³⁴⁴ O. Olesti, "El origen de las villae romanas en Cataluña", *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), p. 74.

³⁴⁵ J. Sanmartí i J. Santacana, "Intercanvi, producció agrària i models comercials a la costa del Penedès", *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al mediterrani occidental*, Monografies Badalonines, 9, Badalona 1987, pp. 31-40; O. Olesti, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 73 i 75.

³⁴⁶ J.M. Nolla, "Arqueologia clàssica. Les àmfores romanes (II). Les àmfores dedicades al transport del vi, anteriors a l'Imperi", *Bulletí de l'Associació Arqueològica de Girona*, 4 (1981), pp. 32-34.

ibèrica plena) fou un element decisiu, ja que a través del seu cultiu i explotació es fomentà la integració dels indígenes dins les estructures productives, socials i culturals romanes. El sistema instaurat per Roma a partir del cadastre, va incloure al món indígena dins les pautes productives i comercials que en aquell moment l'oligarquia romana imposà a les àrees conquerides, articulant amb les èlites indígenes locals un sistema de clientele i relacions de dependència complex, però molt útil i funcional³⁴⁷.

Gràfica 6. Classificació tipològica dels jaciments ibero-romans evidenciats a la **Primera meitat del s. I a.C.**

Jaciments a la Primera meitat del s. I a.C.	
Assentaments rurals ibèrics finals que desapareixen	5
Assentaments rurals ibèrics finals que perduren	101
Assentaments rurals ibèrics finals que apareixen	16
Sitges o camps de sitges (desapareixen)	4 (2)*
Forns ceràmics o abocadors (desapareixen)	3 (2)*
Necròpolis (apareixen)	1
TOTAL (apareixen)	17
TOTAL (desapareixen)	9
TOTAL (perduren)	101
TOTAL (vigents)	118

³⁴⁷ A. Prieto Arciniega, "Tarraco", *I Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Elche, 26-29 de octubre de 1989)*, *Dialoghi di Archeologia*, 1-2 (1992), pp. 91-93 (també publicat a *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 14, 1992, pp. 86-88).